Ön Yargı ve Ayrımcılık Bağlamında İslamofobi: Dinî-Sosyal Kimlikler Arası İlişkilerde Değişim ve Süreklilik

Asım YAPICI*

Feyza YAPICI**

Özet

Sosyal psikolojik bakış açısından hareket eden bu çalışmanın konusu değişim ve süreklilik bağlamında İslamofobidir. Bu nedenle ön yargı, stereotip ve ayrımcılık kavramları üzerinden ele alınan İslamofobi olgusu tarihsel ve aktüel boyutlarıyla incelenmektedir. Kuramsal temelleri itibariyle sosyal kimlik ve gerçekçi çatışma teorilerine dayanan bu araştırma yöntem itibariyle nitel olup anlayıcı geleneğe bağlıdır. Literatür üzerinde yapılan analizler göstermektedir ki Müslümanlara yönelik ön yargılar İslâm dininin ilk yayılış döneminde başlamış, Haçlı Seferleri ile zirveye ulaşmıştır. Günümüzde ise özellikle 11 Eylül terör saldırısından sonra yeni bir boyut kazanan tarihsel ön yargılar, "terör" ile "İslâm" ve "Müslüman" kelimelerinin neredeyse eş anlamlı kullanılmasına neden olmuştur. Farklı sosyal psikolojik nedenlerden beslenen bu durum tarihten tevarüs eden ön yargıların sürekli güncellenerek yeniden üretildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Stereotip, Ön yargı, Ayrımcılık, İslamofobi

Islamophobia in the Context of Prejudice and Discrimination: Changing and Continuity in Relations among Religious-Social Identities

Abstract

This study, which is based on a social psychological perspective, discusses Islamophobia in the context of change and continuity. For this reason, the phenomenon of Islamophobia which is discussed through the concepts of prejudice, stereotype and discrimination, is examined with its historical and actual dimensions. This research, which is

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, asimyapicicu.edu.tr, (0322) 3387215/140.

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, feyzayapici@gazi.edu.tr.

based on social identity and realistic conflict theories by theoretical grounds, is qualitative in terms of method and depends on the tradition of understanding. Analyzes made on the literature show that the prejudices towards Muslims began at the time of the first spread of the Islam and came to a head with the Crusades. Today, historical prejudices, which have gained a new dimension especially after the September 11th terrorist attack, have leaded to almost synonymous use of the words "terror" and "Islam" and "Muslim". This situation, which is fed from different psychosocial reasons, demonstrates that the prejudices that inherit from history are constantly updated and reproduced.

Keywords: Stereotype, Prejudice, Discrimination, Islamophobia

Giriş

Bu çalışmanın konusu ön yargılar bağlamında İslamofobi ve anti-İslâm temelli tutum ve davranışları sosyal psikolojik bir perspektifle tartışmaktan ibarettir. Çalışmanın hareket noktasını stereotip, ön yargı ve ayrımcılık kavramları oluşturmaktadır. Buradan hareketle İslamofobinin gruplar arası düzeyde nasıl tartışılması gerektiği, dahası bu süreci besleyen bilişsel (cognitive) ve güdüsel (motivational) faktörlerin neler olduğu, söz konusu faktörlerin meşrulaştırılmasında tarihsel ve aktüel sürecin nasıl bir katkı sağladığı hususu analiz edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada cevap aranan sorular:

a) Ön yargı ve ayrımcılık içeren İslamofobi neden ve nasıl ortaya çıkmaktadır?

b) Batılı zihnin ürettiği İslamofobi onların sadece Müslümanlara yönelik ön yargılarından mı beslenmektedir?

c) Tarihsel İslâm ve Müslüman ön yargılarıyla günümüzdeki İslamofobi arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

d) İslamofobinin mutlak anlamda ortadan kaldırılması mümkün müdür?

Nitel bir çalışma olan bu araştırmada anlayıcı geleneğe bağlı yorumlayıcı bir yöntem izlenmiştir.

Veriler ilgili literatürün taranmasıyla elde edilmiş, sosyal kimlik kuramının temel varsayımlarından hareketle yorumlanmıştır.

Temel Kavramlar

Stereotip

Türkçe'ye "kalıp yargı" ve "tek tipleştirme" olarak çevrilen stereotip kelimesi sözlük anlamı itibariyle "sert karakter" demektir. Bu kavram ilk zamanlar matbaacılık dilinde "stereotipi" şeklinde kullanılmıştır. Söz konusu anlamıyla "stereotipi" denince, metinlerin metal klişelerle bir defa oluşturulduktan sonra istenildiği kadar basılmasını sağlayan, bir kez yazıldıktan sonra metnin bütünü

bozulmadan ilgili parça üzerinde düzeltme ve değiştirme yapılamayan bir tür kalıp akla gelmektedir (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22; Yzerbeyt & Schadron, 1994: 130; Yzerbyt & Schadron, 1996: 103).

Lippmann'a (1998) göre yarısı sosyal çevre, diğer yarısı ise kişinin kendisi tarafından oluşturulmuş *"kafamızdaki resimler"* olarak tanımlayabileceğimiz stereotipler, önceden var olan kültürel temsillerden süzülerek meydana gelmektedir. Buradan hareketle stereotipler, *dış sosyal gerçekliğin basitleştirilerek algılanmasını kolaylaştıran ve biz istesek de istemesek de zorunlu olarak devreye giren eksik şematik temsiller* olarak tanımlanabilir (Amossy & Pierrot, 1997: 32; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22; Vinsonneau, 1997: 156). Çünkü gerçek çevre çok büyük, son derece karmaşık ve doğrudan bir gözlemle tanımlanamayacak kadar hızlıdır. İnsan, söz konusu bu çok karmaşık çevreyle baş edebilecek donanımda değildir. Bu sebeple insanlar dış sosyal gerçekliği anlayabilmek, tanıyabilmek ve onunla baş edebilmek için zihinlerinde dünyanın öznel bir haritasına sahip olmak zorundadırlar. Bu anlamda stereotipler insanların sosyal gerçekliğin dolambaçlı yollarındaki seyahat programlarını netleştiren, algıları ve bilgileri basitleştirip karikatürize etmelerini sağlayan ya da bu tür bir fonksiyon icra eden haritalar olarak değerlendirilebilir (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22). Bununla birlikte bireylerin algılama ve yargılamalarına kolaylık ve destek sağlayan stereotipler zaman zaman yanlış ve istenmedik durumlara yol açabilmektedir.

Lippmann'a (1998) göre zihnimizde stereotipik imgeler oluştuktan sonra gerçekliğin sahiden ne olduğunun hiçbir önemi yoktur. Bu noktada asıl önemli olan, bizim ona dair varsayımlarımızdır. Beklentilerimizi, ümitlerimizi, çabalarımızı yalnızca bu varsayımlar belirlemektedir. Fakat bunlar da kendi içerisinde reel oldukları için umulmadık bir şekilde gerçek sonuçlar doğururlar (Noelle-Neumann, 1995: 172). Bu durumu şu şekilde de izah edebiliriz: Çevremizde gördüğümüz şeyleri kültürümüz bizim için önceden anlamlandırmıştır. Dolayısıyla birey önce görüp sonra gördüğü şeyi tanımlamaz, zaten tanımlanmış olan şeyi tanımlandığı şekliyle algılar. Zira algıların bilişsel yapıda var olan kolektif imajlar tarafından yönlendirilmesi söz konusudur (Amossy & Pierrot, 1997: 37; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 23). Bu bağlamda kısmen sosyal çevreden kısmen de kendi bilişsel yapımızdan kaynaklanan bu imajların aslî gerçeklikleri içinde değil, olmasını istediğimiz veya olduğuna inandığımız bir tarzda yapılandığını söyleyebiliriz. Çünkü muhtevasını büyük ölçüde toplumsal yapı içerisinde kazanan stereotipler, aktüel durumun kognitif açıdan meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. Sosyal gerçekliği aktif olarak gözlemleyen insanlar, bir yandan çevre tarafından biçimlendirilirken, öte yandan sosyal çevrelerini zihinlerinde yeniden şekillendirmektedirler. Bu da, öteki hakkında hüküm verilirken, ön kabullerden kaynaklanan sahte gerçeklikle hareket edildiği anlamına gelmektedir (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 14-15; Noelle-Neumann, 1995: 172-173; Yapıcı, 2004: 10-11).

Beklentilerimizi ve davranışlarımızı belirleyen, böylece muayyen olayları, kişileri ve grupları nasıl ve ne biçimde gözlemleyeceğimize ve anlamlandıracağımıza kılavuzluk eden stereotipler, dış dünyadaki objektif gerçekliği filtre etmemize imkân vermektedir. Buradan hareketle Maisonneuve (1985: 135) stereotipleri gerçeklik ile algılarımız arasına giren ve gerçekliği nesnel olarak algılamamızı engelleyen zihinsel tasavvurlar olarak tanımlamaktadır. Bu da insanların genellikle olayları, kişileri ve nesneleri yargılarken zihinlerinde önceden oluşmuş bulunan şemalarla ve temsillerle hareket ettiği anlamına gelmektedir. Öyleyse dünya ile bizim aramıza sürekli olarak klişelerin ve stereotiplerin girdiğini ve sosyal çevremizi tanımaya ve anlamaya çalışırken sık sık bunları kullanmak zorunda olduğumuzu söylemek durumundayız. Bununla birlikte hem eksik ve yanlı bilgiler içerdiği, hem de bireyin kendi konumunu meşrulaştırmaya hizmet ettiği için sosyal gerçekliğin nesnel olarak algılanmasında yetersiz kalan stereotipler; öteki hakkında yapılacak objektif değerlendirmeleri engelleyen kör noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen bundan dolayı son derece katıdırlar, hatta yeni bilgi sağlayan eğitim programları uygulansa veya mevcut stereotiplere olumsuz eleştiriler getirilse bile, yine de değişime direnç gösterirler (Harlak, 2000: 43; Yapıcı, 2004: 12).

Kafamızdaki imgelerden yeni gerçeklikler oluşunca bundan da "kendini gerçekleştiren kehanet" diye bilinen bir durum ortaya çıkar, yani insanın sübjektif beklentileri kendini doğrulamaya başlar. Başka bir deyişle yanlış varsayımlardan hareketle gerçekleştirilen eylemler hiç beklenmedik, ama yadırganmayacak gerçeklikler doğurur. Bu süreçte çevremizdeki kişi ve grupları bir yandan stereotiplerle algılarken, öte yandan seçici bir algı ile beklentilerimizin doğrulanması söz konusu olur. Böylece stereotiplerle beklentiler arasında sebep-sonuç zinciri oluşur (Bourhis & Gagnon, 1994: 725; Pelletier &Vallerand, 1994: 253-255; Hilton & Hippel, 1996: 244). Neticede insan beklentilerini görmeye, gördüklerini de beklemeye başlar. Esasen onların büyük ölçüde değişime kapalılık ve süreklilik göstermesinin temel sebeplerinden birisi de budur. Beklentileri ve davranışları belirleyen, böylece muayyen olayların, kişilerin ve grupların nasıl ve ne şekilde gözlemlenip anlamlandıracağına kılavuzluk eden stereotipler, dış dünyadaki objektif gerçekliği filtre etme işlevi üstlenmektedir (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22-23; Yzerbyt & Schadron, 1994: 130; 1996: 103).

İlgili çalışmalar göstermektedir ki stereotipler, insanın kendi grubu (aidiyet hissiyle bağlı olduğu grup/iç grup) veya diğer gruplara (aidiyet hissetmediği gruplar/dış grup) yönelik örtük kişilik teorileridir (Leyens, 1983: 67; Bourhis & Gagnon, 1994: 717; Vinsonneau, 1997: 163). Bu tanımın iki önemli yönü vardır: Birincisi stereotipler öteki hakkında oluşturulan naif teorilerdir. İkincisi ise onlar gruptaki bütün üyelerin kişilik vasıflarıyla ilgili atıflar ve açıklamalar içerir (Arkonaç, 1998: 87). Öyleyse onları bir sosyal grup hakkında aşırı genelleştirme ve abartıya dayalı kanaatler şeklinde ifade etmek mümkündür (Hilton & Hippel, 1996: 240). Kuşkusuz stereotipler olumlu ya da olumsuz olabilir. Burada bizi asıl

ilgilendiren onların olumsuz tarafıdır. Bu yönüyle katı ve dogmatik bir zihinsel yapının ürünü olan stereotipler, yanlış kanaatler üzerine kurulu aşağılayıcı ve küçümseyici (pejoratif) etiketler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yzerbyt & Schadron, 1996: 103). Buradan hareketle stereotip denince birbirini tamamlayan iki temel vurgunun ön plana çıktığını söyleyebiliriz: Birincisi; bir grubun bir başka grup hakkında paylaştığı inanışlar, ikincisi ise bir grubun adı duyulduğu zaman zihinlerde çağrışım yapan nitelikler (Yapıcı, 2004: 13). Bu noktada İslamofobinin stereotiplerden beslenen bir boyutunun olduğunu söylemeliyiz. Çünkü gerek Hıristiyanların gerekse diğer din mensuplarının İslâm dinine ve Müslümanlara yönelik her türlü olumsuz algı ve değerlendirmeleri bu kapsamda ele alınabilir. Bunun da ötesinde gayr-i müslim bir kişinin bir Müslümanla karşılaşıldığı zaman, onu bireysel kimliğiyle değil de ait olduğu sosyal kimliğiyle değerlendirmesi de yine stereotip kavramı içindedir.

Ön Yargı

Köken itibariyle "*delil ve ispata dayanmadan verilen peşin hüküm*" (prejudice) anlamına gelen ön yargı, sosyal psikolojide "bir grubun üyelerine sırf o gruba ait olmalarından dolayı olumsuz duygular beslemek, olumsuz yakıştırmalar yapmak, hatta olumsuz tutum ve davranışlar göstermek" anlamında kullanılmaktadır (Billig, 1984: 450; Allport, 1954: 6-7; Capozzo & Volpato,1994: 14). "*Literatürde ön yargı deyince genellikle grup ön yargısı kastedilmektedir*" diyen Şerif ve Şerif'e göre (1996: 649) bir grubun üyelerinin bir başka gruba veya grup üyesine karşı yerleşmiş normlardan kaynaklanan olumsuz tutumları ön yargı olarak karşımıza çıkmaktadır[1]. Bu ifadeler göstermektedir ki ön yargı, bireysel farklılıklara dikkat etmeksizin bir grubun bütün üyelerine aynı olumsuz tutumun genellenmesi hadisesidir. Kuşkusuz kişisel ön yargı ile grup ön yargısı birbirinden farklıdır. Çünkü kişisel ön yargı bireysel anlamda bir başkasından hoşlanıp hoşlanmama halidir. Bu tür bir tercih, tamamen şahsidir. Hoşlanılmayan kişinin aidiyetleri ve kimliği bu hususta etkili değildir. Grup ön yargısında ise ötekinden hoşlanıp hoşlanmama durumu doğrudan doğruya aidiyetlerle, yani kimlikle ilişkilidir. Bununla birlikte bireyin dış gruplara yönelik ön yargıları zamanla onun benlik (ego) sisteminin öyle bir parçası haline gelir ki o, bu tavrını kişisel bir tercih olarak algılayabilir (Şerif & Şerif, 1996: 649). Başka bir deyişle "bu benim şahsi kanaatimdir" diyen pek çok kişi çoğu zaman grup ön yargılarını tamamen içselleştirmiş, ancak bunun farkına varmamış olabilir. Bu noktada şu hususun altını çizmek gerekir ki, bir kişiyi sırf Müslüman olduğu için olumsuz görmek ve ondan

[1] Burada şu hususu hatırlatmak gerekir: Stereotip ile ön yargı kavramları zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır. Bu iki kavram birbirinden farklıdır ancak aralarında sıkı bir ilişki vardır. Bu sebeple araştırmacılar bunların birbirinden ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğunu ısrarla vurgulamaktadır (Rose, 1951: 29; Avigdor, 1979: 87). Hatta ön yargı ile stereotip bir paranın iki yüzü gibi değerlendirilmektedir. Ancak stereotiplerin bilişsel, ön yargıların ise duyuşsal bir karakter arz ettiği ileri sürülmektedir (De La Haye, 1998: 10).

nefret etmek ön yargı kaynaklı İslamofobi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta “ben onu Müslüman olduğu için değil birey olarak sevmiyorum” dese de bu ifadenin arkasında grup ön yargısı bulunabilir.

Ayrımcılık

Stereotipler ve ön yargılar sadece bireylerin algı ve yargılarını etkileyen zihinsel tasavvurlar ve duygusal tepkilerden ibaret değildir. Bununla birlikte onlar *ayrımcılık* (discrimination) gibi bir takım davranışsal sonuçları beraberinde getirebilmektedirler (Pelletier & Vallerand, 1994: 210). Esasen stereotipler ve ön yargılar ayrımcılığı, ayrımcılık da stereotipler ve ön yargıları sürekli beslemektedir. Nitekim yapılan çalışmalarda ötekine yönelik olumsuz algı ve yargıların davranışa dönüşme ihtimalinin sosyo-kültürel ve dinî sebepler başta olmak üzere, ideolojik ve ekonomik nedenler, ortamsal etkenler, bireyin kişilik yapısı, beklentiler, korkular, çevreye bırakılmak istenilen imaj, arkadaş grupları vs. pek çok faktörün etkisiyle belirlendiği tespit edilmiştir (Azzi & Klein, 1998: 33-34; Billig, 1984: 450-453; Yapıcı, 2004: 19).

Ayrımcılık bir dış grubun iç gruba yaklaşmasını imkansız kılacak şekilde ötede/dışarda bırakılması ve bunun az-çok formel bir yapı kazanması ya da aynı konuda farklı sosyal grup üyelerine eşit muamelede bulunulmamasıdır (Bilgin, 1996: 98). Buna göre insanlara sadece belli bir sosyal kimliğe aidiyetlerinden dolayı faklı davranılıyorsa, bunların tamamı ayrımcılık başlığı altında toplanabilir (Capozza & Volpato, 1994: 14). Ancak bunun sadece farklı sosyal grup mensuplarını dışlamak ve onlara olumsuz davranmak şeklinde değil, bununla birlikte iç grup tarafgirliği yapmak, yani kişinin kendi grubunu haksız yere desteklemesi biçiminde de ortaya çıktığını söylemek durumundayız (Hortaçsu, 1998: 229). Ayrıca ayrımcılığın *etnosantrizm*, *grup kapanması* ve *kaynak dağıtımı*ndan kaynaklanan sıkıntılar eşliğinde tezahür ettiğini vurgulamak gerekir. Buna göre bir sosyal grubun kendini merkeze alarak hareket etmesi, başka gruplarla etkileşimde bulunmaması ve mevcut imkânları sadece grup içinde bölüşmeleri ayrımcılık kapsamındadır (Giddens, 2000: 229-230).

Allport (1954: 14-15) ayrımcı davranışları en hafifinden en şiddetlisine doğru şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Karşı olmayı ifade etme: Bu aşamada birey belli gruplara yönelik olarak kendisi gibi düşünen kişilerle konuşur; antipatisini, düşmanca duygularını, stereotiplerini, kısaca o gruba yönelik olumsuz tepkilerini açıkça belirtir.

2) Uzak durma: Eğer hedef gruba yönelik karşı olma duygusu kuvvetli ise bu durum beraberinde onlardan uzak durmayı getirmektedir. Böylece birey hoşlanmadığı, olumsuz stereotiplerle yargıladığı ve mahkûm ettiği kişi ve gruplarla bir arada olmaktan kaçınmaya çalışır.

3) Ayrımcılık: Karşı olmayı ifade etme ve uzak durma genellikle dış gruplara pek fazla zarar verici değildir. Ancak işin içine fiilî ayrımcılık karıştığı andan itibaren, mesele artık kişisel bir tercih olmaktan çıkmıştır. Çünkü bu süreç, çok ciddi sosyolojik sonuçlara gebedir. Öyle ki iç grup üyeleri olumsuz tutumlar besledikleri çeşitli dış grup üyelerinin iş, konut, eğitim, sağlık gibi hizmetlerden yararlanmasına, politik haklarını kullanmasına karşıdır. Bazen bu durumun kurumsallaşması bile söz konusu olabilir.

4) Fiziksel saldırı: Ayrımcılık bazen çok değişik sebeplerle de birleşerek hedef gruba yönelik şiddet ve saldırganlık içeren bir boyut kazanabilir. Bu noktada artık açık ya da gizli ayrımcılığın yavaş yavaş şiddete dönüştüğü görülür. Hatta bu süreçte hem hedefteki grubun üyelerine hem de onların evlerine, işyerlerine, ibadet yerlerine vs. çeşitli saldırılar yapılabilir. Kuşkusuz fiziksel saldırılar başladığı andan itibaren problem artık stereotipler ya da olumsuz antipatik tutumların ötesine geçerek patolojik bir hal almaya başlamıştır. Bu aşamada özellikle siyasî, ekonomik, kültürel, dinî vs. pek çok faktör devreye girer.

5) Yok etme, linç ve toplu kıyım: Burada ise ufak tefek fiziksel saldırıların da ötesine geçilerek hedef grupları topluca yok etme, linç, katliam ve soykırım türünden faaliyetlerin ortaya çıkması söz konusudur. İş bu noktaya geldikten sonra bazen bütün kötülüklerin asıl sebebi, bazen gelişmenin ve ilerlemenin tek engeli, bazen de yenilginin asıl sorumlusu olarak kabul edilen sosyal gruplara yönelik büyük çaplı saldırılar başlar. Geçmiş dönemlerde Haçlı ordularının Müslüman halka yönelik giriştiği katliamlar, daha yakın tarihsel periyotta ise Almanya'da Yahudilere, Cezayir ve Bosna'da Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen toplu imha hareketlerini bu kapsamdadır. Vanbeselaere'ın da (1999: 1) belirttiği gibi bu süreçte sivil halk, hatta bebekler bile *sırf yanlış gruba ait olduklarından* dolayı öldürülmektedir.

Gruplar arası sürtüşmelerde stereotiplerden ayrımcılığa, buradan da saldırganlığa, şiddete ve nihayet savaşlara kadar pek çok form gözlenebilir. Görünürde ilk ortaya çıkacak olan kalıp yargılardır. Ancak Şerif ve Şerif'in (1996) deneylerinde de tespit edildiği gibi stereotipler çok basit gerekçelerle her an fiilî saldırganlıklara dönüşebilmektedir. Bununla birlikte ayrımcılığın hemen hemen her şeklinde grupların birbirlerine yönelik politik, siyasî ve ekonomik güç elde etme arzularının ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Dinî gruplar arası çatışmalarda da bu durum söz konusudur. Ancak onu diğerlerinden ayıran dinî özelliği, çoğu kere, çatışmaya göreceli olarak yücelik ve ulvilik kazandırmaktadır[2] (Rose, 1951: 14-

---

[2] Bu noktada şu hususu belirtmekte fayda vardır: Yapılan ampirik çalışmalardan çıkan genel temayüle göre dinî davranış ölçekleri ile ön yargı ve ayrımcılık ölçekleri arasında oldukça tutarlı bir ilişki mevcuttur (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975; Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997; Yapıcı, 2004). Bu durum Loewenthal'ın da (2017: 146) belirttiği üzere büyük bir paradokstur: Çünkü daha dindar olanlar genellikle daha ön yargılı olma ve ayrımcılık yapma eğilimi göstermektedir. Gerçi bu çalışmalarda "dindarlık" olgusunun daha ziyade "kurumsal dindarlık" ile yakından ilişkili olduğunu söylemek durumundayız. Çünkü Allport (1966), Allport ve Ross (1967) iç güdümlü /olgunlaşmış dindarlık olarak

15; Yapıcı, 2004: 23). Bu da tarih boyunca gerçekleşen din savaşlarının son derece kanlı olmasına zemin hazırlayan en önemli sebeplerdendir. Günümüzde İslamofobi Müslümanları temel hak ve hürriyetlerinde kısıtlama, imkânları paylaşma hususunda dezavantajlı kılma, hatta filli saldırılara maruz bırakma şekline bürünmüştür. Müslümanlar Bosna ve Arakan başta olmak üzere Filistin, Çeçenistan ve Doğu Türkistan'da çok çeşitli şekillerde ayrımcılık ve şiddete maruz bırakılmıştır. Dahası Kıta Avrupası, İngiltere, özellikle de ABD'de hem Müslüman bireylere hem de onların mabetlerine, iş yerlerine ve evlerine yönelik sözlü ve fiili saldırılar yapılmaktadır. Bu tür durumlar İslamofobinin ön yargıları aşarak şiddet içeren bir forma dönüştüğünü göstermektedir.

Kuramsal Çerçeve

Bir kişiyi mensup olduğu grup kimliğinden dolayı ayıplayan, kınayan, aşağılayan tutum ve davranışların, kısaca ötekiyle kurulan olumsuz ilişkilerin nedenlerinin araştırıldığı çalışmalarda farklı teorik yaklaşımlar takip edilmiştir. Bunlar *"birey temelli kuramlar"* ile *"grup-içi ve gruplar arası ilişkileri önceleyen kuramlar"* olmak üzere iki temel başlık altında toplanabilir.

Birey Temelli Kuramlar

1960'lara kadar ön yargı, stereotip ve ayrımcılık olguları psikolog tarafından "sosyal öğrenme", "engellenme-saldırganlık", "günah keçisi arayışı", "yetkeci/otoriter kişilik", "dogmatik kişilik" gibi birey-içi psikolojik süreçlerle açıklanmıştır. Bu tür yaklaşımlar öznel ihtiyaç ve isteklerle birlikte bireylerin kişilik yapılarının içinde yetiştikleri toplumda yaygın olarak bulunan ön yargıları ve ayrımcı tutumları kabule hazır hale getirdiğini vurgulamaktadır (Allport, 1954; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996; Yapıcı, 2004).

Grup-İçi ve Gruplar Arası İlişkileri Önceleyen Kuramlar

Stereotip, ön yargı ve ayrımcılığı açıklamada bireyselci yaklaşımların yetersizliği yeni arayışları beraberinde getirmiş, son tahlilde söz konusu olguları "grup" düzeyinde çözümlenme çabalarını ön plana çıkaran iki farklı kuramsal yaklaşım filizlenmiştir.

kategorize ettiği dindarlık yönelimine sahip olanların daha az ön yargılı olduğu, dolayısıyla daha az ayrımcı davranış sergilediğini tespit etmiştir. Söz konusu çalışmaların genel bir değerlendirmesini yapan Gorsuch (1988), dindarlıkları içten ve yüzeysel olanların ön yargı ve ayrımcılık düzeylerinin farklılaştığını belirtmektedir. Bu bağlamda samimi dindarların daha az ön yargılı ve daha az ayrımcı olduğu söylenebilir. Bu da, ferdin iç dünyasına nüfuz eden dinî inanç ve ibadetlerin, o kişi de hoşgörülü tutum ve davranışların gelişmesine büyük bir destek sağladığı anlamına gelmektedir.

Birincisi *Gerçekçi Çatışma Teorisi*dir. Şerif ve Şerif (1996) tarafından geliştirilen bu kurama göre gruplar kıt kaynaklara ulaşma hususunda rekabet halindedir. Bu rekabet ön yargı, ayrımcılık ve şiddeti beraberinde getirmektedir. Teorisini "Mağara Hırsızları" deneyiyle destekleyen Şerif ve Şerif'e (1996: 283-284) göre gruplar arası ilişkileri ve bu bağlamda ortaya çıkan stereotipleri, ön yargıları, düşmanlıkları, ayrımcı davranışları, şiddet ve saldırganlık içeren fiilleri, bireyin ruhsal ve zihinsel dünyasında cereyan eden hadiselerle, yani birey-içi süreçlerle açıklamak yetersizdir. Çünkü grup, bireylerin sadece ve basitçe sayısal toplamından ve onların bireysel psikolojileri ile bir araya gelmelerinden ibaret değildir. Kuşkusuz grupların oluşmasında psikolojik faktörler de önemli bir yer tutar. Fakat grup bir kere oluştuktan sonra, orada cereyan eden hadiseleri sırf psişik süreçlerle izah etmeye çalışmak hatalı bir tutum olacaktır. Gerçekçi Çatışma Teorisini dinî gruplar üzerinde deneysel bir çalışmaya konu edinen Struch ve Schwartz'ın (1989) bulguları iki hususu ön plana çıkarmıştır: *Birincisi,* çıkar çatışmasının algılanmasıyla birlikte dış grup üyelerine karşı sert ve düşmanca tutumlar tezahür etmektedir. *İkincisi* ise dinî gruplarıyla ve kimlikleriyle özdeşleşmeleri kuvvetli olanlar diğer grup üyelerine göre özellikle kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit algıladıkları zaman dış grupları daha olumsuz değerlendirmekte ve onlara karşı daha saldırgan olma eğilimi göstermektedirler. Bu araştırma gerek dinler (üst dinî kimlikler), gerekse mezhepler (alt dinî kimlikler) arası ön yargı ve stereotiplerin ortaya çıkmasında çıkar çatışmalarının çok önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymuştur. Hindistan ve Bangladeş'te Hindularla Müslümanlar, Balkanlarda ve Endonezya'da Hıristiyanlarla Müslümanlar, Filistin'de Yahudilerle Müslümanlar, Arakan'da Budistlerle Müslümanlar arasındaki stereotipler, ön yargılar ve çatışmalar bu bağlamda değerlendirilebilir (Yapıcı, 2004: 47).

Gruplar arası ilişkileri grup düzeyinde çözümlemek isteyen ikinci kuramsal yaklaşım Tajfel (1972) ve Turner (1979) tarafından geliştirilen *Sosyal Kimlik Teorisi*dir. Bu teoriye göre iç grup tarafgirliğinin, dış gruplara yönelik ayrımcılığın ve stereotiplerin ortaya çıkmasından sorumlu olan temel süreç *sosyal kategorizasyon* yani gruplamadır. Kategorizasyon, birbirine denk veya benzer olayları, objeleri ve kişileri bazı ortak niteliklerinden hareketle sınıflama anlamına gelmektedir. Buna göre kategorizasyon deyince bireyin zihninde çevresini düzene sokmasına imkân veren psikolojik süreçler kastedilmektedir. Bu süreçlerin en önemli fonksiyonu ise bireyin zihninde fiziksel ve sosyal çevresini sistemleştirmesidir. Kategorizasyon süreciyle birey, bir yandan çevreye uyum sağlarken, öte yandan çevreden aldığı enformasyonu kendisinde önceden var olan kategori sistemine uydurur ve ona göre yorumlar (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 179; Tajfel, 1972: 275). Bu noktada belirtmek gerekir ki kategorizasyon süreci yansız (nötr) değildir, temelde bir değerlendirme ve yargı içerir (Deschamps & Devos, 1999: 155). Bu ise sosyal çevrenin sadece gruplandırılmadığı, aynı zamanda onun anlamlandırıldığını göstermektedir. Çünkü bu süreçte Bar-Tal'ın (1999: 45) "*grubun inançlarını oluşturan unsurlar*" olarak tanımladığı *değerler, normlar, amaçlar, beklentiler, ideolojiler* vs. işin

içine karışmakta; bunlar da bireyin mensup olduğu ve olmadığı gruplar arasındaki sınır çizgilerini belirlemektedir. "Biz" ve "onlar" şeklinde ortaya çıkan sosyal kategorizasyonda "biz" olumlu ve iyi, "onlar" ise olumsuz ve aşağılayıcı niteliklerle değerlendirilir. İşte burada grup kimliğinin sunduğu özsaygıyı artıcı bir işlev üstlenen motivasyonel temel karşımıza çıkmaktadır. Buna göre sosyal kategorizasyon sadece sosyal dünyanın basitleştirilerek sistemleştirilmesi demek değildir. Bunun da ötesinde o, bireyin kendilik tanımı için bir uygun oryantasyon sistemi üretmekte, böylece onun toplumdaki yerini tanımlamaktadır. Bu şekilde cereyan eden süreçle birlikte gruplar üyelerine sosyal bir *kimlik* edinme imkânı sunmaktadır. Bu ise büyük ölçüde *öteki ile sosyal ilişkilere* ve kendilerini olumlu görme ve değerlendirme arzusuyla gerçekleştirilen *sosyal kıyaslamalara* dayalıdır. İşte bu süreçte bireyin kendi kimliğini diğer grup kimlikleriyle karşılaştırarak inşa ettiğini görmekteyiz (Tajfel, 1972: 296; Turner, 1979: 154; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 89). Çünkü bireyler kendilerini başkalarıyla kıyaslama yapmaksızın değerlendirmeleri mümkün değildir. Buradan hareketle *her grubun başka bir grup karşısında, başka bir gruba rağmen ve başka bir grupla birlikte var olduğu, insanın kimliğinin de sadece bir grup içerisinde şekillenmediği* söylenebilir. Ayrıca *bir grup tek başına var olmadığı gibi grup aidiyetinden kaynaklanan sosyal kimlik de sırf bir grup içerisindeki ilişkilere göre biçimlenmez. Esasen o, başkalarıyla kıyaslanmak suretiyle oluşmaktadır* (Bilgin, 1996: 86). Ancak iki grup arasında gerçekleştirilen kıyaslamalar da kimliğin oluşumu için yeterli değildir. Mesela; bir kişiyi "*Müslüman*" olarak kategorize etme olgusu o kişinin sadece "*Hıristiyan*" kategorisiyle kıyaslanması sonucu ortaya çıkmaz. Zira burada davranışsal muhteva ile birlikte bireyin kimlik değerlerini oluşturan sosyal grubun inançları da devreye girmektedir. Sonra burada yapılan kıyaslamaların grup ve birey için hayatî öneme sahip konularda meydana geldiğini hatırlatmamız gerekir. Zira birey olumlu bir sosyal kimliği hayatî konularda yapılan kıyaslamalarla edinmektedir. Bu da kişiyi kendi grubunu olumlu stereotiplerle değerlendirmeye götürür (Bourhis & Gagnon, 1994: 748; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 89). Şu halde *sosyal kıyaslama*, aynı zamanda, *sosyal farklılaşma*yı da beraberinde getirmektedir, yani sosyal çevre içerisinde bir grup "öteki", "başkası", "onlar" vs. şeklinde algılanmıyorsa, diğerlerinden yeteri kadar farklılaşmadığı için, kendine has karakteri ile farklı bir grup olarak değerlendirilmeyecektir (Tajfel, 1972: 295; Turner, 1979: 153). Burada söz konusu edilen sosyal kıyaslamaya dayalı sosyal farklılaşma birey açısından istenen ve arzulanan bir durumdur. Çünkü Tajfel'in de (1972: 293) belirttiği gibi, herkes yaşadığı sosyal çevre içerisinde ya mevcut olan olumlu sosyal kimliğini sürdürmek veya kendisine saygınlık sağlayacak olan olumlu bir sosyal kimliğe sahip olmak arzusuyla hareket etmektedir. İslamofobi olgusunda da bu hususu gözlemek mümkündür. Özellikle Hıristiyanlar, Yahudiler ve Budistlerin stereotipler ve ön yargılarla mahkûm ettikleri Müslümanları kendilerine göre değersiz ve aşağı bir sosyal kategoriye yerleştirdiklerini, kendi sosyal kimliklerini ise evrensel değerleri oluşturan ve taşıyan bir statüye yerleştirerek yücelttiklerini görmekteyiz.

Teoriden Pratiğe

Fobi ve İslamofobi

Yunan mitolojisinde Dehşet Tanrısı'nın adı olan Phobos'dan türetilen fobi, kişinin yaşamını olumsuz etkileyecek şekilde herhangi bir şeye karşı duyulan tedirginlik ve olağan dışı korkuyu ifade etmektedir. Bireye fazlaca rahatsızlık vermeye başlayan herhangi bir korku anksiyeteye dönüşürse fobi adını almaktadır. Çünkü fobiler belli bir nesnenin durumun veya etkinliğin yarattığı akıldışı, aşırı, yoğun ve inatçı bir duygudur. Dahası bu korkuyu yaşayan kişi fobik uyarıcıdan kaçınmak için şiddetlice arzu hisseder. Kaçınmak mümkün olmadığı zaman da kaygı ve panik tepkisi alevlenir (Budak, 2009: 292). Tam da bu noktada şu ayrımı yapmak gerekir: normal korku insanı tehlikeye karşı uyaran ve önlem almaya iten sağlıklı bir tepki iken fobik korku insan içim tehlike oluşturmayan nesne ya da durumlar karşısında yaşadığı anlamsız, gerçeğe uymayan, abartılı ve bilinçdışı bir korkudur (Bakırcıoğlu, 2012: 364).

İslamofobi kavramı Türkçe'ye *İslâm karşıtlığı* olarak çevrilmektedir, ancak bu basitçe bir İslâm karşıtlığı değildir. Irkçılık, yabancı düşmanlığı, ön yargı ve ayrımcılık gibi pek çok dışlayıcı tutumu içermektedir (Karslı, 2013: 80-81). Espozito (URL[1]), Yeni Şafak Gazetesi'nde yayımlanan bir röportajında şöyle demektedir: "*Kanaatimce temel anlamda İslamofobi, Müslümanların din hürriyetini, sivil özgürlüklerini ve insan haklarını ihlal eden ve sıklıkla da ayrımcılığa, ön yargılara ve nefret suçlarına ya yol açan ya da bunların oluşmasını tahrik eden söz ve eylemlerdir*." Çünkü İslamofobi, İslâm dinine ve bu dinin mensuplarına karşı kendi varlıklarını tehdit ettikleri gerekçesiyle tedirginlik duyma ve korku yaşama anlamındadır.

İslamofobinin Tarihsel Kökenleri

İslamofobinin tarihini ilk vahyin geliş dönemine kadar götürmek mümkündür. Zira ilk vahiyle birlikte "biz", yani "Allah'a inananlar" ile "onlar", yani "putperestler" ayrımı şekillenmeye başlamıştır. Bilişsel ve duyuşsal anlamda muhtevası vahiyle doldurulan bu ayrımla birlikte nev-i şahsına münhasır Müslüman kimliğinin oluşmaya başlamıştır. Allah, insan ve toplum algısı itibariyle Mekke döneminde Mekkeli müşriklerden farklılıklar vurgulanırken, Medine döneminde önce Yahudilerden daha sonra da Hıristiyanlardan ayrışma ve farklılaşma gerçekleşmiş, netice de spesifik bir Müslüman kimliği ortaya çıkmıştır (Yapıcı, 2004: 104-105). Bu noktada şu hususun altını önemle çizmek gerekir ki kimlik sadece grubun kendisini nasıl algıladığı ile oluşmaz. Bununla birlikte diğer grupların onları nasıl algıladığı da önemlidir. Çünkü kimlik karşılıklı etkileşim içinde oluşur. Süreci, İslâmiyetin tarihsel gelişimi ve Müslüman kimliğinin oluşumu açısından değerlendirecek olursak, hem Mekke hem de Medine döneminin "biz" ve "onlar" bağlamında dinî-sosyal kimlikler arası gerilim ve

çatışmaların psiko-sosyal, siyasal, ekonomik ve teolojik alt yapısını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

İslâm ile edindikleri kimliğin kendilerine kazandırdığı yüksek moral ve sürekli başarının doğurduğu güvenle fetih hareketlerine girişen Müslümanlar (Parry, 1988: 399), başta Kudüs ve Filistin olmak üzere Anadolu ve İspanya'yı, yani Hıristiyanların topraklarını ele geçirince, bu gelişmeleri kimliklerine yönelik ağır bir tehdit olarak algılayan Hıristiyanlar, "dinsiz" ve "barbar" diye nitelendirdikleri Müslümanlara karşı Haçlı Seferleri düzenleyerek mücadeleye girişmişlerdir[3] (Coşar, 2000: 51). Müslümanlar Hıristiyan devletlere karşı zafer kazandıkça Hıristiyan dünyasında İslâm'ın "şiddete dayalı" ve "sapık" bir din, Müslümanların da "zalim" ve "barbar" olduğu yönündeki ön yargılı kanaatler, özellikle papazların da kışkırtmasıyla son derece sertleşmiş ve on birinci yüzyılda Haçlı Seferleri ile zirveye ulaşmıştır (Miles, 2000: 31). Milton-Edwards da (2002: 33) İslamofobi kavramını Haçlı Seferleri ile başlayan tarihsel bir süreklilik bağlamında değerlendirmekte ve bu sürekliliğin bugün de devam ettiğini vurgulamaktadır.

"*Bırakın*" diyor Papa II. Urban, "*özel hayatlarında iman sahiplerine karşı habisçe savaşmak alışkanlığında olanlar şimdi kâfirlere karşı savaşsın. Bırakın! Önceleri haydut olanlar şimdi düşmana karşı asker olsun. Bırakın! Önceleri birbiriyle çekişenler şimdi barbarlara karşı mücadele etsin*". Bu konuşmada "*kâfir*", "*düşman*" ve "*barbar*" olarak nitelendirilen Müslümanlar da, aynı şekilde, Hıristiyanları "*kâfir*" olarak itham etmektedir. Çünkü Lewis'in de (1996: 19) vurguladığı gibi: "*Müslümanların gözünde gerek Hıristiyanlar gerekse Yahudiler, dinleri eksik ve bozulmuş olduğu halde, kendilerine sunulan en son ve en mükemmel dini bile bile ve aptalca reddeden kimselerdir*". Kuşkusuz "biz"in üstünlüğünü vurgulayan etnosantrik tutumlar her dinî grupta mevcuttur. Zira Watt'ın da (2002: 84) belirttiği üzere, hiçbir kişi hakikatin özünü temsil ettiğine inanmadığı bir dine mensup olmaz. Bununla birlikte şu hususun altını çizmek gerekir ki, her ne kadar kâfir olarak algılansalar da, gerek Yahudiler gerekse Hıristiyanlar "*cizyelerini vermek şartıyla*" (9/Tevbe, 29) inanç ve ibadet hürriyeti kazanarak İslâm toplumu içerisinde dışlanma ve fiilî saldırılara maruz kalmadan hayatlarını rahatlıkla sürdürmüşlerdir. Bu durumu Lewis (1996: 17-18): "*Müslüman yönetimi altındaki Yahudi ve Hıristiyanlar imanları uğruna şehit olmak zorunda bırakılmamış ve onlar, İspanya'da Müslüman ve Yahudilere yapıldığı gibi sürgün, din değiştirme ve ölüm arasında bir tercihe mecbur edilmemiştir*" şeklinde özetlemektedir.

Martin Luther'in İslâm'a ve Kur'an-ı Kerim'e yönelik ithamları Hıristiyanların Müslümanlara bakışının tarihsel köklerini gösterir mahiyettedir: "*Kur'an*" diyor Luther "*ne kadar Tanrı belası, ne kadar bozuk, ne kadar umutsuz, yalanlarla ve uydurma efsanelerle dolu bir kitaptır.*" Kendi ifadesiyle o, Kur'an'ın

---

[3] İslâm'ın ilk ortaya çıktığı yıllarda her ne kadar heretik kabul edilse de Hıristiyanlığın sapık bir mezhebi olarak değerlendirilmeyen, dolayısıyla mensuplarının aforoz edilemediği İslâm dini (Coşar, 2000: 50-51) özellikle Şamlı Yuhanna ile başlayan süreçte farklı ve kendine özgü bir dinî gelenek olarak değil Arianizm gibi Hıristiyanlığın içinde zuhur etmiş heretik bir Hıristiyan mezhebi olarak nitelendirilmiş ve bu tür söylemler çok çeşitli sebeplerle de birleşerek iyice yaygınlaşmıştır (Aydın, 2001: 37-40).

sahteliğini Hıristiyanlara göstererek hem Muhammed'e ve Türklere zarar vermek hem de Hıristiyanların moral motivasyonlarını yükseltmek istemektedir (Hıdır, 2007: 154). Luther'in İslâm dini ve onun birinci kaynağı Kur'an'a yönelik bu tutumu, teolojik olmaktan ziyade Osmanlı Devleti'nin Viyana kapılarına ulaşmasıyla yakından ilişkilidir, yani sosyo-politiktir. Esasen "*Türklere karşı savaşmak istiyorsak şimdi onların en az olduğu yer olan buradan [Viyana'dan] başlayalım*" demesi de bu bağlamda dikkat çekicidir (Hıdır, 2007: 166). Dolayısıyla onun ön yargılarının oluşmasında dönemin siyasal olaylarından mülhem İslâm'a yönelik negatif atmosferin belirleyici olduğu söylenebilir.

İlk oluşumundan sonra sosyal öğrenme süreciyle nesilden nesle aktarılan ön yargılar, toplumların kolektif şuurlarında sosyal temsiller olarak varlığını devam ettirir. Bugün Hıristiyanların Müslümanlara bakış açılarında böyle bir durumu gözleyebilmek mümkündür. İslâm'ı ve Hz. Muhammed'i anlamada Batılı Hıristiyanlar için çeşitli sıkıntılar olduğundan bahseden Watt (1988: 45) bunun sebebini Hıristiyanların Orta Çağ'daki atalarından tevarüs eden ön yargılardan kendilerini kurtaramamış olmalarına bağlar. Ona göre, Haçlı Seferlerinin acıları ve Müslümanlarla yapılan diğer savaşlar Hıristiyanların Müslümanları, özellikle de Hz. Muhammed'i tüm kötülüklerin tecessüm etmiş hali (kötülüklerin anası) olarak görmelerine sebebiyet vermiştir. O dönemdeki propagandaların etkisinin bugün hâlâ Batılıların İslâm'a yönelik tasavvurlarını etkilemeye devam ettiğini söyleyen Watt (1988: 45), günümüzde Hıristiyan dünyada Budizm hakkında konuşacak güzel şeyler bulmanın, İslâm hakkında güzel şeyler bulmaktan daha yaygın ve kolay bir tavır olduğundan bahsetmektedir.

Miles (2000: 30-31) Avrupa'da İslâm'a bağlı olarak belirlenen öteki imgesinin "barbar", "yoz", "kötü" ve "zalim" olarak tanımlandığını, İslâm'ın "sahte" ve "sapık bir din" şeklinde değerlendirildiğini, Hz. Muhammed'in de şiddeti ve cinselliği ön plana çıkaran sahte bir peygamber ve İsa'ya düşman bir şeytan biçiminde tasvir edildiğini belirtmektedir. Hıristiyanlar İslâm dinini kendileri gibi Tanrı'ya inananların dini olarak değil, ya Hıristiyanlıktan sapmış bir akım, heretik bir mezhep ya da Hıristiyanlardan intikam almak için İsa'nın can düşmanı Şeytan tarafından Muhammed'e kurdurulmuş sahte bir din olarak görmüşlerdir. Hz. Peygamber'in yalancı ve sahtekâr olarak değerlendirildiği bu süreçte Kur'an-ı Kerim de "iğrenç ve şeytanî bir niyetin ürünü, yalan yanlış ve zararlı" bir kitap olarak tanımlanmaya başlamıştır (Watt, 1991; Aydın, 2001; Adam, 2002; Yapıcı & Albayrak, 2002). Aydın'ın da (2001: 42) belirttiği üzere Hıristiyanların öncelikle Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a yönelik ön yargıların ve stereotiplerin temelinde, hem askerî, hem siyasî, hem de coğrafî olarak Müslümanların Hıristiyanların (Doğu Roma/Bizans'ın) aleyhine ilerlemelerini önleme arzusu yatmaktadır. Zira çok sayıda Bizanslı Hristiyan'ın Müslümanlığı kabul etmesini engellemek için nesnel bilgiye dayalı olmayan ama Hıristiyan kimliğini korumayı hedefleyen aşağılayıcı ön yargıların ve stereotiplerin üretilmesi, yani Hz. Muhammed'in sahte ve yalancı bir peygamber olduğu fikrinin Hıristiyanlar arasında yayılması ilk planda hem

geçerli, hem de etkili bir çözüm olarak görülmüştür. Nitekim gelişmeler bu yönde devam etmiş, hatta daha sonraki devirlerde onların ön yargıları ve düşmanlıkları edebiyat ve sanat eserlerine de yansımıştır. Mesela Schimmel; Dante'nin 'İlahi Komedya'sında Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin cehennemin en alt tabakasında tasvir edilmesinin, dünyada Hıristiyanlıktan sonra evrensel iddialara sahip ve kitleleri peşinden sürükleyen büyük bir dinin (İslâm) ortaya çıkışını onaylamayan Hıristiyan çoğunluğun fikirlerini yansıttığını söylemektedir (akt. Aydın, 2001: 43-44). Miles'e (2000: 31) göre Hıristiyanların zihnine var olan bu tasvirler, sadece Hz. Muhammed ile ilgili kişisel nitelendirmeler değildir. Müslümanlar da aynı Muhammed gibi şiddet ve cinsellik yanlısı, barbar ve sapık inançlı kişiler olarak algılanmıştır. İslâm dini çok eşliliğe, eşcinselliğe ve genel bir cinsel gevşekliğe izin veren, hatta bu tür kötü fiilleri sürekli teşvik eden sahte bir inanç sistemi olarak tanımlanmıştır. "Saldırganlık" ve "savaş" üzerine kurulu İslâm'da Müslüman olmayan herkesin vahşice öldürüleceği veya köleleştirileceği bir "kutsal savaş" (cihat) inancının olduğu, bu sebeple Müslümanların her türlü kötülüğü yapabilecekleri iddia edilmiştir (Yapıcı, 2004: 123; Yapıcı & Albayrak, 2002: 39). Kanaatimizce bugün Hıristiyanlar tarafından İslâm'ın şiddete dayalı, fanatik, hoşgörüsüz, demokratik olmayan ve kaderci bir din (Öğütçü, 1997) olarak algılanmasında ilk dönemlerde oluşan bu tür ön yargıların büyük bir hissesi vardır. Şu halde diğer dinî gruplara yönelik tasavvurlar bir kere oluştuktan sonra, onlar kolay kolay değişmeden sürüp gitme eğilimi göstermektedir. Ancak şu hususu da önemle vurgulamak gerekir ki, gruplar arası ilişkilerin niteliğinin dostça ya da düşmanca olması da stereotiplerin muhtevasının olumlu ya da olumsuz olmasını etkileyebilmektedir. Zira dinî gruplar arasındaki hasmane tutumlar, olumsuz ve antipatik değerlendirmeler, sadece dinî etnosantrizm ve olumlu bir sosyal kimlik ihtiyacı ile güdülenmiş değildir. Bununla birlikte dinî gruplar arası ilişkilerin doğası da bu hususta çok önemli bir rol oynamaktadır.

Müslümanlara Yönelik Tarihsel Ön Yargılardan İslamofobiye

Hıristiyanların Müslümanlara yönelik tarihsel ön yargıları İslamofobinin ilk temellerini oluşturmaktadır. Ancak günümüzdeki İslamofobiyi sadece ortaçağdan tevarüs eden stereotipik algılar ile ön yargılı tutum ve davranışlar üzerinden izah etmek yeterli değildir. Bu noktada sosyal kimlik teorisinin temel öngörülerinden olan "yeterli neden" ile "gerekli nedenler" arasını ayırarak yürümek gerekir. Kuşkusuz yeterli neden "biz" ve "onlar" algısıdır. İçeriği kültürle doldurulan bu algı, sosyal kimlik açısından insanları basitçe Hıristiyan ve Müslüman olarak sınıflamak demek değildir. Bu noktada sosyal evrimciliğe dayanan Batılı zihnin çalışma biçimine dikkat etmek gerekir. Evrimini tamamladığını düşünen Hıristiyan Batılı zihne göre "biz" ve "onlar" insanlar ve insanımsılar, evrimini tamamlamış olanlar ve tamamlamamışlar, beyni gelişmiş olanlar ve olmayanlar, efendiler ve köleler, Avrupalılar ve ötekiler, medeniler ve vahşiler, dolayısıyla medeniyet kuranlar ve medeniyet yıkanlar şeklinde kesin hatlarla birbirinden ayrılan ikili

sınıflama içermektedir (Göka, 2016). Örneğin hümanist ve bireysel ahlakçı bir yazar ve düşünür olan André Gide gibi bir şahsiyet bile 1914'te İstanbul'a geldiğinde şöyle der: "*Konstantiniyye (İstanbul) bütün ön yargılarımı doğruluyor… Türklerin kıyafetleri dünyanın en çirkin kıyafeti. Zaten Türkler de bu çirkin kıyafeti hak eden bir millet. Batı medeniyeti sadece güzel değil, aynı zamanda tek medeniyettir*" (akt. Kalın, 2016: 245).

İslamofobinin anlaşılmasında Batının kolektif bilinç dışını mutlaka hesaba katmak durumundayız. Bu bağlamda Hıristiyanların XVI. yüzyıla kadar Müslümanlar karşısında sürekli gerilemelerinin beraberinde getirdiği ağır bir travma ile karşı karşıya oldukları bilinen bir gerçektir (Göka, 2016: 102; Kirman, 2010: 25-26). Bu kaygı hala yok olmamış, kolektif bilinç dışına süpürülmüştür. Bilindiği üzere kolektif bilinç dışı tutumları ve davranışları etkilemeye devam eder. Nitekim öyle de olmaktadır. Bununla birlikte özellikle coğrafi keşifler ve sanayi devrimi Batılılarda sömürgecilik ahlakını beraberinde getirmiştir. Rönesans ile birlikte yeniden Roma ahlakına dönen Avrupa (Esed, 2011) bu dünyanın inşasında insan-metafizik ilişkisini reddederek rant ve dünyevi haz merkezli insan-insan ilişkisine geçiş yapmıştır. Bu durum sömürgeci mantıkla birleşince zaten evrimini tamamlamamış olan Amerika, Afrika ve Asya halklarını "medeni hale getirme" adına köleleştirme ve o topraklardaki zenginlikleri fütursuzca kullanma noktasına götürmüştür. Avrupalılar gerek sömürgecilik sürecinde gerekse dünya savaşlarında yaptıkları zulümleri bilinç dışlarına itmişlerdir. Dahası sömürgecilik ve iki büyük dünya savaşında ortaya çıkan vahşetin travmalarıyla da yüzleşmemiş/yüzleşememişlerdir. Hatta kendi aralarındaki gerilimi bastırarak ortak bir düşman yaratma (günah keçisi) arayışına girişmişlerdir. İşte bu süreçte en iyi günah keçisi İslâm dini ve Müslümanlardır (Göka, 2016: 103-104).

ABD ve Avrupa başta olmak üzere Hristiyanlar İslâm'a ve Müslümanlara yönelik tarihsel ön yargıları ile sömürgeci politikaları ve dünya savaşları dâhil insanlığa yaşattıkları vahşetleri önce inkâr etme mekanizmasıyla yok saymışlar daha sonra yansıtma ile kendi suçluluklarını Müslümanlara aktarmışlardır (Göka, 2016; Kirman, 2010). Aktüel durum da onları bu hususta desteklemiştir. Çünkü küreselleşmeyle beraber Müslümanlar bugün dünyanın dört bir yanında yaşamaktadırlar. Özellikle Avrupa'da Hıristiyanlardan sonra en büyük dinî grubu Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu arada Avrupa'daki Müslümanların büyük bir çoğunluğunun Asya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu kökenli olduğu bilinmektedir. Ayrıca Avrupa'daki Müslüman halkın yaşadığı topluma uyumu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Kirman, 2010).

Avrupa ve ABD önce ılımlı İslâm, daha sonra Euro-İslâm kavramlarını geliştirmiş, İslâm'ı adeta kendi istedikleri şekilde ehlileştirmek istemiştir. Anlaşılan bu projeler başarılı olmayınca Müslümanlara yönelik ötekileştirme hızlanmıştır. Zira Avrupalılara göre İslâmi değerler Batılı demokrasi ve insan hakları ile uyuşmamaktadır. Bu noktada bir iç eleştiri yapmamız da kaçınılmazdır. Müslümanlara yönelik olumsuz imajın, ön yargı ve stereotiplerin ortaya

çıkmasında bizzat Müslümanların da katkısı vardır. Özellikle bazı Müslüman topluluklarda kadın haklarının sınırlanıyor olması, işlenen namus ve töre cinayetleri de bu olumsuz algıları destekleyici mahiyettedir (UHİM, 2005). İşte bu noktada Batılılardaki temel korkunun, kendi kurdukları dünyada özellikle sayıları hızla artma eğilimi gösteren Müslümanların Batılı değerlere tam bir uyum göstermemesi, hatta bunlara düşman olarak algılanması olduğunu söylemek mümkündür. "Avrupa'da Yükselen Ayrımcılık Nefret, İslamofobi ve Irkçılık" (UHİM, 2005) araştırmasına göre Müslümanların 1950'li yıllarda Avrupa'da 800 bin Müslüman mevcutken, bugün rakam 23 milyonu aşkındır. Bu haliyle Müslümanlar Avrupa'nın %4,5'lik kesimini oluşturmaktadır. Her yıl bir milyon kadar Müslüman Avrupa'ya göç etmektedir. Avrupa'da Müslümanların doğum oranları, Müslüman olmayanlara göre 3 kat daha fazladır. Tahminlere göre 2050 yılında Müslümanların Avrupa'daki nüfus oranı %20 civarında olacaktır. Bu durum basitçe Müslümanların sayısının artması değil, bunun da ötesinde Avrupa'nın nüfus olarak kalabalıklaşması demektir. Dolayısıyla bir yandan var olan Müslüman nüfusun, diğer yandan mühtedilerin (başka bir dinden İslâmiyet'e geçen kimseler) artmasıyla, Avrupalılarda İslamofobinin yükselişe geçmesi arasında yakın ilişki var gibi görünüyor (UHİM, 2005; PEW FORUM, 2010). Bahsettiğimiz çok çeşitli sebeplerle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanlar, Yahudilerden sonra Avrupa'nın yeni ötekileri olmuşlardır. Batı antisemitizmden İslamofobiye doğru evrilmektedir.

Tarihin Sonu mu, Medeniyetler Çatışması mı?

Özellikle XIX. ve XX. Yüzyıllar Müslümanların bilimsel, siyasal, askeri ve toplumsal planda gerilediği ve tarihe yön veren aktörlük özelliğini kaybettiği dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte Batılılar sömürgeleştirilme faaliyetlerini (petrol, doğal kaynaklar ve iş gücü) olanca hızıyla devam ettirmişlerdir. Müslümanlar soğuk savaş yıllarında SSCB'ye karşı uygun ve elverişli bir koz ve silahlı kuvvet olarak kullanılmıştır. ABD merkezli liberal kapitalizmin tüm dünyaya hâkimiyetini ilan etmesi, yani SSCB tehdidinin ortadan kalkması, adeta ideolojilerin iflasını ve Fukuyama'nın (2016) ifadesiyle tarihin sonunu ilan etmiştir. Yeni kurulan bu sisteme kuvvetli bir öteki bulma ihtiyacı hâsıl olunca İslâm ve Müslümanlar devreye sokulmuştur. Medeniyetler çatışması tezi de bu anlamda dikkate değerdir (Huntington, 2014). Aslında burada çatıştırılan başka medeniyetler değil, doğrudan doğruya İslâm ile Hıristiyanlıktır. Batı, yeniden ürettiği "biz" ve "onlar" üzerinden kendini tanımlamaya başlamış, bu süreçte kolektif bilinç dışlarında tortulaşmış bulunan tarihsel korkularını yeniden güncellemiş, böylece güçlü bir öteki yaratarak kendi sosyal kimliğini yüceltme yoluna gitmiştir. Kanaatimizce Batılılar, şu anda olmayan ancak olmaması için olacakmış gibi mücadele ettikleri bir düşman inşa etmişlerdir. Kendilerine alternatif gördükleri İslâm medeniyetinin yeniden inşasına karşı kuvvetli bir mücadele ile yoğun tedbirler almaktadırlar.

Medeniyetler çatışması bağlamında düşünülecek olursa 11 Eylül hadisesi İslamofobinin yükselişinde merkezi öneme sahiptir. Ancak bu tarih, Batılıların zihninde hiç olmayan İslamofobinin ortaya çıkışına değil, zaten var olan İslâm karşıtlığının yeniden güncellenerek tüm dünyaya servis edilmesine işaret etmektedir (Kirman, 2010: 24). Örneğin 1997 yılında yayınlanan "Islamophobia: A Challenge For Us All" (İslamofobi: Hepimize Karşı Bir Meydan Okuma) başlıklı rapor, İslamofobinin sadece 11 Eylül'ün ürünü olmadığını, tarihsel olarak daha eski zamanlardan beri var olduğunu teyit edicidir. Bu rapora göre İslâm korkusu ve karşıtlığı Batılı insanın bilincinde yüzyıllardır mevcuttur, ancak bunun tehlikeli boyutlara ulaşması son yirmi yılda gerçekleşmiştir. "İslamofobi" kavramının teknik anlamda ilk kez kullanıldığı bu raporda, söylem analizi yöntemiyle Batılı zihnin İslâm algısı şu şekilde tasvir edilmiştir:

1) İslâm'ın yeknesak (monolitik) bir yapısı vardır. Bu nedenle hem diğer dinlerden farklı hem de değişime kapalıdır.
2) İslâm, diğer kültürlerle ortak değerleri olmayan apayrı bir dindir, bu anlamda o, tam bir "öteki"dir.
3) İslâm, Batı nazarında "aşağı", "bayağı", "barbar", "irrasyonel", "ilkel" ve "cinsiyet ayrımcılığı" yapan bir dindir.
4) İslâm; "düşman", "acımasız", "saldırgan", "şiddet içeren", "terörizme destek veren", "medeniyetleri çatıştıran" bir dindir.
5) İslâm, dinî inançların siyasî ve askerî çıkarlar için kullanılan manipülatif bir siyasî ideolojidir.
6) Müslümanlar tarafından Batı kültürüyle ilgili yapılan eleştiriler hiçbir değer taşımaz, anında reddedilir.
7) İslâm, ana akım (Sünnilik) dışında kalan Müslümanları da dışladığı için ayrımcı ve ötekileştirici bir dindir.
8) Tüm bu nedenlerden dolayı İslâm karşıtlığı doğal ve normaldir (akt. Kirman, 2010: 24)

Söz konusu raporda İslâm dini ve Müslümanlar için kullanılan olumsuz ve aşağılayıcı ön yargıların tarihsel süreçte oluşan ve günümüze aktarılan ön yargılarla örtüşmesi, stereotipik algılardaki sürekliliği göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Çeşitli raporlarda 11 Eylül sonrasında Avrupa ve ABD'de İslamofobinin görünür hale geldiği ifade edilmektedir. Örneğin Almanya'da Müslümanlar, Cuma namazı çıkışında taciz noktasına varırcasına kitle kontrol operasyonuna tabi tutmuştur. Yapılan çalışmalarda Hıristiyanların Avrupa'da yaşayan Müslüman göçmenleri potansiyel tehdit olarak algıladıkları ve istemedikleri tespit edilmiştir (Open Society Institute, 2009). Londra'da yaşayan Müslümanlar da benzer durumlardan mustariptir (Open Society Foundations, 2012) Müslümanların İslamofobi nedeniyle karşı karşıya kaldıkları ayrımcılığın boyutlarını ele alan çalışmalardan biri de 2005 yılında "Uluslar Arası Helsinki İnsan Hakları

Federasyonu" tarafından yayınlanan rapordur. On bir farklı ülkeden alınan sonuçlara göre Müslümanlar, "içimizdeki düşman" gibi görülmekte, İslâm'a yönelik hakaretler artmakta, dahası Arapça isme sahip her 5 kişiden birine iş kapısı kapatılmaktadır (Canatan, 2007: 38). Benzer şekilde Wilhelm Heitmeyer'in İslamofobi ile ilgili yapmış olduğu bir araştırmaya göre Almanların %28,5'i Müslümanların Almanya'ya göçünün yasaklanmasını talep etmektedir. Bu oran 4 yıl içinde %4,5 oranında artmıştır. Yine Almanların %80'i İslâm kelimesini "fanatizm" ve "kadına baskı" ile özdeşleştirmektedir (Yavuzcan, 2007: 316). "Muslim's Right Belgium" platformu Belçika'da da durumun çok farklı olmadığını belirten bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Müslümanlara yönelik bir yılda 713 ayrımcılık vakası listelenmiştir. Bununla birlikte ORİV (2014) tarafından "Fransızca Konuşulan Avrupalı Ülkelerde İslamofobi ve Irkçılık Üzerine Hazırlanan Rapor"da Müslüman karşıtı eylemlerin hangi düzeyde olduğunun hâlâ tam olarak bilinmediği, mevcut istatistiklerin yetersiz olduğu, pek çok şikâyetin kayıtlara geçmediği belirtilmektedir. ABD merkezli "The Pew Research Center's Forum on Religion and Public Life" isimli sivil toplum örgütü tarafından yayımlanan "Medyada Din: 2010" başlıklı araştırma sonuçlarına göre, 2010 yılında Amerikan medyasında çıkan din konulu haberlerde en fazla İslâm ve Müslümanlık ele alınmakta, dahası Müslümanlara yönelik haberlerin içeriği diğer inanç sistemlerine kıyasla daha fazla şiddet unsuru içerecek şekilde verilmektedir. Ayrıca ABD'de insanların %35'i İslâm dini ve Müslümanlar hakkında olumsuz nitelendirmelerde bulunmaktadır (İKV Değerlendirme Notu, 2012).

Tüm bu veriler göstermektedir ki İslâm'a duyulan karşıtlık ile birlikte Müslümanların potansiyel tehdit olarak algılanması her geçen gün artmaktadır. Buradan hareketle tarihsel ön yargıların yeni şartlarla güncellenerek süreklilik kazandığı söylenebilir.

Müslümanlar İslamofobinin Neresinde?

Batılılar İslâm'ı ve Müslümanları yargılarken algıda seçicilik yapmakta, olumsuz örnekleri tüm Müslümanlara genellemektedirler. Sevmedikleri ve düşman olarak gördükleri için Müslümanları, Avrupa ve ABD'de, yani Hıristiyan kültürün hâkim olduğu bölgelerde istememektedirler. Son dönemlerde Arakan'da yaşanan hadiseler, Budistlerin de İslamofobiye teslim olduğunu gösterir mahiyettedir. Özellikle basın-yayın, TV ve internet Müslümanlara yönelik *enformatik cehaleti* (Avcı, 1990) artırıcı bir fonksiyon üstlenmektedir. Mevcut durum analiz edildiğinde siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik faktörlerden beslenen İslamofobinin özellikle Hıristiyanları iyice sardığı, hatta onların duyuşsal ve düşünsel anlamda hastalıklı (fobik) bir görüntü çizdiği rahatlıkla söylenebilir. Tam da bu noktada sormak gerekir: Acaba Müslümanlar İslamofobinin gelişip yayılmasında Hıristiyanların eline bol miktarda malzeme vermekte midir? Maalesef bu soruya; "Evet" demek durumundayız. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: Batılı zihnin

ürettiği İslamofobi ve onun istenmeyen sonuçları mutlaka eleştirilmeli, ancak özellikle günümüzde bu sürece Müslümanların farkında olarak ya da olmayarak verdiği olumsuz katkılar da göz ardı edilmemelidir. Sadece Batılıları suçlamak, İslâm dünyasının bunalımlarını görmemek, değer ve medeniyet üreten bir din ve dindarlıktan değer ve medeniyet tüketen bir yapıya doğru koşar adım ilerlemenin farkında olmamak Müslümanlar için ciddi bir handikaptır (Yapıcı, 2009). Kuşkusuz bu durum sosyal değişme ve modernleşme konusuyla da yakından ilişkilidir. Zira bireyin kimlik sisteminin bütünüyle sarsıntı geçirdiği küreselleşme sürecinde aidiyet hissini sağlayan kültürel ve dinî anlam kodları sürekli müphemleşmektedir (Sayar, 2003). Bu da beraberinde yabancılaşma, asimilasyon, değer yitimi ve değer erozyonu olarak da adlandırılan durumları beraberinde getirmektedir. Öyle ki siyasal, ekonomik, kültürel, teolojik ve etik bakımdan ya tamamen Batılı tarzda modernleşme (dışa açılma) ya da tamamen geleneğe tutunma (içe kapanma) şeklinde birbirini dışlayan iki farklı eğilim görülmektedir. Luckmann'a (2003: 34) dayanarak söyleyecek olursak, bu süreçte, hayatı bir bütün olarak kuşatan inançlar ve değerler, artık kuşatıcı değil, adeta part-time normlara dönüşmektedir. Dahası bu süreçte bir yandan dinî-sosyal kimlikler flu bir hal alırken bir yandan da kendilerini baskı altında hissedenler küresel emperyalizme dönüşen post moderniteye karşı fiili direnişlere başvurmaktadır. Bu direnişler çoğu kere şiddet içeren eylemlerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle Müslümanlar çeşitli coğrafyalarda şiddet ve terör içeren eylemlerle Batılı kültüre ve emperyalistlere meydan okumaktadırlar. Fakat bu meydan okuma biçimi bilim, ilahiyat, felsefe, sanat ve edebiyat alanında gerçekleşmediği, sadece şiddet içeren sözel ya da filli tepkilerden beslendiği için İslamofobiyi daha da artırıcı olmaktadır. Yine Müslüman ülkelerin birlikte yaşama, demokrasi ve insan hakları gibi konularda geri kalmışlıklarından beslenen zafiyetlerini de burada hatırlamak gerekir. Zira modern dünyanın zorunlu şartı olarak kabul edilen bu değerlerin ihlali, zaten var olan İslamofobiye yeni bir kanıt olarak eklenmektedir. Bu noktada İslamofobiyle mücadelenin sadece Hıristiyan Batılılara yönelik: "Siz yanlış düşünüyorsunuz!" eleştirisiyle değil, "Biz bu işin neresindeyiz?" sorusuyla birlikte ele alınmasının elzem olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın başında cevap aranan sorulara göre şunları söyleyebiliriz:

Ön yargı ve ayrımcılık içeren İslamofobi İslâm'ın Hıristiyanlığa galip geldiği ve Hıristiyan kimliğini tehdit ettiği dönemlere kadar uzanmaktadır. Haçlı seferleri İslamofobinin o dönemde zirveye ulaşmış şeklidir. Bununla birlikte günümüzde 11 Eylül hadisesi İslamofobinin yeniden üretilmesinde başat bir rol oynamıştır. Gerçi 11 Eylül hadisesi İslamofobinin görünen yüzüdür. Uzun zaman bilinç dışında mayalanan korku ve nefretin sadece ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Batılı zihnin ürettiği İslamofobi sadece Müslümanlara yönelik ön yargılardan ibaret değildir. Bunlar aşağılama, horlama, dışlama, ayrımcılık, yaşam hakkı vermeme, kısaca Müslümanları bütünüyle düşman görmeyi içermektedir. Zira İslâm ve Müslümanlar özellikle Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar için yaşamsal bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Kuşkusuz tarihsel açıdan İslâm ve Müslümanlara yönelik ön yargılarla günümüzdeki İslamofobi arasında ciddi benzerlikler vardır. Dahası tarihsel tortulara güncel ön yargılar ve korkular eklenerek İslâm ve Müslüman düşmanlığı yeniden inşa edilmektedir. Müslümanlar ekonomi, siyaset, sanat ve askerî alanda güçlüyken içten içe hayranlıkla birlikte nefret sarmalında ortaya çıkan İslamofobi Müslüman dünyanın eski gücünü kaybetmesiyle birlikte hayranlıktan arındırılmış sadece nefrete doğru evrilmiştir. Bu da Batılı insanın kendisini ve kurduğu medeniyeti eşsiz, biricik ve mutlak olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Bu medeniyete gerekli olan öteki, gerçekten de içinde alternatiflik potansiyelini taşıyan İslâm'dır.

Mevcut durumda İslamofobinin mutlak anlamda ortadan kaldırılması mümkün değildir. Çünkü ön yargı ve ayrımcılık bağlamında İslamofobiyi oluşturan, besleyip büyüten, kemikleştiren ve kolay kolay kırılmaz bir hal almasına neden olan pek çok faktör vardır. Bunlar tarihsel faktörler, kültürel gelenekler, aile, eğitim, ders kitapları, öğretmenler, din adamları, dinî öğretiler, basım-yayın, medya, siyasetçiler, iç ve dış politikalar vs. olarak sıralanabilir. Tüm bu faktörlerle mücadele edebilmek için Müslümanların yeniden aşk, adalet ve hoşgörü üzerine kurulu İslâm medeniyetini inşa edebilmek için var gücüyle çalışması gerekir. Buna ulaşmak için bilim ve teknik, sanat ve edebiyat, ilahiyat ve felsefe alanında güçlü olmak zaruridir. Batıyı dışlamadan bilgiyi yerelleştirmek elzemdir. Merdiven altı ve günümüze hitap etmeyen din eğitiminden uzak durmak hayati öneme sahiptir. İslâm'ın getirdiği vahdet temelli insan ve toplum modelini hayata geçirmek İslâm medeniyetinin olmazsa olmazıdır. Bu bağlamda akıl-kalp, madde-mana, ruh-beden, fizik-metafizik, ilim-din, dünya-ahiret, şekil-öz vahdetini sağlamak için tüm kurumlar ve kuruluşlar seferber edilmelidir. Siyaset ve ekonomide güçlü olmak Batı karşısında yaşanan kompleksLerden kurtulmayı sağlayacaktır. Zira komplekslerle hastalıklı bir zihnin medeniyet inşa etmesi mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology 5*, 432-443.
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice***.** Cambridge: Addison Wesley.
- Allport, G. W. (1966). The Religious Context of Prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion 5*, 447-457.

- Amossy, R. & Pierrot, A. H. (1997). *Stéréotypes et Clichés*. Paris: Éditions Nathan Université.

- Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The Social Psychology of Religion*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul,

- Arkonaç, S. A. (1998). *Sosyal Psikoloji.* İstanbul: Alfa Basım-Yayım Dağıtım.

- Avcı, N. (1990). *Enformatik Cehalet - Kitle Kültürü.* İstanbul: Rehber Yayınları.

- Avigdor, R. (1979). Etude Expérimentale De La Genèse des Stéréotypes. (Traductıon De Jacqueline Deschamps), In: W. Doise & J. C. Deschamps (Ed). *Expérience Entre Groupes* (pp. 87-100), Paris: Mouton.

- Aydın, M. (2001). *Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Müslüman Hıristiyan Diyalogu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- Azzi, A. E. & Klein, O. (1998). *Psychologie Sociale et Relations Intergroupes*. Paris: Dunod.

- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara Anı Yayınları.

- Baki, A. (2002). *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*. İstanbul: Pınar Yayınları.

- Bar-Tal, D. (1999). Croyances Ideologie et Construction du Groupes. In: J.-C. Deschamps, J. F. Morales, D. Pāez & S. Worchel (Eds), *L'Identité Sociale* (pp. 43-66). Grenoble: PUG.

- Beit-Hallahmi, B. & Argyle, M. (1997). The Psychology of Religious Behavoir, Belief and Experience. London & New York: Routledge.

- Bilgin, N. (1996). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Billig, M. (1984). *Racisme Préjugés et Discrimination*. In: S. Moscovici (Ed.) *Psychologie Sociale* (pp. 449-472). Paris: PUF.

- Bourhis, R. Y. & Gagnon, A. (1994). Les Préjugés La Discrimination et Relations Intergroupes. In: R. J. Vallerand (Ed.) *Les Fondements De La Psychologie Sociale,* (Pp. 707-773). Paris: Gaëtan Morin.

- Brown, R. (1995). *Prejudice: Its Social Psychology.* Oxford: Blackwell.

- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.

- Canatan, K. (2007). İslamofobi ve Anti-İslâmizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım. K. Canatan & Ö.Hıdır (Ed.) *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm* içinde (ss. 19-63). Ankara: Eskiyeni Yayınları.

- Capozza, D. & Volpato, C. (1994). Relations Intergroupes: Approches Classiques et Contemporaines. In: R. Y. Bourhis, J.-P. Leyens (Eds.), *Stéréotypes Discrimination et Relations Intergroupes* (pp. 13-39). Liège: Mardaga.
- Coşar, F. M. (2000). *Din Savaşları*. İstanbul: Büke Yayıncılık.
- De La Haye, A.-M. (1998). *La Catégorisation des Personnes*. Grenoble: PUG.
- Deschamps, J.-C. & Devos, T. (1999). Les Relations Entre Identité Individulle Et Collective Ou Comment La Similutide Et La Différence Peuvent Covarier. In: J.-C. Deschamps, J. F. Morales, D. Pāez & S. Worchel, *L'Identité Sociale* (pp. 149-171). Grenoble: Presses Universitaire De Grenoble.
- Esed, M. (2011). *Yolların Ayrılış Noktasında İslâm* (Çev. H. Karaman). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan.(*Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Profil Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji.* (Yay. Haz. H. Özel & C. Güzel), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gorsuch, R. L. (1998). Din Psikolojisi (Çev. Ali Kuşat). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10*, 226-248.
- Göka, E. (2016). *Mutedil Müslümanların Günümüzdeki Düşmanları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Harlak, H. (2000). *Önyargılar: Psikososyal Bir İnceleme*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Hıdır, Ö. (2007) Tarihte Bir 'Anti-Islamist' Olarak Martin Luther. K. Canatan & Ö. Hıdır (Ed.) *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm* içinde (ss. 145-178). Ankara: Eskiyeni yayınları.
- Hilton, J. L. & Hippel, W. (1996). Stereotypes. *Annual Review of Psychology 47*, 237-271.
- Hortaçsu, N. (1998). *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler.* Ankara: İmge Kitabevi.
- Huntington, S. (2014). *Medeniyetler Çatışması* (Çev. M. Yılmaz). İstanbul: Vadi Yayınları.
- İKV Değerlendirme Notu. (2012). *13 Dakika 51 Saniye'de İslamofobi* (Haz. M. Önsöz). İktisadi Kalkınma Vakfı. (www.ikv.org.tr).
- Kalın, İ. (2016). *Ben, Öteki ve Ötesi.* İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karslı, N. (2013) İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 13* (1), 75-100.

- Kirman, M. A. (2010). İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu? *İslâmî Araştırmalar 21* (1), 21-39.

- Lewis, B. (1996). *İslâm Dünyasında Yahudiler* (Çev. B. S. Şener). Ankara: İmge Kitabevi.

- Leyens, J.-P. & Yzerbyt, V. & Schadron, G. (1996). *Stéréotypes et Cognition Sociale* (Traduction De: G. Schadron). Sprimont: Mardaga.

- Leyens, J.-P. (1983). *Sommes-Nous tout des Psychologues? Approche Psychosociale des Théories Implicité de Personalité.* Bruxelles: Mardaga.

- Lippmann, W. (1998). *Puplic Opinion*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.

- Loewenthal, K. (2017). *Din Psikolojisi: Kısa Bir Giriş* (Çev. Mustafa Ulu). Kayseri: Kimlik Yayınları.

- Luckmann, T. (2003). *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi* (Çev. A. Çoşkun & F. Aydın). İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Maisonneuve, J. (1985). *Introduction à La Psychologie Sociale*. Paris: PUF.

- Miles, R. (2000). *Irkçılık* (Çev. S. Yaman). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Milton-Edwards, B. (2002). *Researching The Radical: The Quest for a New Perspective, Interpreting Islam*, (Ed.) H. Donnan. Londra: Sage.

- Noelle-Neumann, E. (1995). *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi* (Çev. M. Özkök). Ankara: Dost Kitabevi.

- Open Society Foundations. (2012). *Muslims in London, At Home in Europe, report*. New York www.opensocietyfoundations.org.

- Open Society Institute. (2009). *Ethnic profiling in the European Union: pervasive, ineffective and discriminatory*, report. New York.

- ORİV/Organisation Islamophobia Watc. (2014). *Fransızca Konuşulan Avrupalı Ülkelerde Islamofobi ve Irkçılık Üzerine Hazırlanan Rapor*. Strasbourg.

- Öğütçü, M. (1997). Batı İslâm Ve Türkiye: Önyargılı Hıristiyanlar. *Milliyet*, 18 Nisan 1997.

- Parry, V. J. (1988). *Savaşçılık*. (Çev. Y. Yazar). P. M. Holt, A. K. S. Lambton & B. Lewis (Ed.) *İslâm Kültür Ve Medeniyeti 5* içinde (ss. 399-422). İstanbul: Hikmet Yayınları.

- Pelletier, L. G. & Vallerand, R. J. (1994). Les Perception Et Les Cognition Socile: Percevoir Les Gens Qui Nous Entourent Et Penser À Eux. In: R. J. Vallerand (Ed.), *Les Fondements De La Psychologie Sociale* (pp. 193-258). Paris: Gaëtan Morin.

- PEW FORUM (2010). *Muslim Networks and Movements in Western Europe* (Director: Luis Logo; Research: A. Cooperman, D. Masci, E. Podrebarac). Washington: Pew Research Center.

- Rose, A. M. (1951). *L'Origine des Préjugés*. Paris: UNESCO.

- Sayar, K. (2003). *Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları*. http://psikiyatri.net/links2/pages/ Detailed/91.shtml

- Struch, N & Schwartz, S. H. (1989). Intergroup Agression: Its Pretictors And Distinctness From Ingroup Bias. *Journal Of Personality And Social Psychology 56*, 364-373.

- Şerif, M. & Şerif, C. W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş I-II* (Çev. M. Atakoy & A. Yavuz). İstanbul: Sosyal Yayınları.

- Tajfel, H. (1972). La Catégorisation Sociale. In: S. Moscovisi (Ed.) *Introduction À La Psychologie Sociale I* (pp. 272-302). Paris: Librairie Larousse.

- Turner, J. C. (1979). Comparaison Sociale Et İdentité Sociale: Quelques Perspectives Pour l'Etude Du Comportement Intergroupes (Traduction De: J. Deschamps). In: W. Doise & J. C. Deschamps (Ed.) *Expérience Entre Groupes* (pp. 151-184). Paris: Mouton.

- UHİM (2005). *Avrupa'da Yükselen Ayrımcılık, Nefret, İslamofobi ve Irkçılık* (Haz. A. Temel, A. Küçük, H. Türkan, M. H. Alkan, M. Karaca, M. E. Altındiş, M. Özkaya, Ö. Özçelik & V. Başar). İstanbul: Uluslar Arası Hak İhlalleri İzleme Merkezi Yayınları.

- URL[1]. Http://www.Yenisafak.Com.Tr/Roportaj/Obama-Da-İslamofobiyi-Guclendirdi-568827

- Vanbeselaere, N. (1999). *Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına*. S. A. Arkonaç (Ed.) *Gruplar Arası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi* içinde (ss. 1-38). İstanbul: Alfa Basım-Yayım.

- Vinsonneau, G. (1997). *Culture et Comportement*. Paris: Armand Colin.

- Watt, M. M. (1991). *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık* (Çev. T. Koç). İstanbul: İz Yayınları.

- Watt, W. (2002). *Dinlerde Hakikat: Sosyolojik ve Psikolojik Bir Yaklaşım* (Çev. A.V. Taştan & A. Kuşat). İstanbul: İz Yayıncılık.

- Watt, W. M. (1988). Hz. Muhammed (Çev. İ. Kutluer), P. M. Holt, A. K. S. Lambton & B. Lewis (Ed), *İslâm Tarihi Kültür Ve Medeniyeti I* içinde (ss. 45-70). İstanbul: Hikmet Yayınları.

- Yapıcı, A. & Albayrak K. (2002). Ötekini Algılama Bağlamında Dini Gruplar Arası İlişkiler. *Dini Araştırmalar 5*, 35-60.

• Yapıcı, A. (2004). *Din Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar*. Adana: Karahan Kitabevi.

• Yapici A. (2009). Küreselleşme ve Değerler Krizi. *DEM Dergi 3*, 14-18.

• Yavuzcan, H. G. (2007). Almanya'da İslamofobi. K. Canatan ve Ö. Hıdır (Ed.) *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm* içinde (ss. 309-329). Ankara: Eskiyeni Yayınları.

• Yzerbyt, V. & Schadron, G. (1994). Stéréotypes Et Judgement Sociale. In: R. Y. Bourhis & J.-P. Leyens (Eds.) *Stéréotypes Discrimination Et Relations Intergroupes* (pp. 127-160). Liège: Mardaga.

• Yzerbyt, V. & Schadron, G. (1996). *Connaitre et Juger Autrui*. Grenoble: PUG.

Islamophobia in the Context of Prejudice and Discrimination: The Change and Continuity of Relations among Religious-Social Identities*

Asım YAPICI**

Feyza YAPICI***

Abstract

This study, which is based on a social psychological perspective, discusses Islamophobia in the context of change and continuity. For this reason, the phenomenon of Islamophobia which is discussed through the concepts of prejudice, stereotype and discrimination, is examined through historical and actual dimensions. This research, which is based on social identity and realistic conflict theories via theoretical grounds, is qualitative in terms of method and depends on the tradition of understanding. An analysis of the literature shows that prejudice towards Muslims began at the time of the first spread of Islam and came to the forefront with the Crusades. Today, historical prejudices, which have gained a new dimension especially after the September 11th terrorist attack, have led to almost synonymous use of the words "terror" and "Islam" and "Muslim". This situation, which is fed from different psychosocial reasons, demonstrates that the prejudices that are inherited from history are constantly updated and reproduced.

Keywords: Stereotype, Prejudice, Discrimination, Islamophobia

---

* This paper is the English translation of the study titled "Ön Yargı ve Ayrımcılık Bağlamında İslamofobi: Dinî-Sosyal Kimlikler Arası İlişkilerde Değişim ve Süreklilik" published in the 6th issue of *İlahiyat Akademi*. (Asım YAPICI, Feyza YAPICI, "Ön Yargı ve Ayrımcılık Bağlamında İslamofobi: Dinî-Sosyal Kimlikler Arası İlişkilerde Değişim ve Süreklilik", *İlahiyat Akademi*, sayı: 6, 2017, s. 1-26.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr., Çukurova University, Faculty of Divinity, Religion Psychology Program Academic Member, asimyapicicu.edu.tr, (0322) 3387215/140

*** Research Asst., Gazi University, Faculty of Law, Public Law Dep., Law History Program, feyzayapici@gazi.edu.tr.

Ön Yargı ve Ayrımcılık Bağlamında İslamofobi: Dinî-Sosyal Kimlikler Arası İlişkilerde Değişim ve Süreklilik

Özet

Sosyal psikolojik bakış açısından hareket eden bu çalışmanın konusu değişim ve süreklilik bağlamında İslamofobidir. Bu nedenle ön yargı, stereotip ve ayrımcılık kavramları üzerinden ele alınan İslamofobi olgusu tarihsel ve aktüel boyutlarıyla incelenmektedir. Kuramsal temelleri itibariyle sosyal kimlik ve gerçekçi çatışma teorilerine dayanan bu araştırma yöntem itibariyle nitel olup anlayıcı geleneğe bağlıdır. Literatür üzerinde yapılan analizler göstermektedir ki Müslümanlara yönelik ön yargılar İslâm dininin ilk yayılış döneminde başlamış, Haçlı Seferleri ile zirveye ulaşmıştır. Günümüzde ise özellikle 11 Eylül terör saldırısından sonra yeni bir boyut kazanan tarihsel ön yargılar, "terör" ile "İslâm" ve "Müslüman" kelimelerinin neredeyse eş anlamlı kullanılmasına neden olmuştur. Farklı sosyal psikolojik nedenlerden beslenen bu durum tarihten tevarüs eden ön yargıların sürekli güncellenerek yeniden üretildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Stereotip, Ön yargı, Ayrımcılık, İslamofobi

Introduction

The subject matter of this study is to discuss Islamophobia, from a sociopsychological point of view, together with anti-Islamic attributes and behaviors. The baseline of the study are the concepts of stereotype, prejudice and discrimination. Moving forward, the key points of analysis will be how Islamophobia should be discussed between groups, the cognitive and motivational factors that feed this process and how historical and actual processes contribute to the justification of the factors in question.

The questions addressed in this study include:

a) Why and in what ways does Islamophobia, which is characterized by prejudice and discrimination, occur?

b) As a product of Western thinking, does Islamophobia only feed on Western prejudice against Muslims?

c) What are the similarities and differences between historical prejudice against Islam and Muslims, and Islamophobia today?

d) It is actually possible to completely eradicate Islamophobia?

This study is of a qualitative nature and it employs an interpretivist method that is based on the tradition of understanding.

Data was acquired by scanning the related literature and then interpreted based on fundamental assumptions of social identity theory.

Fundamental Concepts

Stereotype

A stereotype is explained as a "judgment model" or "standardization" and it literally means "a stern character". This concept was first used in printing industry as "stereotypy". When used in this meaning, "stereotypy" refers to a mold which enables re-printing pages of text that is molded between metal lines and does not permit any text editing without ruining the page's integrity (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22; Yzerbeyt & Schadron, 1994: 130; Yzerbyt & Schadron, 1996: 103).

According to Lippmann (1998), stereotypes, of which half is made up of one's social circles, and the other half by the person itself and which we can define as "*images in our minds*", are the current images of pre-existing cultural representations. Moving forward from this point, stereotypes can be defined as *incomplete schematic representations which facilitate the perception of an external social reality by simplifying it to exist in our minds independently of our will* (Amossy & Pierrot, 1997: 32; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22; Vinsonneau, 1997: 156). As reality is highly complex and too quick to perceive and define with direct observation, a human being is not equipped to deal with such a sophisticated environment. Therefore human beings have to have a subjective map of the world in their minds in order to comprehend, recognize and cope with the external social reality. In this sense, stereotypes can be construed as maps which clarify a human being's travel routes through the meandering ways of social reality, simplify their perceptions and knowledge of them so they can caricature these perceptions and knowledge, or directly create such caricatures (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22). However, stereotypes which help an individual's perception and judgment can sometimes lead to incorrect and unwanted situations as well.

According to Lippmann (1998), once we build up a stereotypical image in our mind, from that point onwards reality does not matter. At this point, what really counts are our assumptions of reality. Our expectations, hopes and efforts are all governed by these assumptions only. However, since these are real in the context of their own, they lead to unexpectedly real outcomes (Noelle-Neumann, 1995: 172). We can explain this in these words as well: Our culture has already defined everything that we see in our environment for us. Therefore a person does not see and then describe a phenomena; rather they perceive it the way that is has been already described. This is because perceptions are directed by the collective images which reside in the cognitive structure (Amossy & Pierrot, 1997: 37; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 23). In this context, we can say that these images, which are partly constructed by the social environment and partly by our own cognitive structure, are perceived in a way that we want or believe them to exist, rather than as how they actually are. Because stereotypes are mostly defined within the public structure of perception, they serve to cognitively justify the actual situation. Actively observing social reality, human beings are formed by their environment,

while they reshape their social environment in their minds. This means that while judging the "other", the person acts on a fake reality that is the outcome of preliminary acceptances (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 14-15; Noelle-Neumann, 1995: 172-173; Yapıcı, 2004: 10-11).

Stereotypes, which define our expectations and behaviors and by doing so guide us in how to observe and make sense of specific events, persons and groups, allow us to filter objective reality in the external world. Moving forward from this point, Maisonneuve (1985: 135) defines stereotypes as mental contemplations which come between reality and our perception, and prevent us from objectively perceiving reality. This means that while judging events, other people and objects, human beings act on the previously defined schemes and representations in their minds. Therefore we need to say that these "metal lines" and stereotypes always come between the world and us, and we often need to use them while trying to get to know and describe our social environment. Stereotypes also contain incomplete and biased information, and serve to justify one's perspective, therefore remain insufficient in helping a person to objectively perceive social reality; therefore they become blind spots which prevent any objective evaluation about the "other". In fact, they are very "strict" for this reason and they resist change even if education programs which provide new information were implemented or there is negative criticism towards stereotypes (Harlak, 2000: 43; Yapıcı, 2004: 12).

When we form new realities based on the images in our minds, a situation called "self-fulfilling prophecy" occurs, which can be explained as subjective expectations verifying themselves. In other words, actions based on incorrect assumptions give way to very unexpected, and at the same time natural, realities. In this process, we perceive the individuals and groups in our social circle through stereotypes, while at the same time verifying our expectations in our selective perception. Therefore a cause-and-effect relationship is formed between stereotypes and expectations (Bourhis & Gagnon, 1994: 725; Pelletier &Vallerand, 1994: 253-255; Hilton & Hippel, 1996: 244). As a result, the human being starts to see what they expect, and expect what they see. This is also the main reason how human beings can continuously remain indifferent to change. Stereotypes, which define expectations and behaviors and by doing so guide people in how to observe and make sense of specific events, persons and groups, allow us to filter an objective reality in the external world (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22-23; Yzerbyt & Schadron, 1994: 130; 1996: 103).

Related studies demonstrate that stereotypes are implicit personality theories of an individual regarding their own group (a so called "own group" which one feels a part of) or other groups ("other groups" which one doesn't feel a part of) (Leyens, 1983: 67; Bourhis & Gagnon, 1994: 717; Vinsonneau, 1997: 163). There are two important aspects of this definition: The first aspect involves stereotypes being naive theories regarding other people. The second aspect is that stereotypes contain references and explanations regarding personal traits of all the members in a group

(Arkonaç, 1998: 87). Therefore we can define stereotypes as opinions based on over-generalization and exaggeration regarding a group (Hilton & Hippel, 1996: 240). Undoubtedly, stereotypes may be positive or negative. What really concerns us though, are the negative aspects of stereotypes. By these aspects, stereotypes are products of a rigid and dogmatic mentality, and they manifest as derogatory and pejorative labels based on incorrect opinions (Yzerbyt & Schadron, 1996: 103). Based on this, we can say that a stereotype includes two fundamental emphases which are complementary to one another: The first is the beliefs that a group shares regarding another group, and the second is qualities evoked in mind when the name of a group is heard (Yapıcı, 2004: 13). At this point, we need to point out that Islamophobia has a dimension which is fed by stereotypes. This is due to all of the negative perceptions and evaluations by Christians and members of other religions of and towards Islam and Muslims, can be considered within this context. Beyond this, a case where a non-Muslim individual encounters a Muslim individual and evaluates them based on their social identity, rather than their individual identity, is within the realm of stereotype.

Prejudice

Prejudice originally means *"a preconception which is not based on evidence and justification"* and in social psychology, it means "feeling negative, ascribing negative traits and even demonstrating negative attitude and behaviors towards members of a group merely because they are members of that group" (Billig, 1984: 450; Allport, 1954: 6-7; Capozzo & Volpato,1994: 14). According to Şerif and Şerif's study (1996: 649) where it was pointed out that *"Prejudice in literature generally means a prejudice against a group", the* negative attitude of a group's members towards another group of a member of another group, based on settled norms, can be qualified as prejudice[1]. It is understood from these expressions that prejudice is the generalization of a standard attitude towards all members of a group, regardless of individual differences. Definitely, individual prejudice and group prejudice are different from each other, because individual prejudice is about liking or disliking another individual. This is a preference and it is completely of a personal nature. The affiliations and identity of a disliked person are not determining factors in this sense. However, group prejudice connects like or dislike towards a person directly to that person's affiliation, that is, their identity. Moreover, people's prejudices regarding external groups become a part of their ego system, which can be perceived as a personal preference (Şerif & Şerif, 1996: 649). In other words, many

[1] The following point should be noted here: The concepts of stereotype and prejudice are sometimes confused. They are different terms despite having a strict relationship. For this reason, researchers are insistent to point out that these concepts are integral parts of an overall whole (Rose, 1951: 29; Avigdor, 1979: 87). Moreover, prejudice and stereotype are regarded as two sides of the same coin. However, there are also arguments proposing that stereotypes are of a cognitive nature, and prejudices are of an affective nature (De La Haye, 1998: 10).

people saying “this is my personal view” may often internalize group prejudices totally but may not realize the details of the case. It should be noted that hating or approaching a person negatively just because that person is Muslim is actually a form of Islamophobia based on prejudice. Even if that person says “My dislike is not related to their Muslim characteristics”, considerations based on group prejudices may be the reason in this regard.

Discrimination

Stereotypes and prejudices are not just mental projections and emotional reactions that affect an individual's perception and judgment. They can also bring about certain behavioral results such as *discrimination* (Pelletier & Vallerand, 1994: 210). In fact, stereotypes and prejudices feed discrimination; and discrimination continuously feeds stereotypes and prejudices. Hence, studies demonstrated that the likelihood of negative perception and judgments against "others" to transform into behaviors are largely affected by socio-cultural and religious factors, which is followed by many factors such as ideological and economic factors, environmental factors, individual personality, expectations, fears, and the image one intends to project to their social circles, friend groups, etc. (Azzi & Klein, 1998: 33-34; Billig, 1984: 450-453; Yapıcı, 2004: 19).

Discrimination is the exclusion shown toward an external group to prevent it from approaching the internal group, assigning a formal structure to this action, or failure in displaying equal treatment to the members of different social groups on an issue (Bilgin, 1996: 98). Accordingly, if people are treated differently based on a certain social identity, this act can be classified under the title of discrimination (Capozza & Volpato, 1994: 14). However, it should also be noted that discrimination shows itself not only as excluding the members of different social groups and treating them negatively, but also as supporting the internal group or defending the self-group unfairly (Hortaçsu, 1998: 229). In addition, we need to emphasize that discrimination manifests itself in the distress arising from *ethnocentrism, group closure* and *resource distribution*. According to this, the acts of a social group arising from a belief that they are the decision-making clique, abstaining that social group from interacting with other social groups and restricting distribution of available resources only within that social group can also be classified as discrimination (Giddens, 2000: 229-230).

Allport (1954: 14-15) We can sort discriminatory behaviors from the mildest to the most severe as follows:

1) Expressing objection In this stage an individual makes conversations with other individuals who share the same opinions regarding certain social groups, openly expressing their disaffection, hostile stance and stereotypes about them.

2) Avoidance If the urge to oppose the target group is strong, this leads to avoiding any contact with that group. Hence the individual avoids sharing the same space with individuals and groups whom they dislike, judge and condemn through negative stereotypes.

3) Discrimination: Expressing objection and avoidance does not generally result in any harm to external groups. However, as soon as there is physical discrimination involved, the approach is no more a personal choice, as it could lead to very critical sociological consequences. So much so that members of the internal group will object to external group members' utilization of their rights to working, housing, education, health and political vote. Sometimes this approach is institutionalized.

4) Physical assault Discrimination can be merged with various other factors to develop an aspect of violence directed against the targeted social group. At this point, overt or implied discrimination can slowly turn into physical violence. This can manifest in attacks to the very members of the targeted group, their homes, business places, or prayer locations, etc. Undoubtedly, once physical assaults start, the problem in question has long transitioned from being about stereotypes or dislike, into a pathological phenomena. At this stage, many factors led by political, economic, cultural and religious factors come into play.

5) Eradication, lynching and massacre In this scenario the actions are beyond small scale physical assault, and are at the scale of mass eradication, lynching, massacre and genocide against targeted groups. At this point there are large-scale attacks to social groups, whom by now are regarded as the fundamental reason for every unfavorable event, or the only obstacle barring the development of a nation, or are solely responsible for any defeat. The Crusaders' massacre of Muslim nations in the past, and in the more recent history, mass murdering of Jewish people in Germany and Muslim people in Algeria and Bosnia, are examples of such massacres. As expressed in the Vanbeselaere (1999: 1) study, such processes create targets from civil society and even infant members, *just because they're members of the wrong group*.

Friction between groups can manifest in many forms such as stereotypes and discrimination leading to physical aggression, violence or even wars. The first apparent proof of this is subjective judgment. However, as determined in the experiments of the Şerif and Şerif (1996) study, stereotypes can very easily turn into physical assaults with very simple reasons. However, we can say that discrimination, in all possible forms, results from a group's desire for political and economic power. This is also true for conflicts between religious groups. However, the religious aspect that is the differentiating factor often brings a glorious and

divine aspect to a conflict [2] (Rose, 1951: 14-15; Yapıcı, 2004: 23). This is among the most critical reasons which led to the bloodbaths of the religious wars throughout history. Today, Islamophobia has transformed into the acts of restricting Muslims' fundamental rights and freedom, putting Muslims at a disadvantage in terms of opportunities, and even subjecting them to physical attacks. Muslims were subjected to many forms of discrimination and violence in Bosnia, Myanmar, Palestine, Chechnya and East Turkestan. What's more, Muslims living in Continental Europe, especially England and also the USA, are subject to verbal and actual assaults to their persons, prayer locations, business places and homes. Such events show that Islamophobia has now transitioned from being a prejudice, into violence.

Theoretical Framework

In studies which focus on the reasons for the attitudes and behaviors of condemning, reprimanding and humiliating another person due to their social group, which can shortly be expressed as the reasons of "negative relations with the other", various theoretical approaches were followed. These approaches can be gathered under two basic categories, namely *"individual-based theories"* and *"theories prioritizing intra-group and inter-group relations"*.

Individual-Based Theories

Until the 1960s, the phenomena of prejudice, stereotype and discrimination had been explained by psychologists with intraindividual psychological processes such as "social learning", "inhibition-aggression", "the search for a scapegoat", "authoritarian personality" and "dogmatic personality". These approaches emphasize that subjective needs and desires, coupled with the personalities of an individual, make way for easy acceptance of prejudices and discriminating

[2] At this point we need to point out: According to the general tendency determined in empirical studies, there is a very consistent relation between measures of religious behaviors and measures of prejudice and discrimination (Argyle and Beit-Hallahmi, 1975; Beit-Hallahmi and Argyle, 1997; Yapıcı, 2004). As explained in the Loewenthal (2017: 146) study, this is a huge paradox: Because the more devout a person, the more they tend to be prejudiced and demonstrate acts of discrimination. Although, we need to point out that in these studies that the phenomenon of "devoutness" is rather more closely related with "institutional devoutness". The studies of Allport (1966) and Allport and Ross (1967) determined that people with intrinsic/fully matured devoutness are less prejudiced, and therefore, more rarely tend to demonstrate discriminating actions. In a general evaluation of these studies, the Gorsuch (1988) study points out that prejudice and discrimination behaviors differ largely, based on whether a person's devoutness is sincere or superficial. In this context, it can be said that sincerely devout people are less discriminatory. This also means that religious beliefs and prayers, which more deeply penetrate the inner nature of an individual, become a major factor in developing a tolerant attitude and tolerant behaviors in a person.

attitudes which are commonly found in the society where they were raised (Allport, 1954; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996; Yapıcı, 2004).

Theories Prioritizing Intra-Group and Inter-Group Relations

The inadequacy of personalist approaches in explaining the concepts of stereotype, prejudice and discrimination resulted in the search for new methods, and two different theoretical approaches highlighting the efforts to undertake analysis on a group level were developed.

The first of these approaches is the *Realistic Conflict Theory*. According to this theory developed by Şerif and Şerif (1996), groups compete with one another to reach scarce resources. This competition results in prejudices, discrimination and violence. According to this theory, which is backed up with the "Cave Robbers" experiment (Şerif and Şerif, 1996:283-284), using individual processes, that is, the processes which an individual goes through in their spiritual and mental world to explain intra-group relations and the stereotypes, prejudices, hostilities, discriminatory behaviors, actions of violence and aggression that occur in this context, is insufficient. Accordingly, explaining actions including inter-group relationships, relevant stereotypes, prejudices, oppositions, discriminatory behaviors, violence and aggressiveness with only spiritual and ideological actions of people, i.e. their intraindividual processes, is insufficient. A group is not simply a mathematical number of individuals which make a whole which consists of their total psychologies. Definitely, psychological factors play major roles in the formation of social groups. However, it would be wrong to explain the events happening in a group using psychic processes, once a group is formed. The findings of Struch and Schwartz (1989), who carried out an experimental survey of the Realistic Conflict Theory on religious groups demonstrated two major findings: *Firstly*, upon perception of a conflict of interest, harsh and hostile approaches are taken towards members of external groups. *Secondly*, individuals who strongly identify with their religious groups and identities, when they perceive a threat directed to their own benefits, take up a more negative and hostile approach towards external groups, compared to other members of their own group. This study firmly established that conflicts of interest played a major role in the occurrence of prejudices and stereotypes between religions (upper religious identities) and sects (sub religious identities). Stereotypes between Hindus and Muslims in India and Bangladesh, between Christians and Muslims in Indonesia, between Jewish and Muslims in Palestine and between Buddhists and the Muslims in Myanmar can be evaluated in this context (Yapıcı, 2004: 47).

The second theoretical approach which intends to deconstruct inter-group relations at group level is the *Theory of Social Identity* suggested by Tajfel (1972) and Turner (1979). According to this theory, the fundamental process which is responsible for the occurrence of internal group prejudice is *social categorization*, that

is, grouping. Categorization means to classify equivalent or similar events, objects or people based on shared attributes. According to this, categorization means the psychological processes of an individual's mind which enable the person to regulate their perception of their environment. The most important function of these processes is that the individual can systematize their physical and social environment in their mind. Categorization enables the individual to adjust to their environment and attune the information acquired from their environment to their previous knowledge to interpret it (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 179; Tajfel, 1972: 275). At this point, we need to point out that the categorization process is not at all unbiased; it is built on an evaluation and the consequent judgment (Deschamps & Devos, 1999: 155). This indicates that the social environment is not only classified, but also ascribes meanings. Because this process also involves *values, norms, objectives, expectations, ideologies* etc. which the Bar-Tal (1999:45) study defines as *"the elements which constitute a group's beliefs"* which define the borderline between groups which the individual is a member of or not. In a typical social categorization which would occur as "us and them", with "us" as positive and good, and "them" as negative and derogatory. Here, the motivational basis occurs which works to boost the self-respect presented by the group identity. According to this, social categorization is not merely a simplification and systematization of the social world. It is more; it generates an orientation system adjusted to an individual's definition of their "selfdom", therefore enabling that individual's place in society. Such a process enables groups to offer their members an opportunity to assume an *identity.* This largely depends on *social relationships with the other* and *social comparisons* aiming to see and self-evaluate positively. In this very process, we can see that the individual constructs their own identity through comparisons with other group identities (Tajfel, 1972: 296; Turner, 1979: 154; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 89). This is because individuals cannot evaluate themselves without comparing themselves to others. From this point, it can be said that *every group exists in contrast to, despite of and together with another group, and a person's identity does not take form in one group*. Furthermore, *just like how a group cannot exist as an only group, a social identity based on belonging to a group cannot take form according to relations in only one group. In fact, this identity is formed through the comparisons with others* (Bilgin, 1996: 86). However, the comparisons between two groups are not enough for the formation of identity either. For instance, categorizing one as a *"Muslim"* does not arise from comparing one with the category of *"Christian"* because the beliefs of the social group forming the identity-based values, along with the behavioral contents also play a role in this regard. Moreover, it should be noted that the comparisons made here consist of the topics that are critical for groups and the people. People acquire a positive social identity through comparisons made in relation to critical topics, which causes people to assess their own groups through positive stereotypes (Bourhis & Gagnon, 1994: 748; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 89). Accordingly, *social comparison* results in *social differentiation*. In other words, if a group within a social environment is not

perceived as the "others", "the others", "them" etc., this group will not be regarded as a different formation with specific characteristics as it does not differ much from the others (Tajfel, 1972: 295; Turner, 1979: 153). The social differentiation based on the aforementioned social comparison is a desired and demanded concept for the people. As noted by Tajfel (1972: 293), everybody acts with the desire of maintaining their positive social identity within their social environment or achieving a positive social identity that will grant them prestige, which can be observed within the concept of Islamophobia. It is known that Christians, Jews and Buddhists position Muslims, who suffer from stereotypes and prejudice by these people, as being in a less valuable and lower category than theirs, and that they glorify their own social identities in a social status constituting and carrying universal values.

From Theory to Practice

Phobia and Islamophobia

The term "phobia", derived from the name of Phobos—the God of Fear in Greek mythology—indicates extraordinary concerns and fears felt toward anything in a way that adversely affects one's life. Any fears which extremely concerning for someone and turn into the source of anxiety become a phobia, because phobias are the irrational, extreme, intense and persistent emotions arising from a certain object, state or activity. Moreover, people experiencing such fears feel extreme desire to avoid phobic stimulants. The reactions related to concerns and panic are triggered when avoidance is not possible (Budak, 2009: 292). However, it should be noted that normal fears are healthy reactions warning people against threats and drive them to take precautions, however phobic fears indicate the meaningless, unreal, exaggerated and subliminal fears felt toward objects, or do not actually threaten in cases (Bakırcıoğlu, 2012: 364).

Islamophobia is translated into Turkish as *İslam Karşıtlığı*, meaning opposition or antagonism toward Islam, but the Islamophobia concept is not simply an antagonism. Racism consists of many exclusionary attitudes and concepts such as xenophobia, prejudice and discrimination (Karslı, 2013: 80-81). Espozito (URL[1]) makes the following statement in an interview published in Yeni Şafak Newspaper. *"Islamophobia basically consists of statements and actions which violate Muslims' religious and civil freedoms or human rights, often resulting in discrimination, prejudice and hate crimes or triggers the idea of committing such violations."* Islamophobia essentially reflects the feeling of concerns and fears toward Islam and Muslims, stating that they represent a threat.

Historical Background of Islamophobia

Islamophobia can be dated back to the period when the first verses were revealed. Upon the first instances of revelation, the separation started as "us" or "believers of Allah" and "them" or "idolaters". The Muslim identity in particular was formed upon this discrimination that cognitively and affectively consists of revelations. The differences from the disbelievers of Mecca in regard to the perceptions toward Allah, humans and society were stressed, but separation and differentiation from the Jews and Christians, respectively, occurred before the Madinah period, and a specific Muslim identity emerged as a result (Yapıcı, 2004: 104-105). It should be particularly noted that an identity is not formed through how a person or group perceive themselves. However, how other people or groups perceive the aforementioned person or group is also important because identity is formed within mutual interaction. If the process is to be reviewed from the perspective of Islam's historical development and formation of Muslim identity, both Mecca and Madinah periods formed the psycho-social, political, economic and theological background of the tension and conflicts between the religious-social identities in the scope of the differentiation as "us" and "them".

Muslims who conducted conquests with self-confidence, high morale achieved continued success through Islam (Parry, 1988: 399) and captured Christian lands such as Jerusalem, Palestine, Anatolia and Spain. Upon such conquests, Christians organized Crusades against the Muslims who they called "disbelievers" and "barbaric" as they regarded these actions as a threat to their identities[3] (Coşar, 2000: 51). As Muslims achieved victories against the Christian states, the prejudiced considerations of Islam being a "war-ridden" and "deviant" religion and that Muslims are "oppressive" and "barbaric" became quite severe upon the provocations of priests and peaked after the Crusades in the 11th century (Miles, 2000: 31). Milton-Edwards (2002: 33) explains the concept of Islamophobia in the context of a historical continuity that started with the Crusades, and he stresses that such continuity is also present in the modern times.

"Let them, let the people fighting against the believers malevolently in their personal lives fight against the disbelievers now. Let them! Let the bandits of the past be soldiers against the enemy. Let them! Let those conflicting with one another conflict with the barbaric people." says Pope Urban II. Muslims reflected as "*disbelievers*", "*the enemy*" and "*barbaric*" in this conversation, similarly call Christians "*disbelievers*". As noted by Lewis (1996: 19): *Both Christians and Jewish are the people rejecting the latest and most perfect religion stupidly, although their religions are deficient and distorted for Muslims."* The ethnocentric attitudes stressing the superiority of "us" are present in

[3] Islam, the religion which was not considered as a deviant branch of Christianity and whose followers could not be banned accordingly although Islam was accepted as heresy, in the years it was revealed (Coşar, 2000: 50-51), Islam was qualified as a heretical sect of Christianity like Arianism, instead of being reflected as a different or particular religious tradition in the period that started with John of Damascus, and these discourses were united and generalized for various reasons (Aydın, 2001: 37-40).

every religious group because as noted by Watt (2002: 84), nobody believes in a religion which does not represent the essence of reality for them. However, it should be noted that both Jews and Christians comfortably lived in Islamic lands by maintaining their theological freedoms and practices without suffering from exclusion or actual attacks on the condition that *"they paid their jizya"* taxes (at-Tawbah 9/29) although they were perceived as disbelievers. Lewis (1996: 17-18) briefly explains the case as follows: *"Jews and Christians under the authority of Muslims were not forced to be martyred for their beliefs, or to have a preference between exile, religious conversion or death like how Muslims and Jews in Spain were obliged to do.*

Martin Luther's accusations toward Islam and the Quran reflect the historical roots of Christians' perception toward Muslims: *"The Quran is a book full of damned, distorted, desperate, dishonest and false myths.* By indicating the falsehood of the Quran (in his words) to Christians, he aimed to blemish both Muhammad and Turks, to raise the mood and motivations of Christians (Hıdır, 2007: 154). Luther's such attitude toward Islam and the Quran, Islam's first source, is not theological. Instead, it is sociopolitical and closely related to the Siege of Vienna by the Ottoman Empire. His statement *"If we aim to fight against the Turks, we should start from this place (Vienna) where their number is the lowest"* is interesting in this regard (Hıdır, 2007: 166). Accordingly, it is fair to state that due to the negative atmosphere towards Islam, the religion was affected by the political incidents of the era, and influenced his prejudice.

Following the first formational period, prejudice is transferred from one generation to another, through the social learning period continuing to exist as social representations in the social collective senses. Such a case can be observed in the Christian perspectives of Muslims. Stating that there are different problems for the Western Christians in understanding Islam and Muhammad, Watt (1988:45) believes that the relevant reason arises from Christians' failure to extinguish the influence of prejudices conveyed to them from their ancestors in Medieval Times. Accordingly, sufferings from the Crusades and other fights against Muslims caused Christians to perceive Muslims, particularly the Prophet Muhammad, as the reflection of all evil actions or as the root of evil. Stating that the propaganda from that time still influences considerations of modern Westerners toward Islam, Watt (1988: 45) explains that it is easier and more common to find positive or pleasant regards toward Buddhism than Islam in the modern Christian world.

Miles (2000: 30-31) noted that the Islamic image of the "other" in Europe is defined as "barbaric", "corrupted", "evil" and "cruel", that Islam is assessed as a "false" and "deviant" religion, and that Prophet Muhammad is a false prophet stressing violence and sexuality and is a devil that opposes Jesus. Christians considered Islam as a trend that deviated from Christianity, a heretical sect or a false movement established by Muhammad upon the order of devil, the main enemy of Jesus, instead of accepting Islam as a religion followed by people obeying God. The Quran was defined as a "false, wrong and harmful product of a horrible

and evil intention" in the period when the Prophet was regarded as a liar and crook (Watt, 1991; Aydın, 2001; Adam, 2002; Yapıcı & Albayrak, 2002). As noted by Aydın (2001: 42), the basis of Christians' prejudices and stereotypes toward Muhammad and the Quran consists of Christians' plans to prevent Muslims' military, political and geographical advancements to the detriment of Christians (Eastern Rome/Byzantine Empire). A generation of insulting prejudices and stereotypes that are not based on objective information that aim to protect the Christian identity, or in other words, spread the idea that Muhammad is a false and liar prophet among Christians was first regarded as a valid and effective solution to prevent many Byzantium Christians from accepting Islam. Accordingly, the case evolved in this direction, and Christians' prejudices and hostility were reflected into the literary and artistic works in later periods. For instance, Schimmel states that Muhammad and Ali were depicted to have a place in the lowest layer of the hell in the *Divine Comedy* by Dante, and this depiction reflects the ideology of the Christian majority disapproving of the emergence of a great religion (Islam) with universal claims and numerous followers (conv. Aydın, 2001: 43-44). According to Miles (2000: 31), these depictions in Christians' minds are not the only personal considerations regarding the Prophet Muhammad. To them, Muslims were violent and sexuality-ridden, barbaric and deviant people, just like Muhammad. Islam was defined as a theological system permitting or even promoting polygamy, homosexuality and a general sexual frivolity. Their claim was that Islam had a "sacred war" (jihad) ideology where every non-Muslim would be cruelly killed or made a slave in this religious system based on "aggressiveness" and "wars", and that Muslims could do any form of malevolent acts (Yapıcı, 2004: 123; Yapıcı & Albayrak, 2002: 39). We believe that such prejudices from the early times have a great influence over the modern Christian perception toward Islam as a violent, fanatic, intolerant, undemocratic and fatalist religion (Öğütçü, 1997). Accordingly, depictions toward other religious groups are inclined to continue without easily changing following their emergence. However, it should be particularly stressed that the friendly or hostile quality of the relationships between certain groups may be affected by the positive or negative quality of the stereotypical content in stereotypes as hostile attitudes and negative assessments between religious groups are not solely related to religious ethnocentrism and the need for a positive social identity. However, the nature of relationships between the religious groups play a key role in this regard.

From Historical Prejudice Towards Muslims to Islamophobia

The historical prejudices of Christians toward Muslims formed the first grounds for Islamophobia. However, Islamophobia cannot be solely explained through the stereotypical perceptions from the Medieval Times and prejudiced attitudes and behaviors. The "adequate reasons" and "necessary reasons", which are among the basic assumptions and concepts of social identity theory, should be separated here. It is without doubt that the sufficient reason is the perception of

"us" and "them". This perception with cultural content does not mean categorizing humans simply as Christian or Muslim. The working methods of Western ideology are based on social evolutionism. According to the Christian Western ideology stressing that it has completed its evolution, "us" and "them" has dual classifications with exact lines such as humans or human-like creatures, evolved or not evolved, those with developed brains or undeveloped brains, masters or slaves, Europeans or others, modern or uncivilized, and therefore civilization establishers or civilization destroyers (Göka, 2016). For example, even André Gide, a humanist, personalist and moralist author and philosopher, made the following statement when he came to Istanbul in 1914: *"Constantinople (Istanbul) confirms all of my prejudices… The clothes of Turks are the ugliest in the world. Turks deserve such ugly clothes though. Western civilization is not only beautiful but also the one and only civilization* (conv. Kalın, 2016: 245).

The collective unconscious of the West should be considered when understanding Islamophobia. Accordingly, it is a well-known fact that Christians faced severe trauma upon having constant regression against the advancements of Muslims until the 16th century (Göka, 2016: 102; Kirman, 2010: 25-26). This concern existed for some time and was pushed beyond the collective consciousness. As known to all, such a concern generally continues to influence collective unconscious states and behaviors, which is the case in this regard. Moreover, particularly when geographical discoveries and the Industrial Revolution resulted in colonialist morals among Westerners. Following the Renaissance, Europe returned back to the Romans' ethics (Esed, 2011), rejected the relationship between humans and metaphysics in the construction of such a world, and adopted a human to human relationship based on interests and mortal pleasures. When this approach was combined with the colonialist logic, the US, whose evolution did not yet end began to colonize the people of Africa and Asia, and to use resources on these lands under the excuse of "modernization". Europeans pushed the torments applied both in the colonialization process and in the world wars outside the borders of consciousness. Moreover, they did not/could not face the traumas of the barbarity that emerged during the colonialism period and the two great world wars. They even made efforts to suppress their internal tensions and create a common enemy (scape goat), which was Islam and Muslims (Göka, 2016: 103-104).

Christians, particularly those from the US and Europe, first disregarded or rejected their violent incidents including their historical prejudices and colonialist policies and world wars toward Islam and Muslims, then they transferred or reflected their guilt onto Muslims (Göka, 2016; Kirman, 2010). The actual case supported them in this regard because following globalization, Muslims started to live all around the globe. The greatest religious group after Christians consists of Muslims in Europe. It is a fact that majority of Muslims in Europe have their origins from Asia, Northern Africa and Middle East. In addition, the social adaptation

process experienced by the Muslim people in Europe differs by country (Kirman, 2010).

The concepts of modest Islam and euro-Islam was developed first in Europe and the US, with the aim of taming Islam in a plainer manner. It is clear that criticism towards Muslims increased as these aims resulted in failure because according to Europeans, Islamic values do not suit Western democracy and human rights. In this case, it is inevitable to direct criticism. Muslims themselves have a role in the formation of the image, prejudice and stereotypes against them. The fact that certain rights of females are limited in certain Muslim societies and honor killings committed there support these negative perceptions (UHİM, 2005). Accordingly, the main fears of Westerners are related to the failure of Muslims, whose numbers swiftly increase in their own world, to fully adapt to Western values, or have a perception of them as enemies. According to the research entitled "Avrupa'da Yükselen Ayrımcılık Nefret, İslamofobi ve Irkçılık" (UHİM, 2005), the population of Muslims was 800,000 in Europe in the 1950s and is more than 23 million today, constituting 4.5% of the European population. Approximately a million Muslims migrate to Europe every year. The birthrate of Muslims in Europe is three times higher than that of non-Muslims. According to estimations, the Muslim population rate in Europe will be approximately 20% by the year 2050, which simply indicates the case that is more than just the increase of Muslim population. Instead, it is the increase in the rate of the European population. Thus, the increase of Muslims and those people who converted to Islam seems closely related to the rise of Islamophobia in Europe (UHİM, 2005; PEW FORUM, 2010). With the aforementioned reasons, Muslims have been the new 'others' of Europe, after Jews, since the second half of the 20th century. Western anti-Semitism has evolved into Islamophobia.

End of History or Clash of Civilizations

The 19th and 20th centuries were the years when Muslims regressed scientifically, politically, militarily and socially, and lost their characteristics determining history. Westerners accelerated their colonialist activities (search for petroleum, natural resources and manpower) as much as possible in this period. Muslims were used as an appropriate armed power against the USSR during the Cold War years. A declaration of dominance to the entire globe by the US-based liberal capitalism, or the termination of the USSR threat resulted in the failure of ideologies and end of history in Fukuyama's words (2016). As the need to find a powerful "other" against this newly-founded system emerged, Islam and Muslims were employed. The thesis regarding the clash of civilizations is significant in this regard (Huntington, 2014). In fact, the civilizations clashing here are nothing but Islam and Christianity. The West began to define itself over the concepts of "us" and "them", upgraded its historical outdated fears regarding the collective

conscious, and made efforts to glorify its own social identity. According to us, Westerners have been making efforts to create an enemy that is not present now but that is regarded to be present in the future, and therefore making efforts accordingly. The West takes intense precautions against the reformation of an Islamic civilization, which is an alternative to Westerners.

The 9/11 attack has a particular importance for the rise of Islamophobia in the case of the clash of civilizations. However, this incident does not stress the emergence of Islamophobia, which was not even present in Westerners' minds. Instead, it reflects the update and service of the Islamophobia to the entire world (Kirman, 2010: 24). For example, the report entitled "Islamophobia: A Challenge For Us All" published in 1997, confirms that Islamophobia is not solely a product of 9/11 and that it has been present for a long time. Accordingly, Islamophobia and anti-Islamism have been present in the consciousness of Western people for centuries, however this phobia has reached dangerous dimensions in the last twenty years. The Western perception towards Islam was depicted in the following report where the concept of Islamophobia was first technically used as follows:

1) Islam has a monolithic structure. Thus, it is both different to other religions and is closed to change.
2) Islam is a totally separate religion with no common values with other religions, meaning it is totally the "other".
3) It is "low", "banal", "barbaric", "irrational", "primitive", and "discriminatory toward genders" for Westerners.
4) Islam is a religion that is "hostile", "cruel", "aggressive", "violent" and a "terrorism supporter" that "causes clashes among civilizations".
5) Islam is a political and manipulative ideology where religious beliefs are used for political and military purposes.
6) The criticism made by Muslims in regard to Western culture carry no values and are rejected immediately.
7) Islam is a discriminatory and marginalizing religion as it excludes all Muslims except Sunnis.
8) Therefore, anti-Islamism is natural and normal (conv. Kirman, 2010: 24).

The fact that the negative and insulting prejudice towards Islam and Muslims in the report match the prejudices formed in the past and is conveyed to the present time is interesting as it shows the continuity of stereotypical perceptions.

Different reports indicate that Islamophobia became visible in Europe and the US following the 9/11 incident. For instance, Muslims in Germany suffered from checks or even harassment following the Friday prayer. Studies indicated that Christians regarded Muslims in Europe as potential threats and that they did want to coexist with them (Open Society Institute, 2009). Muslims in London suffer from a same case (Open Society Foundations, 2012). One of the studies examining the

sufferings of Muslims from Islamophobia is the report published by International Helsinki Federation for Human Rights in 2005. According to the results from eleven different countries, Muslims are regarded as the "internal enemies, and insults toward Islam have increased, and every one in five people with an Arabic name is not employed deliberately (Canatan, 2007: 38). Similarly, according to a study on Islamophobia conducted by Wilhelm Heitmeyer, 28.5% of Germans demand that Muslim migration to Europe be banned. This rate has increased by 4.5% in four years. Moreover, 80% of Germans associate Islam with "fanaticism" and "oppression of females" (Yavuzcan, 2007: 316). The platform called "Muslim's Right Belgium" prepared a report reflecting that the case is not so different in Belgium. The same report listed 713 discrimination reports on Muslims in a year. The report entitled "The Report on Islamophobia and Racism in French-speaking European Countries" and published by ORİV (2014) notes that the level of anti-Muslim actions is not known exactly, that the current statistics are not adequate, and that many complaints have not been recorded. According to the results of research entitled "Religion in Media: 2010" and published by the US-based non-governmental organization called "The Pew Research Center's Forum on Religion and Public Life", Islam and Muslims were reviewed the most in the religious news of US media in 2010. Moreover, the content of the news regarding Muslims contains more violence than other news regarding other religions. Another interesting result is that 35% of the people in US have negative considerations toward Islam and Muslims (İKV Değerlendirme Notu, 2012).

This statistical evidence indicates that along with the increasing opposition to Islam, Muslims have been regarded as a threat more and more in recent years. Accordingly, it can be stated that the historical prejudices have continued following updates under new conditions.

Where are Muslims Located within Islamophobia?

Westerners display perceptual selectivity in judging Islam and Muslims, and they generalize negative examples across all Muslims. They do not want Muslims in Europe and US, where Christian culture is dominant, as they do not like Muslims and consider them as enemies. The incidents that have occurred in Myanmar recently indicate that Buddhists have also succumbed to Islamophobia. In particular the media, TV and Internet have undertaken a function to increase the *informational ignorance* (Avcı, 1990) toward Muslims. An analysis of the current state indicates that Islamophobia, supported by political, social, financial and psychological factors has been thoroughly embraced by Christians and that people with Islamophobia reflect cognitively and ideologically, phobic characteristics. This question should be asked at this point: Do Muslims provide the necessary content supporting the development and spread of Islamophobia among Christians? This question is, unfortunately, answered as "Yes". The following can be stated

accordingly: Islamophobia, generated by the Western ideology and its undesired results, should be definitely criticized, but the deliberate or accidental negative influences of Muslims on this period should not be disregarded either. Solely blaming the Westerners, neglecting the chaotic states of Islamic world, and failing to realize the transformation from a religion and religiousness generating values and civilizations, to a structure consuming values and civilizations, are serious handicaps for Muslims (Yapıcı, 2009). This is, without doubt, closely related to social changes and modernization. The cultural and religious meaning codes constantly become indefinite in the globalization period where the identity system of people is totally shaken (Sayar, 2003), which results in alienation, assimilation, loss of values and erosion of values. Accordingly, two different orientations of total modernization in Western style from political, financial, cultural, theological and ethical aspects (exteriorization) or total conservation of traditions (interiorization) occur. According to Luckmann (2003: 34), the beliefs and values embracing life as a whole are now part-time norms. Moreover, religious-social identities have become blurred and people who feel oppressed apply actual resistance to post-modernity that transformed into global imperialism. This resistance emerges with actions which often include violence. In other words, Muslims challenge Western culture and imperialists through the violent and terrorist actions on different geographies. However, this challenge increases Islamophobia as it is only supported by verbal or actual reactions and as it is not conducted in science, theology, philosophy, art or literature. Moreover, the weaknesses of Muslim countries supported by their outdated qualities in terms of coexistence, democracy and human rights should be noted here. The violation of these values, accepted as the obligatory conditions of the modern world, adds new evidence to the currently-present Islamophobia. This study suggests that the fight against Islamophobia should be conducted with the question "What is our role in this regard?" instead of the following criticism to Christians: “You are wrong!”

Conclusion and Recommendations

The following can be stated based on the questions to be answered in this study:

The concept of Islamophobia, including prejudice and discrimination, dates back to the periods when Islam beat Christianity and threatened the Christian identity. The Crusades reflected the top level of Islamophobia in this period. However, the 9/11 incident had a primary role in the reformation of Islamophobia. In fact, this incident is the visible side of Islamophobia. It only paved the way to highlight the fear that was developing in the sub-conscious for a long time.

Islamophobia, a product of Western thinking, does not only consist of the prejudice against Muslims. This concept also consists of insulting, despising, excluding, discriminating, preventing the right to live or totally considering

Muslims as enemies. Islam and Muslims are regarded as critical threats against Christianity and Christians.

There are certainly serious similarities between the historical prejudice towards Islam and Muslims, and the modern concept of Islamophobia. Moreover, the historical antagonism toward Islam and Muslims is reformed with the addition of modern prejudice and fears. Islamophobia emerged from the hatred and secret admiration toward Muslims when they were financially, politically, artistically and militarily powerful, but it evolved into a pure hatred as the Muslim world lost its old power, which arises from the Western perception that Western civilizations are unique and absolute. What is necessary for this civilization is the 'other' or Islam which actually contains the potential of being the alternative.

It is actually possible to completely eradicate Islamophobia because there are many factors forming, supporting and consolidating Islamophobia to make it unbreakable in terms of prejudice and discrimination towards Islam. These factors include historical elements, cultural traditions, family, education, books, teachers, religious authorities, religious teachings, publication, media, politicians, and internal and external policies. To fight against these factors, Muslims should work hard to reform the Islamic civilization based on love, justice and tolerance. It is obligatory to be competent in science, technology, art, literature, theology and philosophy in this regard. It is also a must to localize information without excluding the West. Staying away from the outdated religious education is highly critical. Fulfilling the unity-based human and society model introduced by Islam is a primary aim for the Islamic societies. Accordingly, all institutions and organizations should be activated to ensure unity between the mind and heart, material and essence, spirit and body, physics and metaphysics, science and religion, world and eternal life, and form and internal quality. Being politically and financially strong will ensure terminating the internal complicated issues in this regard. It should be noted that a problematic ideology with complexes cannot form a civilization.

REFERENCES

• Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology 5*, 432-443.

• Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice***.** Cambridge: Addison Wesley.

• Allport, G. W. (1966). The Religious Context of Prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion 5*, 447-457.

• Amossy, R. & Pierrot, A. H. (1997). *Stéréotypes et Clichés*. Paris: Éditions Nathan Université.

• Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The Social Psychology of Religion*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul,

• Arkonaç, S. A. **(**1998). *Sosyal Psikoloji.* Istanbul: Alfa Basım-Yayım Dağıtım.

• Avcı, N. (1990). *Enformatik Cehalet - Kitle Kültürü*. Istanbul: Rehber Yayınları.

• Avigdor, R. (1979). Etude Expérimentale De La Genèse des Stéréotypes. (Traductıon De Jacqueline Deschamps), In: W. Doise & J. C. Deschamps (Ed). *Expérience Entre Groupes* (pp. 87-100), Paris: Mouton.

• Aydın, M. (2001). *Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Müslüman Hıristiyan Diyalogu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

• Azzi, A. E. & Klein, O. (1998). *Psychologie Sociale et Relations Intergroupes*. Paris: Dunod.

• Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara Anı Yayınları.

• Baki, A. (2002). *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*. Istanbul: Pınar Yayınları.

• Bar-Tal, D. (1999). Croyances Ideologie et Construction du Groupes. In: J.-C. Deschamps, J. F. Morales, D. Pāez & S. Worchel (Eds), *L'Identité Sociale* (pp. 43-66). Grenoble: PUG.

• Beit-Hallahmi, B. & Argyle, M. (1997). The Psychology of Religious Behavoir, Belief and Experience. London & New York: Routledge.

• Bilgin, N. (1996). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. Istanbul: Sistem Yayıncılık.

• Billig, M. (1984). *Racisme Préjugés et Discrimination*. In: S. Moscovici (Ed.) *Psychologie Sociale* (pp. 449-472). Paris: PUF.

• Bourhis, R. Y. & Gagnon, A. (1994). Les Préjugés La Discrimination et Relations Intergroupes. In: R. J. Vallerand (Ed.) *Les Fondements De La Psychologie Sociale,* (Pp. 707-773). Paris: Gaëtan Morin.

• Brown, R. (1995). *Prejudice: Its Social Psychology.* Oxford: Blackwell.

- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Canatan, K. (2007). İslamofobi ve Anti-İslâmizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım. K. Canatan & Ö.Hıdır (Ed.), In: *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm* (pp. 19-63). Ankara: Eskiyeni Yayınları.
- Capozza, D. & Volpato, C. (1994). Relations Intergroupes: Approches Classiques et Contemporaines. In: R. Y. Bourhis, J.-P. Leyens (Eds.), *Stéréotypes Discrimination et Relations Intergroupes* (pp. 13-39). Liège: Mardaga.
- Coşar, F. M. (2000). *Din Savaşları*. Istanbul: Büke Yayıncılık.
- De La Haye, A.-M. (1998). *La Catégorisation des Personnes*. Grenoble: PUG.
- Deschamps, J.-C. & Devos, T. (1999). Les Relations Entre Identité Individulle Et Collective Ou Comment La Similutide Et La Différence Peuvent Covarier. In: J.-C. Deschamps, J. F. Morales, D. Pāez & S. Worchel, *L'Identité Sociale* (pp. 149-171). Grenoble: Presses Universitaire De Grenoble.
- Esed, M. (2011). *Yolların Ayrılış Noktasında İslâm* (Trans. H. Karaman). Istanbul: İz Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan (Trans*. Z. Dicleli). Istanbul: Profil Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji.* (Pub. Prep. H. Özel & C. Güzel), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gorsuch, R. L. (1998). Din Psikolojisi (Trans. Ali Kuşat). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10*, 226-248.
- Göka, E. (2016). *Mutedil Müslümanların Günümüzdeki Düşmanları*. Istanbul: Kapı Yayınları.
- Harlak, H. (2000). *Önyargılar: Psikososyal Bir İnceleme*. Istanbul: Sistem Yayıncılık.
- Hıdır, Ö. (2007) Tarihte Bir 'Anti-Islamist' Olarak Martin Luther. K. Canatan & Ö. Hıdır (Ed.), In: *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm* (pp. 145-178). Ankara: Eskiyeni yayınları.
- Hilton, J. L. & Hippel, W. (1996). Stereotypes. *Annual Review of Psychology 47*, 237-271.
- Hortaçsu, N. (1998). *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler.* Ankara: İmge Kitabevi.
- Huntington, I. (2014). *Medeniyetler Çatışması* (Trans. M. Yılmaz). Istanbul: Vadi Yayınları.
- İKV Değerlendirme Notu. (2012). *13 Dakika 51 Saniye'de İslamofobi* (Prep. M. Önsöz). İktisadi Kalkınma Vakfı. (www.ikv.org.tr).

- Kalın, İ. (2016). *Ben, Öteki ve Ötesi.* Istanbul: İnsan Yayınları.
- Karslı, N. (2013) İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 13* (1), 75-100.
- Kirman, M. A. (2010). İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu? *İslâmî Araştırmalar 21* (1), 21-39.
- Lewis, B. (1996). *İslâm Dünyasında Yahudiler* (Trans. B. S. Şener). Ankara: İmge Kitabevi.
- Leyens, J.-P. & Yzerbyt, V. & Schadron, G. (1996). *Stéréotypes et Cognition Sociale* (Traduction De: G. Schadron). Sprimont: Mardaga.
- Leyens, J.-P. (1983). *Sommes-Nous tout des Psychologues? Approche Psychosociale des Théories Implicité de Personalité.* Bruxelles: Mardaga.
- Lippmann, W. (1998). *Puplic Opinion*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Loewenthal, K. (2017). *Din Psikolojisi: Kısa Bir Giriş* (Trans. Mustafa Ulu). Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Luckmann, T. (2003). *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi* (Trans. A. Çoşkun & F. Aydın). Istanbul: Rağbet Yayınları.
- Maisonneuve, J. (1985). *Introduction à La Psychologie Sociale*. Paris: PUF.
- Miles, R. (2000). *Irkçılık* (Trans. S. Yaman). Istanbul: Sarmal Yayınevi.
- Milton-Edwards, B. (2002). *Researching The Radical: The Quest for a New Perspective, Interpreting Islam*, (Ed.) H. Donnan. London: Sage.
- Noelle-Neumann, E. (1995). *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi* (Trans. M. Özkök). Ankara: Dost Kitabevi.
- Open Society Foundations. (2012). *Muslims in London, At Home in Europe, report*. New York www.opensocietyfoundations.org.
- Open Society Institute. (2009). *Ethnic profiling in the European Union: pervasive, ineffective and discriminatory*, report. New York.
- ORİV/Organisation Islamophobia Watc. (2014). *Fransızca Konuşulan Avrupalı Ülkelerde Islamofobi ve Irkçılık Üzerine Hazırlanan Rapor*. Strasbourg.
- Öğütçü, M. (1997). Batı İslâm Ve Türkiye: Önyargılı Hıristiyanlar. *Milliyet*, 18 April 1997.
- Parry, V. J. (1988). *Savaşçılık.* (Trans. Y. Yazar). P. M. Holt, A. K. S. Lambton & B. Lewis (Ed.), In: *İslâm Kültür Ve Medeniyeti 5* (pp. 399-422). Istanbul: Hikmet Yayınları.

- Pelletier, L. G. & Vallerand, R. J. (1994). Les Perception Et Les Cognition Socile: Percevoir Les Gens Qui Nous Entourent Et Penser À Eux. In: R. J. Vallerand (Ed.), *Les Fondements De La Psychologie Sociale* (pp. 193-258). Paris: Gaëtan Morin.

- PEW FORUM (2010). *Muslim Networks and Movements in Western Europe* (Director: Luis Logo; Research: A. Cooperman, D. Masci, E. Podrebarac). Washington: Pew Research Center.

- Rose, A. M. (1951). *L'Origine des Préjugés*. Paris: UNESCO.

- Sayar, K. (2003). *Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları*. http://psikiyatri.net/links2/pages/ Detailed/91.shtml

- Struch, N & Schwartz, S. H. (1989). Intergroup Agression: Its Pretictors And Distinctness From Ingroup Bias. *Journal Of Personality And Social Psychology 56*, 364-373.

- Şerif, M. & Şerif, C. W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş I-II* (Trans. M. Atakoy & A. Yavuz). Istanbul: Sosyal Yayınları.

- Tajfel, H. (1972). La Catégorisation Sociale. In: S. Moscovisi (Ed.) *Introduction À La Psychologie Sociale I* (pp. 272-302). Paris: Librairie Larousse.

- Turner, J. C. (1979). Comparaison Sociale Et İdentité Sociale: Quelques Perspectives Pour l'Etude Du Comportement Intergroupes (Traduction De: J. Deschamps). In: W. Doise & J. C. Deschamps (Ed.) *Expérience Entre Groupes* (pp. 151-184). Paris: Mouton.

- UHİM (2005). *Avrupa'da Yükselen Ayrımcılık, Nefret, İslamofobi ve Irkçılık* (Prep. A. Temel, A. Küçük, H. Türkan, M. H. Alkan, M. Karaca, M. E. Altındiş, M. Özkaya, Ö. Özçelik & V. Başar). Istanbul: Uluslar Arası Hak İhlalleri İzleme Merkezi Yayınları.

- URL[1]. Http://www.Yenisafak.Com.Tr/Roportaj/Obama-Da-İslamofobiyi-Guclendirdi-568827

- Vanbeselaere, N. (1999). *Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına*. S. A. Arkonaç (Ed.) *Gruplar Arası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi* içinde (pp. 1-38). Istanbul: Alfa Basım-Yayım.

- Vinsonneau, G. (1997). *Culture et Comportement*. Paris: Armand Colin.

- Watt, M. M. (1991). *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık* (Trans. T. Koç). Istanbul: İz Yayınları.

- Watt, W. (2002). *Dinlerde Hakikat: Sosyolojik ve Psikolojik Bir Yaklaşım* (Trans. A.V. Taştan & A. Kuşat). Istanbul: İz Yayıncılık.

- Watt, W. M. (1988). The Quran was defined Muhammed (Trans. İ. Kutluer), P. M. Holt, A. K. S. Lambton & B. Lewis (Ed), *İslâm Tarihi Kültür Ve Medeniyeti I* (pp. 45-70). Istanbul: Hikmet Yayınları.

• Yapıcı, A. & Albayrak K. (2002). Ötekini Algılama Bağlamında Dini Gruplar Arası İlişkiler. *Dini Araştırmalar 5*, 35-60.

• Yapıcı, A. (2004). *Din Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar*. Adana: Karahan Kitabevi.

• Yapici A. (2009). Küreselleşme ve Değerler Krizi. *DEM Dergi 3*, 14-18.

• Yavuzcan, H. G. (2007). Almanya'da İslamofobi. K. Canatan ve Ö. Hıdır (Ed.), In: *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm* (pp. 309-329). Ankara: Eskiyeni Yayınları.

• Yzerbyt, V. & Schadron, G. (1994). Stéréotypes Et Judgement Sociale. In: R. Y. Bourhis & J.-P. Leyens (Eds.) *Stéréotypes Discrimination Et Relations Intergroupes* (pp. 127-160). Liège: Mardaga.

• Yzerbyt, V. & Schadron, G. (1996). *Connaitre et Juger Autrui*. Grenoble: PUG.

الإسلاموفوبيا في سياق التمييز والحكم المسبق: المتغير والثابت في العلاقات بين الهويتين الدينية والاجتماعية*

أ.د. عاصم يابيجي
جامعة جوكوروفا – كلية الإلهيات
قسم علم الاجتماع الديني:
asimyapicicu.edu.tr

أ. فيضة يابيجي
جامعة غازي عنتاب – كلية الحقوق
قسم القانون العام – علم تاريخ القانون
feyzayapici@gazi.edu.tr

الخلاصة:

إن موضوع هذا البحث الذي ينطلق من زاوية علم النفس الاجتماعي هو ظاهرة الإسلاموفوبيا في سياق التغير والثبات. ولذلك فسوف تتم دراسة ظاهرة الإسلاموفوبيا المتناولة من خلال مفاهيم «الحكم المسبق»، و«الصورة النمطية»، و«التمييز»، بأبعادها التاريخية والمعاصرة. وإن هذه الدراسة معتمدة من حيث أسسها النظرية على نظريتي الهوية الاجتماعية والصدام الواقعي، وهي من حيث المنهج دراسة نوعية ومرتبطة بالتراث وفهمه. تظهر التحليلات والأبحاث التي أجريت على المدونات والوثائق أن الأحكام المسبقة تجاه المسلمين بدأت بالظهور في فترة انتشار الدين الإسلامي الأولى، ووصلت إلى ذروتها في مرحلة الحملات والحروب الصليبية. وأما في عصرنا الحاضر فإن الأحكام المسبقة التاريخية التي اكتسبت بعداً جديداً وخاصة بعد هجمات ١١ أيلول الإرهابية قد تسببت في استخدام كلمتي «الإسلام» و«المسلم» كمرادفتين لكلمة «الإرهاب» من حيث المعنى والدلالة. وتشير هذه الحالة التي تتغذى على الأسباب والعوامل النفسية الاجتماعية إلى أن الأحكام المتوارثة من التاريخ في حالة تحديث وإعادة إنتاج مستمرة.

الكلمات المفتاحية: الصورة النمطية، الحكم المسبق، التمييز، الإسلاموفوبيا (رهاب الإسلام)

Ön Yargı ve Ayrımcılık Bağlamında İslamofobi:
Dinî-Sosyal Kimlikler Arası İlişkilerde Değişim ve Süreklilik

Özet

Sosyal psikolojik bakış açısından hareket eden bu çalışmanın konusu değişim ve süreklilik bağlamında İslamofobidir. Bu nedenle ön yargı, stereotip ve ayrımcılık kavramları üzerinden ele alınan İslamofobi olgusu tarihsel ve aktüel boyutlarıyla incelenmektedir. Kuramsal temelleri itibariyle sosyal kimlik ve gerçekçi çatışma teorilerine dayanan bu araştırma yöntem itibariyle nitel olup anlayıcı geleneğe bağlıdır. Literatür üzerinde yapılan analizler göstermektedir ki Müslümanlara yönelik ön yargılar İslâm dininin ilk yayılış döneminde başlamış, Haçlı Seferleri ile zirveye ulaşmıştır. Günümüzde ise özellikle 11 Eylül terör saldırısından sonra yeni bir boyut kazanan tarihsel ön yargılar, "terör" ile "İslâm" ve "Müslüman" kelimelerinin neredeyse eş anlamlı kullanılmasına neden olmuştur. Farklı sosyal psikolojik nedenlerden beslenen bu durum tarihten tevarüs eden ön yargıların sürekli güncellenerek yeniden üretildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Stereotip, Ön yargı, Ayrımcılık, İslamofobi

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Ön Yargı ve Ayrımcılık Bağlamında İslamofobi: Dinî-Sosyal Kimlikler Arası İlişkilerde Değişim ve Süreklilik" التي نشرت في العدد السّادس من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (عاصم يابيجي، فيضة يابيجي، الإسلاموفوبيا في سياق التمييز والحكم المسبق: المتغير والثابت في العلاقات بين الهويتين الدينية والاجتماعية، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٧، العدد: ٦، ص ١-٢٦). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

Islamophobia in the Context of Prejudice and Discrimination: Changing and Continuity in Relations among Religious-Social Identities

Abstract

This study, which is based on a social psychological perspective, discusses Islamophobia in the context of change and continuity. For this reason, the phenomenon of Islamophobia which is discussed through the concepts of prejudice, stereotype and discrimination, is examined with its historical and actual dimensions. This research, which is based on social identity and realistic conflict theories by theoretical grounds, is qualitative in terms of method and depends on the tradition of understanding. Analyzes made on the literature show that the prejudices towards Muslims began at the time of the first spread of the Islam and came to a head with the Crusades. Today, historical prejudices, which have gained a new dimension especially after the September 11th terrorist attack, have leaded to almost synonymous use of the words "terror" and "Islam" and "Muslim". This situation, which is fed from different psychosocial reasons, demonstrates that the prejudices that inherit from history are constantly updated and reproduced.

Keywords: Stereotype, Prejudice, Discrimination, Islamophobia

مدخل:

إن هذه الدراسة عبارة عن دراسة لأنماط السلوك والتصرفات التي تكمن في أساسها معاداة الإسلام والإسلاموفوبيا بمنظور علم النفس الاجتماعي، وذلك في سياق الأحكام المسبقة. وتشكل مفاهيم «الصورة النمطية، والأحكام المسبقة، والتمييز» نقطة انطلاق الدراسة. وبناء على ذلك سوف يتم التوقف بالبحث والتحليل على مسألة كيفية مناقشة ظاهرة الإسلاموفوبيا بين الأطراف، ثم ماهية العوامل المعرفية والتحفيزية التي تغذي هذه العملية، وماهية الدور الذي لعبته المرحلة التاريخية والراهنة في شرعنة هذه العوامل.

الأسئلة التي سنحاول الإجابة عنها في الدراسة:

أ) لم، وكيف ظهرت الإسلاموفوبيا التي تتضمن التمييز والأحكام المسبقة؟

ب) هل ظاهرة الإسلاموفوبيا التي أنتجتها العقلية الغربية تقوم وتتغذى على مواقفهم المسبقة تجاه المسلمين فقط؟

ج) ما هي أوجه الاختلاف والتشابه بين الأحكام المسبقة التاريخية تجاه الإسلام والمسلمين وبين ظاهرة الإسلاموفوبيا المعاصرة؟

د) هل يمكن القضاء على ظاهرة الإسلاموفوبيا بشكل نهائي؟

لقد تم في هذه الدراسة، التي تعد عملاً نوعياً، اتباع منهج تحليلي تفسيري متعلق بالتراث.

وتم الحصول على البيانات والمعطيات من خلال البحث والتدقيق في المدونات والوثائق ذات الصلة، وجرى تحليلها وتفسيرها انطلاقاً من الفرضيات الأساسية لنظرية الهوية الاجتماعية.

المصطلحات الأساسية

إن كلمة «الصور النمطية stereotip /Stereotype» ترجمت إلى اللغة التركية بمعنى «الحكم الجاهز»، و«جعل الشيء على نمط واحد»؛ وهي تشير بالمعنى الدلالي إلى «الطبيعة القاسية». وأول ظهور لهذا المصطلح كان في عالم مهنة الطباعة، حيث كانت تدل في لغة أصحاب مهنة الطباعة على «القالب الجاهز». فأول ما يخطر في الذهن عند سماع كلمة «Stereotype» هو قالب أو صفيحة تحتوي على عبارة أو نص ثابت، وغير قابل للتصحيح والتغيير، ومن شأنه تأمين طباعة العبارة والنصوص المقولبة بقدر ما يريده صاحب القالب(١).

وحسب والتر ليبمان فإن الصور النمطية «Stereotypes» هي «الصور الموجودة في أذهاننا» التي يتشكل نصفها من الوسط الاجتماعي، ونصفها الآخر من تخيل الشخص ذاته، وهي تظهر من التمثيلات الثقافية الموجودة مسبقاً. وبناء على ذلك يمكن تعريف الصور النمطية بأنها: تمثيلات تصنيفية ناقصة تحدث داخلنا شئنا أم أبينا، ومن شأنها تسهيل إدراك وتصور الواقع الاجتماعي الخارجي من خلال تبسيطه(٢)؛ لأن محيط العالم الواقعي واسع، ومعقد للغاية، وسريع جداً بحيث لا يمكن متابعته ورؤيته بالملاحظة المباشرة، والإنسان غير مزود بقدرات وتجهيزات تمكنه من مجاراة هذا المحيط بالغ التعقيد. ولهذا فإن الإنسان مضطر إلى امتلاك خارطة شخصية واعتبارية للعالم في ذهنه وتشكيلها، وذلك حتى يتمكن من فهم الواقع الاجتماعي الخارجي ومعرفته. وبهذا المعنى يمكن تقييم الصور النمطية على أنها خرائط من شأنها أن توضح اتجاهات رحلة الإنسان التي يخوضها على طرق الواقع الاجتماعي المتعرجة، أو من شأنها أن تبسط تصوراته ومداركه ومعارفه ومعلوماته وتضفي عليها شكلاً أو طابعاً ما، أو تقوم بوظائف أخرى مشابهة(٣). وإلى جانب ذلك فإن الصور النمطية التي من شأنها تدعيم إدراك الأفراد ومحاكماتهم وتسهيلها، قد تفتح الباب أحياناً أمام حدوث أخطاء وأحوال غير مرغوبة.

ووفقاً لرأي ليبمان (١٩٩٨) فإنه بعد تشكل الصور النمطية في الذهن لا يبقى لحقيقة الواقع أهمية أبداً. فالأمر المهم هنا هو تصوراتنا وافتراضاتنا حول ذلك الواقع. وهذه الافتراضات التي تحدد وحدها تطلعاتنا وطموحاتنا وآمالنا وأعمالنا وجهودنا. ولكن لاحتواء هذه الافتراضات على حقيقة فإنها تؤدي إلى نتائج حقيقية

(١) Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22; Yzerbeyt & Schadron, 1994: 130; Yzerbyt & Schadron, 1996: 103.

(٢) Amossy & Pierrot, 1997: 32; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22; Vinsonneau, 1997: 156.

(٣) Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22.

بشكل غير متوقع[٤]. ويمكننا توضيح هذه الحالة بالشكل الآتي أيضاً: إن ثقافتنا قد أضفت لنا على الأشياء التي نراها في محيطنا معنى بشكل مسبق. لذا فإن الفرد لا يرى الشيء ثم يعرفه، وإنما يتصور ويدرك الشيء المعروف بالشكل الذي تم تعريفه به. لأن المدارك والتصورات يتم توجيهها من قبل صور جماعية مشتركة موجودة في البنية المعرفية[٥]. ويمكننا القول في هذا السياق: إن هذه الصور الناتجة في جزء منها عن الوسط الاجتماعي، وفي قسم منها عن بنيتنا المعرفية لم تتم صياغتها ضمن حقائقها وواقعيتها الأصلية، وإنما صيغت وصُنعت على النمط الذي أردناها عليه، أو النمط الذي آمنا أو اعتقدنا أنها عليه. لأن الصور النمطية التي تكتسب محتواها بدرجة كبيرة ضمن البنية الاجتماعية تخدم من الناحية المعرفية شرعنة الحالة الراهنة. وإن الذين يرقبون ويرصدون الواقع الاجتماعي بشكل نشط يتشكلون ويتنمطون من قبل محيطهم من جهة، ومن جهة أخرى يعيدون تشكيل محيطهم الاجتماعي وتصويره في أذهانهم. وهذا يعني عند إصدار حكم بحق الآخر الانطلاق من واقعية مزيفة ناتجة عن القرارات والمواقف المسبقة[٦].

إن الصور النمطية التي تحدد تطلعاتنا وطموحاتنا وتصرفاتنا، ومن ثَمَّ ترشدنا إلى كيفية النظر إلى أحداث وأشخاص وجماعات معينة، والشكل الذي يجب أن نراهم عليه وآلية فهمهم، تتيح لنا إمكانية فلترة الواقع الموضوعي القائم في العالم الخارجي وتصفيته. وانطلاقاً من ذلك يُعرف مايسونوف Maisonneuve [٧] الصور النمطية على أنها تصورات ذهنية تدخل بين الواقع وتصوراتنا، وتعيق إدراكنا للواقع بشكل موضوعي ومادي. وهذا يعني أن الإنسان عندما يحاكم الأحداث والأشخاص والأشياء إنما ينطلق من التمثيلات والملامح والصور الموجودة مسبقاً في الذهن. وعلى ذلك فلا بد من القول إن الصور النمطية والأوسمة المقولبة دائماً ما تتدخل بيننا وبين العالم، وإننا نضطر لاستخدامها وبشكل مستمر عندما نحاول تعريف محيطنا الاجتماعي وإدراكه وفهمه. وإلى جانب ذلك فإن الصور النمطية التي تبقى غير كافية في مسألة فهم الواقع الاجتماعي وإدراكه بشكل موضوعي تبدو أمامنا كنقط سوداء عمياء تعيق قيامنا بتقييم وتناول موضوعي ومحسوس بشأن الآخر، وذلك لكونها تحتوي على معلومات ناقصة ومغلوطة من جهة، وتخدم شرعنة الفرد لوضعه وموقفه من جهة أخرى. وفي الواقع فإنها لهذا قاسية ومتصلبة للغاية، إذ إنها تبدي مقاومة شديدة وشرسة ضد التغيير حتى ولو تم تطبيق برامج تعليمية وتربوية تتيح معرفة وعلوماً جديدة، أو ظهرت وتطورت انتقادات سلبية بشأن الصور النمطية القائمة[٨].

(٤) Noelle-Neumann, 1995: 172.

(٥) Amossy & Pierrot, 1997: 37; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 23.

(٦) Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 14-15; Noelle-Neumann, 1995: 172-173; Yapıcı, 2004: 10-11.

(٧) ١٩٨٥: ١٣٥.

(٨) Harlak, 2000: 43; Yapıcı, 2004: 12.

عندما تتشكل وقائع جديدة من الأخيلة والتصورات الموجودة في أذهاننا تظهر أمامنا حالة تُعرف بـ«الكهانة المشرعنة لذاتها»، أي تبدأ تطلعات الإنسان الشخصية وطموحاته بتصويب نفسها. وبعبارة أخرى: إن الأنشطة والعمليات التي يجري تنفيذها انطلاقاً من فرضيات خاطئة تولد وقائع غير منتظرة وغير متوقعة أبداً، ولكن لن تكون مستهجنة. وفي هذه العملية يحدث أمران، فمن جهة يتم إدراك وفهم الأشخاص والجماعات الموجودين في محيطنا من خلال الصور النمطية، ومن جهة أخرى يحدث تصويب تطلعاتنا وتوقعاتنا بتصور انتقائي. فتتكون عن طريق هذه الصور النمطية سلسلة السبب والنتيجة بين التطلعات(٩). وفي النتيجة يبدأ الإنسان برؤية ما ينتظره، وانتظار ما يراه. وفي الواقع في فإن هذا هو أحد الأسباب الرئيسة لانغلاقها على التغيير، وإبدائها الثبات والاستمرارية لدرجة كبيرة. إن مثل هذه الصور النمطية التي تحدد تطلعاتنا وتصرفاتنا، وترشدنا إلى كيفية النظر إلى أحداث وأشخاص وجماعات معينة، وإلى الشكل الذي يجب أن نراهم عليه وكيفية فهمهم، تقوم بوظيفة فلترة الواقع الموضوعي القائم وتصفيته في العالم الخارجي(١٠).

تظهر الدراسات ذات الصلة أن الصور النمطية إنما هي نظريات شخصية مبطنة موجهة من الإنسان إلى جماعته (الجماعة الداخلية التي يرتبط بها من خلال الشعور بالانتماء إليها) أو إلى الجماعات الأخرى (الجماعات الخارجية التي لا يشعر بالانتماء إليها)(١١). ولهذا التعريف جانبان مهمان، هما: الأول: هو أن الصور النمطية نظريات ساذجة متشكلة بحق الآخر. والثاني: هو أنها تتضمن توضيحات وبيانات وتنويهات تتعلق بالأوصاف الشخصية لكل الأعضاء في الجماعة(١٢). ونظراً لذلك يمكن تعريفها بأنها قناعات معتمدة على المبالغة والتعميم المفرط بحق جماعة اجتماعية ما(١٣). لا شك أن الصور النمطية يمكن أن تكون إيجابية، كما يمكن أن تكون سلبية. والذي يهمنا هنا هو جانبها السلبي. فالصور النمطية التي هي بهذا الجانب نتاج لبنية ذهنية متشددة ومتعصبة ودوغمائية تظهر أمامنا كبطاقات أو لافتات تتضمن الإهانة والاحتقار ومبنية على قناعات وأفكار خاطئة(١٤). وبناء على ذلك يمكننا القول إنه عند سماع مصطلح الصورة النمطية يبرز أمامنا أمران أساسيان يكملان بعضهما بعضاً؛ الأول: هو الاعتقادات التي تتقاسمها جماعة ما بحق فئة أخرى. وأما الثاني: فهو الصفات التي تخطر في الأذهان عند سماع اسم فئة ما أو ذكره(١٥). وهنا يمكننا القول إن هذا هو أحد أبعاد ظاهرة الإسلاموفوبيا التي تستند أو تتغذى على الصور النمطية؛ لأنه يمكن تناول أشكال التقييمات

(٩) Bourhis & Gagnon, 1994: 725; Pelletier &Vallerand, 1994: 253-255; Hilton & Hippel, 1996: 244.

(١٠) Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 22-23; Yzerbyt & Schadron, 1994: 130; 1996: 103.

(١١) Leyens, 1983: 67; Bourhis & Gagnon, 1994: 717; Vinsonneau, 1997: 163.

(١٢) Arkonaç, 1998: 87.

(١٣) Hilton & Hippel, 1996: 240.

(١٤) Yzerbyt & Schadron, 1996: 103.

(١٥) Yapıcı, 2004: 13.

والتصورات السلبية كافة تجاه الدين الإسلامي والمسلمين سواء لدى المسيحيين، أم لدى أتباع الأديان الأخرى ضمن هذا الإطار. والأبعد من ذلك؛ فإن تقييم غير المسلم للمسلم عند اللقاء به على أساس هويته الاجتماعية التي ينتمي إليها وليس على أساس هويته الشخصية هو أيضاً داخل ضمن مفهوم الصورة النمطية.

الحكم المسبق:

إن الحكم المسبق من حيث اللغة يعني: «إصدار الحكم واتخاذ القرار دون دليل وإثبات». وأما في علم النفس الاجتماعي فيستخدم للدلالة على: المشاعر والمقاربات السلبية، والتصرفات والأعمال السلبية التي تصدر بحق أعضاء جماعة ما لمجرد انتمائهم إلى تلك الفئة[١٦]. ويقول شريف: «عندما يطلق مصطلح الحكم المسبق في الأدب فإنما يُقصد به الحكم المسبق الفئوي»، وحسب رأي شريف[١٧] فإن المواقف أو أشكال السلوك السلبية الصادرة من أعضاء جماعة ما تجاه فئة أو أعضاء فئة أخرى الناتجة عن معايير وقواعد مستقرة، إنما هي أحكام مسبقة[١٨]. تدل هذه العبارات والأقوال على أن الحكم المسبق هو عملية تعميم السلوك السلبي ذاته على كل أعضاء جماعة ما بغض النظر عن الفروقات الفردية. لا شك أن الحكم المسبق الشخصي والحكم المسبق الجماعي مختلفان عن بعضهما. إذ إن الحكم المسبق الشخصي هو عبارة محبة شخص ما أو كرهه بالمعنى الفردي. فهذا الصنف من الاختيار شخصي تماماً. فلا تأثير لانتماء الشخص المكروه ولا لهويته في هذا الأمر. وأما في الحكم المسبق الجماعي فإن حالة محبة الآخر أو كرهه متعلقة مباشرة بالانتماء؛ أي بالهوية. وإلى جانب ذلك فإن الأحكام المسبقة الصادرة من الفرد تجاه الجماعات الخارجية تتحول مع مرور الزمن إلى حالة ملازمة للأنا وتصبح جزءاً من منهجها بحيث يمكن أن يتصور ذلك الفرد أن هذا السلوك اختيار شخصي[١٩]. وبعبارة أخرى؛ فإن الكثيرين ممن يقولون: «هذه قناعتي الشخصية» ينضوون في كثير من الأحيان تحت تصنيف الأحكام المسبقة الجماعية، إلا أنهم قد لا يكونون مدركين وواعين ذلك. وهنا لا بد من الإشارة إلى الأمر الآتي: إن النظر إلى شخص نظرة سلبية، والشعور بالكراهية تجاهه لمجرد كونه مسلماً إنما هو من قبيل الإسلاموفوبيا الناجمة عن الحكم المسبق. حتى وإن قال الشخص: «إني لا أحب هذا الشخص لا لكونه مسلماً وإنما لكونه فرداً من الناس» فإن خلفية قوله قد تكون ظاهرة الحكم المسبق الجماعي.

---

(١٦) Billig, 1984: 450; Allport, 1954: 6-7; Capozzo & Volpato,1994: 14.

(١٧) ١٩٩٦: ٦٤٩.

(١٨) لا بد أن نشير هنا إلى الأمر الآتي: يحدث أحياناً خلط بين مفهومي الصورة النمطية والحكم المسبق. فهذا المفهومان/ المصطلحان مختلفان عن بعضهما إلا أن بينهما علاقة وطيدة. ولهذا فإن الباحثين يؤكدون على أنهما يشكلان مع بعضهما كلاً لا يمكن التفريق بينهما فيه (Rose, 1951: 29; Avigdor, 1979: 87). وحتى ذهب بعضهم إلى القول إن مصطلح الحكم المسبق والصورة النمطية بمثابة وجهين لعملة واحدة. إلا أنه قيل إن الصور النمطية تحمل طبيعة معرفية، وأما الأحكام المسبقة فتحمل طبيعة عاطفية (De La Haye, 1998: 10).

(١٩) Şerif & Şerif, 1996: 649.

التمييز:

إن الصور النمطية والأحكام المسبقة ليست عبارة عن تصورات ذهنية وردود أفعال عاطفية تؤثر على مدارك الأفراد وقراراتهم وأحاسيسهم فحسب. وإنما يمكن أن تجلب معها إلى جانب ذلك جملة من النتائج السلوكية مثل «التمييز» discrimination[٢٠]. وفي الواقع فإن الصور النمطية والأحكام المسبقة تغذي التمييز باستمرار، وكذلك العكس. كما أن الدراسات أثبتت أن هناك الكثير من العوامل التي من شأنها أن تلعب دوراً مؤثراً في احتمالية تحول الأحاسيس والأحكام السلبية تجاه الآخر إلى سلوك وفعل، ومن جملة هذه العوامل: الأسباب الثقافية والاجتماعية والدينية والأيديولوجية والاقتصادية وعوامل البيئة المحيطة، والتركيبة الشخصية للفرد، والتطلعات والطموحات، والمخاوف والهواجس، والصورة التي يراد إظهارها في المحيط، والأصدقاء[٢١].

التمييز هو استبعاد جماعة ما لجماعة أخرى ونبذها ومنعها من الاقتراب منها، واكتساب هذا السلوك طابعاً أو صبغة رسمية بقدر ما؛ أو هو معاملة أعضاء الفئات الاجتماعية المختلفة معاملة متحيزة وغير متساوية في الموضوع الواحد[٢٢]. ووفقاً لذلك إذا تمت معاملة الناس معاملة مختلفة ومتميزة لمجرد انتمائهم إلى هوية اجتماعية معينة فقط، فإن الأمر يصنف ضمن مفهوم التمييز[٢٣]. إلا أن التمييز لا يقتصر على إقصاء أعضاء فئة اجتماعية مختلفة، ومعاملتهم معاملة سلبية فحسب، وإنما ظهر التمييز أيضاً بصورة التحيز ضمن أعضاء الجماعة الواحدة، أي مناصرة الشخص لجماعته وتحيزه لها حتى وإن كانت جماعته معتدية وغير محقة[٢٤]. وكذلك لا بد من التأكيد على أن التمييز ترافق ظهوره أيضاً مع المشكلات الناتجة عن التعصب العرقي، وانغلاق المجتمعات على نفسها، وتوزيع الموارد والثروات. ووفقاً لذلك فإنه يدخل ضمن دائرة التمييز التفاف فئة اجتماعية على ذاتها، وابتعادها عن التعامل والتفاعل مع الفئات الأخرى، وتوزيعها للثروات وتقاسمها مع أعضاء الجماعة فقط[٢٥].

ويمكننا تصنيف الأفعال التمييزية من أخفها إلى أشدها درجة حسب Allport[٢٦] وفق ما يلي:

١) التعبير اللفظي عن المواجهة والكراهية: في هذه المرحلة يتحدث الفرد عن جماعات معينة مع أشخاص يحملون ذات أفكاره؛ فيعبر بشكل صريح عن كراهيته لتلك الفئات، ومعاداتها، والصور النمطية السلبية

(٢٠) Pelletier & Vallerand, 1994: 210.

(٢١) Azzi & Klein, 1998: 33-34; Billig, 1984: 450-453; Yapıcı, 2004: 19.

(٢٢) Bilgin, 1996: 98.

(٢٣) Capozza & Volpato, 1994: 14.

(٢٤) Hortaçsu, 1998: 229.

(٢٥) Giddens, 2000: 229-230.

(٢٦) ١٩٥٤: ١٤-١٥.

التي يحملها تجاهها، وباختصار يصرح عن كل ما لديه من مواقف وردود أفعال سلبية بحق تلك الفئة.

٢) الابتعاد وتجنب التعامل: إذا كانت مشاعر الكراهية والمعاداة لدى الفرد قوية تجاه الفئة المستهدفة فإنها تؤدي إلى حالة من القطيعة وتجنب التعامل معها. وبذلك فإن الفرد يحاول جاهداً الابتعاد عن الأشخاص والجماعات الذين كرههم وحكم عليهم بالسوء بناء على الصور النمطية، والأحكام المسبقة السلبية التي كونها وأصدرها بحقهم، ويتجنب الاحتكاك بهم والتعامل معهم.

٣) التمييز: إن التعبير اللفظي عن المواجهة والكراهية، والابتعاد وتجنب التعامل لا يسبب ضرراً كبيراً للجماعات المستهدفة. ولكن الأمر يختلف عندما يصل إلى مرحلة التمييز الفعلي، حيث تخرج المسألة عن كونها مجرد اختيار أو رأي شخصي. لأن هذه الحالة تؤدي إلى نتائج سوسيولوجية في غاية الخطورة. حيث إن أعضاء الجماعة المرتكبة لفعل التمييز يحاولون حرمان أعضاء الجماعة المستهدفة من الخدمات والحقوق الاجتماعية الأساسية، مثل: العمل والسكن والتعليم والصحة، ومنعهم من ممارسة حقوقهم السياسية. وقد تتحول هذه الحالة أحياناً إلى مستوى مؤسساتي منظم.

٤) الاعتداء المادي: إن التمييز قد يكتسب نتيجة لتضافر عوامل وأسباب عدة بعداً هجومياً وعدوانياً، ويتحول إلى ممارسة العنف تجاه الفئة المستهدفة. ويلاحظ في هذه المرحلة تحول التمييز الظاهر أو المبطن إلى العنف تدريجياً. حتى يمكن أن تحدث في هذه المرحلة هجمات وأعمال عنف مختلفة سواء على أفراد الفئة المستهدفة، أم على منازلهم، وأماكن عملهم، وعباداتهم. ولا شك أنه عندما تبدأ الهجمات والاعتداءات المادية فإن المشكلة تكون قد تجاوزت مسألة الصور النمطية والأحكام المسبقة، أو المواقف العدائية والكراهية المستهجنة، وبدأت تتحول إلى طبيعة مرضية. وفي هذه المرحلة تتدخل عوامل كثيرة، وخاصة العوامل السياسية والاقتصادية والثقافية والدينية وغيرها.

٥) القتل والإبادة الجماعية: يتجاوز الأمر في هذه المرحلة الهجمات وحالات الاعتداء الفردية والمتفرقة، لتظهر أعمال وأنشطة إجرامية بالغة الخطورة، مثل: ارتكاب المذابح وجرائم الإبادة والقتل الجماعي بحق أفراد الجماعة المستهدفة. وبعد أن يصل الأمر إلى هذه المرحلة تبدأ هجمات شاملة ومنظمة وكبيرة على الفئات الاجتماعية المستهدفة التي يُنظر إليها أحياناً على أنها أصل كل البلايا والشرور، وتُعد أحياناً أنها المعيق الوحيد لعمليات التنمية والتطور، وتُعدّ أحياناً المسؤولة الرئيسة عن الهزائم والنكسات. فأعمال القتل الجماعي التي ارتكبتها الجيوش الصليبية بحق المسلمين في الماضي، والمحرقة التي ارتكبتها ألمانيا النازية بحق اليهود، وجرائم الإبادة العرقية والدينية التي ارتكبت بحق المسلمين في الجزائر والبوسنة والهرسك في التاريخ الحديث هي من هذا القبيل. وكما قال فان بيسلر Vanbeselaere [(٢٧)]: إنه في هذه الحالة يُقتل المدنيون الأبرياء، وحتى الأطفال والرضع لمجرد انتمائهم إلى الجماعة الخطأ.

(٢٧) ١٩٩٩: ١.

يمكن رصد الكثير من الأشكال والصيغ في الاحتكاكات الحاصلة بين الفئات والجماعات، وذلك ابتداءً من الصور النمطية والأحكام المسبقة وصولاً إلى التمييز والهجمات العدوانية وأعمال العنف، وحتى القتال والحروب. وأول ما يظهر في المشهد هو الأحكام المقولبة. ولكن كما تبين من التجارب والدراسات التي أجراها شريف (١٩٩٦) فإن الصور النمطية قد تتحول لأسباب في غاية البساطة والتفاهة إلى هجمات وأعمال عدوانية فعلية. وإلى جانب ذلك يمكننا القول: إن ما يقف وراء التمييز وبكل أشكاله تقريباً هو رغبة الجماعات بالوصول إلى السلطة والسيطرة على القوى السياسية والاقتصادية. وينطبق هذا الأمر على الصراعات الحاصلة بين الجماعات الدينية أيضاً. إلا أن الطبيعة أو الخاصية الدينية التي تميزها من غيرها تضفي على الصراع في كثير من الأحيان نوعاً من القدسية نسبياً[٢٨]. ويُعد هذا أحد الأسباب المهمة التي مهدت الأرضية لأن تكون الحروب الدينية التي حدثت على مر التاريخ أكثر فتكاً ودموية. لقد تمثلت ظاهرة الإسلاموفوبيا في عصرنا بالتضييق على المسلمين في حقوقهم وحرياتهم الأساسية، والإساءة إليهم في مسألة توزيع الموارد والثروات، وحتى بتعرضهم للهجمات والاعتداءات بشكل فعلي ومادي. فقد تعرض المسلمون لمختلف أشكال التمييز العنصري والعنف في أصقاع العالم كافة، وفي مقدمتها البوسنة والهرسك وأراكان وفلسطين والشيشان وتركمانستان الشرقية. وبالإضافة إلى ذلك فإن المسلمين في القارة الأوروبية وإنكلترا بشكل عام، وفي أمريكا بشكل خاص يتعرضون لمختلف أشكال الهجمات والاعتداءات القولية والفعلية، وهذه الاعتداءات تكون إما على أشخاصهم، أو على معابدهم، أو منازلهم، أو أماكن عملهم. وهذه الحالات تدل على أن ظاهرة الإسلاموفوبيا تجاوزت مرحلة الأحكام المسبقة وتحولت إلى صيغة تتضمن العنف والشدة.

الإطار النظري:

لقد اتُبعت مقاربات نظرية مختلفة في الدراسات والأبحاث التي تناولت ما يقف وراء السلوكيات والتصرفات المشتملة على الإهانة والاستهزاء والاحتقار والازدراء لشخص ما بسبب هوية الجماعة التي ينتمي

(٢٨) Rose, 1951: 14-15; Yapıcı, 2004: 23 ومن المفيد هنا بيان الأمر الآتي: يشير الاتجاه العام الذي تشكل وظهر من الدراسات التجريبية إلى أن هناك علاقة متطابقة بين معايير السلوك الديني وبين معايير الحكم المسبق والتمييز (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975; Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997; Yapıcı, 2004). وهذه الحالة تعد كما بين Loewenthal مفارقة كبيرة: لأنها تعني أن الأشخاص الأكثر تديناً هم الأكثر ميلاً إلى الأحكام المسبقة والتمييز. غير أننا نذهب إلى أن ظاهرة «التدين» المتناولة في هذه الدراسات متعلقة أو أقرب إلى «التدين المؤسساتي»؛ لأنه حسب التصنيف الذي أجراه ألبورت Allport (١٩٦٦)، وألبورت وروس (١٩٦٧) للذين يميلون إلى التدين «التدين الناضج/ الداخلي» تبين أنهم أقل إصداراً للأحكام المسبقة، والأقل لجوءاً إلى التمييز. ويبين Gorsuch (١٩٨٨) الذي أجرى تقييماً عاماً للدراسات المذكورة أن مستويات الحكم المسبق والتمييز لدى من يكون تدينه داخلياً باطنياً مختلف عمن يكون تدينه ظاهرياً سطحياً. وفي هذا السياق يمكن القول إن المتدينين الصادقين أقل تبنياً للأحكام المسبقة، وأقل تمييزاً. وهذا يعني أن المعتقدات والعبادات الدينية التي تنفذ إلى قلب الفرد وعالمه الداخلي تسهم بشكل كبير في رفع درجة التسامح لدى ذلك الشخص، وتحسين سلوكه وتصرفاته.

إليها، وباختصار أسباب العلاقات السلبية المبنية مع الآخر. ويمكن جمع هذه المقاربات وتصنيفها تحت عنوانين رئيسين هما: «النظريات الفردية»" و«النظريات الجماعية التي تهتم بالعلاقات داخل الجماعة وبين الجماعات».

النظريات الفردية:

لقد كان علماء النفس حتى الستينات من القرن العشرين يقومون بتفسير ظواهر الحكم المسبق، والصور النمطية، والتمييز من خلال النظريات النفسية الداخلية الفردية، وذلك مثل: «التعلم الاجتماعي»، و«الإعاقة-العدوانية»، و«البحث عن كبش فداء»، و«الشخصية الاستبدادية»، و«الشخصية الدوغماتية». وهذا النوع من المقاربات يذهب إلى التأكيد على أن الأفراد إلى جانب احتياجاتهم ورغباتهم الشخصية الخاصة جعلوا الأحكام المسبقة أيضاً، وسلوكياتهم التمييزية التي نموها داخل تركيبتهم وبنيتهم الشخصية المنتشرة في المجتمع، جعلوها في حالة جاهزة للإقرار بها وتقبلها(٢٩).

النظريات الجماعية التي تهتم بالعلاقات بين الجماعات وداخل الجماعة الواحدة:

إن عجز النظريات الفردية عن تفسير ظواهر الصور النمطية والحكم المسبق والتمييز وتوضيحها جلب معه دراسات وأبحاثاً جديدة، فظهرت البذور الأولى لمقاربة نظريتين مختلفتين صبتا جهودهما ومساعيهما على تفسير الظواهر المذكورة على صعيد «الجماعة».

أما الأولى فهي «نظرية الصراع الواقعي». وحسب هذه النظرية التي تم تطويرها حسب نظرية «شريف وشريف» (١٩٩٦) فإن الجماعات في حالة تنافس بشأن الوصول إلى الموارد المحدودة والشحيحة. وهذه المنافسة تجلب معها ظواهر الحكم المسبق والتمييز والعنف. وحسب شريف وشريف(٣٠) اللذين دعما النظرية بتجربة «لصوص المغارة» فإن تفسير العلاقات بين الجماعات وما يظهر في هذا السياق من الصور النمطية والأحكام المسبقة والعداوات والسلوكيات التمييزية وأعمال العنف والعدوان في الحوادث التي تجري في العالم الروحي والذهني لدى الفرد؛ أي من خلال العمليات الداخلية الفردية، غير كاف. وذلك لأن الجماعة ليست عبارة عن مجموع عددي بسيط للأفراد، واجتماع لهم معاً من خلال علم النفس الفردي. لا شك أن للعوامل النفسية مكانة مهمة في تشكل الجماعات، إلا أن محاولة تفسير الحوادث التي تجري داخل الجماعة بعد تشكلها من خلال العمليات النفسية سلوك خاطئ. فقد أجرى كل من ستروخ وشوارتز Struch ve Schwartz'ın (1989) دراسة تجريبية حول الجماعات الدينية جاعلين موضوعها نظرية الصراع الواقعي. وأشارت النتائج إلى أمرين بارزين: الأول: هو أنه تظهر سلوكيات عنيفة وعدوانية تجاه أعضاء الجماعة الخارجية بالتزامن مع تصور صراع المصالح. وأما الثاني فهو أن الجماعات المتماهية والمتماثلة جداً مع الجماعات والهويات الدينية بالمقارنة مع

(٢٩) Allport, 1954; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996; Yapıcı, 2004.
(٣٠) ١٩٩٦: ٢٨٣-٢٨٤.

أعضاء الجماعات الأخرى تنظر بسلبية أكبر إلى الجماعات الخارجية وخاصة إذا استشعرت أو تصورت أنها تشكل تهديداً لمصالحها، وتظهر تجاهها ميولاً عدوانية أكثر. تبين هذه الدراسة أن لصراع المصالح دوراً مهماً وخطيراً للغاية في ظهور الأحكام المسبقة والصور النمطية سواء بين الأديان (الهويات الدينية العليا)، أم بين المذاهب والطوائف (الهويات الدينية الدنيا). ويمكن تقييم الصور النمطية والأحكام المسبقة والصراعات والصدامات الجارية بين الهندوس والمسلمين في الهند وبنغلادش، وبين المسيحيين والمسلمين في البلقان وإندونيسيا، وبين اليهود والمسلمين في فلسطين، وبين البوذيين والمسلمين في أراكان ضمن هذا السياق(٣١).

وأما المقاربة النظرية الثانية التي تريد حل العلاقات بين الجماعات ودراستها على مستوى جماعي فهي «نظرية الهوية الاجتماعية» التي صاغها وطورها كل من تاجفيل Tajfel (١٩٧٢) وتورنر Turner (١٩٧٩). وحسب هذه النظرية فإن العامل أو العملية الأساسية المسؤولة عن ظهور التمييز والصور النمطية لدى أنصار وأتباع الجماعة الداخلية تجاه الجماعات الخارجية هي عملية التصنيف الاجتماعي، أي عملية التجمع. والتصنيف يعني وضع أشخاص وأشياء وأحداث متساوية أو متشابهة في صف أو بوتقة واحدة بناء على جملة من الصفات المشتركة. ووفقاً لذلك فعندما يذكر التصنيف فإنما يقصد به العمليات النفسية التي تمكن الفرد من وضع محيطه ضمن نظام ونسق معين في ذهنه. وأما أهم خصائص أو وظائف هذه العمليات فهي تنظيم الفرد لمحيطه وبيئته الاجتماعية والمادية المحسوسة وتنسيقها في ذهنه. فالفرد من خلال عملية التصنيف يؤمن من جهة تكيفه واندماجه مع محيطه، ومن جهة أخرى يكيف المعطيات والبيانات التي يتلقاها من محيطه مع نظام التصنيف الموجود لديه مسبقاً، ويفسرها على أساس ذلك(٣٢). ولا بد أن نبين هنا أن عملية التصنيف ليست حيادية، وإنما تحتوي في أساسها على تقييم وحكم(٣٣). وهذا يشير إلى أن المحيط الاجتماعي لم يُصنف فحسب، وإنما تم في الوقت ذاته تفسيره وإضفاء معنى عليه. لأنه في هذه العملية تتدخل «القيم والمعايير والأهداف والتطلعات والطموحات والأيديولوجيات» التي عرفها بار – تال(٣٤) بـ«العناصر التي تشكل معتقدات الجماعة»؛ وتقوم هذه الأمور المذكورة بتوضيح الحدود والخطوط الفاصلة بين الجماعة التي ينتمي إليها الفرد والتي لا ينتمي إليها. فيظهر تصنيف اجتماعي على شكل «نحن» و«هم»، ويتم توصيف «نحن» بالخصائص والمزايا الإيجابية والحسنة، وأما «هم» فيتم توصيفه بالصفات السلبية والمشينة والمهينة. وهنا يظهر الأساس أو الدافع التحفيزي الذي يتولى مهمة زيادة "تقدير الذات" الذي تقدمه هوية الجماعة. ووفق ذلك فإن التصنيف الاجتماعي ليس مجرد تبسيط العالم الاجتماعي وتنظيمه وتنسيقه. وإنما هو أبعد من ذلك، حيث

---

(٣١) Yapıcı, 2004: 47.

(٣٢) Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 179; Tajfel, 1972: 275.

(٣٣) Deschamps & Devos, 1999: 155.

(٣٤) Bar-Tal'ın ,1999: 45.

إنه ينتج نظاماً توجيهياً مناسباً لتعريف ذات الفرد، ومن ثم تحديد مركزه وموقعه في الجماعة. وبهذه العملية التي تجري بهذا الشكل يتاح لأعضاء المجموعات إمكانية اتخاذ هوية اجتماعية معينة. وهذا يرتكز إلى حد كبير على العلاقات الاجتماعية مع الآخر، وعلى المقارنات الاجتماعية التي تتم بالرغبة في النظر إلى ذواتهم وتقييمها بصورة إيجابية. إذن نجد أن الفرد في هذه العملية ينشئ هويته من خلال مقارنة هويته مع هويات الجماعات الأخرى[٣٥]؛ لأنه لا يمكن للأفراد تقييم أنفسهم من دون المقارنة مع الآخر. وبناء على ذلك يمكن القول إن كل جماعة إنما وجدت في مواجهة مجموعة أخرى، ورغماً عن المجموعة الأخرى، ومع مجموعة أخرى، وإن هوية الإنسان بدورها لم تتشكل إلا ضمن جماعة ما. وكذلك فكما أن كل جماعة ليست موجودة وحدها، فإن الهوية الاجتماعية الناتجة عن الانتماء الجماعي لا تتشكل بدورها حسب العلاقات القائمة داخل الجماعة فقط. فهي في الواقع تتشكل عن طريق المقارنة مع الآخرين[٣٦]. إلا أن المقارنات التي تجري بين جماعتين غير كافية لتشكل الهوية أيضاً. فمثلاً: إن ظاهرة تصنيف شخصٍ ما كـ «مسلم» لا تكون نتيجة لمقارنة ذلك الشخص مع الصنف «المسيحي» فحسب. حيث إنه يوجد هنا دور كبير لمعتقدات الجماعة الاجتماعية التي تشكل قيم هوية الفرد بمحتواها السلوكي أيضاً. ثم لا بد لنا من التذكير أن المقارنات الجارية هنا تظهر في المسائل التي تتمتع بأهمية مصيرية للجماعة والفرد معاً. حيث إن الفرد يكتسب الهوية الاجتماعية الإيجابية من خلال المقارنات التي تجري في المسائل المصيرية. وهذا من شأنه أن يقود الفرد إلى تقييم جماعته من خلال الصور النمطية الإيجابية[٣٧]. وفي هذه الحالة فإن «المقارنة الاجتماعية» تجلب معها في الوقت ذاته «التباين الاجتماعي» أيضاً، أي إذا لم يكن يُتصور أو ينظر إلى جماعة ما داخل الوسط الاجتماعي على أنها «الغير»، «الآخر»، «هم»، فإنها لن تُقيم ولن تُعدّ جماعة متميزة مختلفة بطبيعة خاصة بها، وذلك لكونها لم تتمايز عن الآخرين بما فيه الكفاية[٣٨]. إن التمايز الاجتماعي المستند إلى المقارنة الاجتماعية التي يجري الحديث عنها هنا هو حالة مطلوبة ومرغوبة من قبل الفرد. لأنه كما بين تاجفيل أيضاً[٣٩] فإن كل إنسان يرغب داخل الوسط الاجتماعي الذي يعيش فيه إما بدوام هويته الاجتماعية الإيجابية الموجودة واستمرارها، أو بتحصيل هوية اجتماعية إيجابية تجلب له التقدير والاحترام وامتلاكها. ويمكن رصد هذا الأمر وملاحظته في ظاهرة الإسلاموفوبيا أيضاً. حيث إننا نشاهد المسيحيين واليهود والبوذيين قد صنفوا المسلمين الذين أدانوهم بالصور النمطية والأحكام المسبقة، ضمن فئة اجتماعية حقيرة ومنحطة وغير ذات قيمة في نظرهم، وفي المقابل رفعوا من شأن أنفسهم وسموا بها من خلال وضع هوياتهم الاجتماعية في مرتبة ومكانة رفيعة تبدو كأنها تحمل قيماً عالمية وتشكلها.

(٣٥) Tajfel, 1972: 296; Turner, 1979: 154; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 89.

(٣٦) Bilgin, 1996: 86.

(٣٧) Bourhis & Gagnon, 1994: 748; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1996: 89.

(٣٨) Tajfel, 1972: 295; Turner, 1979: 153.

(٣٩) ١٩٧٢: ٢٩٣.

الفوبيا والإسلاموفوبيا من النظرية إلى التطبيق:

إن كلمة الفوبيا مشتقة من الكلمة اليونانية Phobos التي تُعد في الميثولوجيا اليونانية اسم «إله الخوف»، وهي تعني الاضطراب والقلق والهلع والخوف الشديد الذي يشعر به الشخص تجاه شيء ما بشكل يؤثر سلباً على حياته. فأي خوف عندما يبدأ بإحداث إزعاج واضطراب وضيق متزايد للفرد، ويتحول إلى حالة قلق فإنه يُسمى فوبيا. حيث إن المخاوف هي شعور قسري وشديد ومفرط ولا منطقي تجاه أشياء أو أحوال أو أنشطة معينة. وبالإضافة إلى ذلك فإن الشخص الذي يتعرض لمثل هذا الخوف والإحساس يشعر برغبة عارمة وشديدة في التخلص من التحذير الرهابي. وعندما يعجز الشخص عن التخلص من هذا الإحساس تشتد عليه الهواجس ومشاعر القلق والهلع وتزداد اتقاداً[٤٠]. وهنا لا بد من الإشارة إلى الأمر الآتي: إن الخوف الطبيعي هو خوف أو رد فعل سليم من شأنه تحذير الإنسان من المخاطر، ودفعه لاتخاذ التدابير المناسبة تجاهها، بينما الخوف الرهابي هو خوف مبهم ومبالغ به وغير عقلاني وغير واعٍ، وبعيد عن الحقيقة، يشعر به الإنسان تجاه أشياء أو حالات أو أنشطة لا تشكل خطراً عليه[٤١].

تترجم ظاهرة الإسلاموفوبيا إلى اللغة التركية على أنها «مناهضة الإسلام»، إلا أنها ببساطة ليست مناهضة الإسلام. فهي تحتوي على كثير من السلوكيات الإقصائية والمهمشة، مثل: العنصرية والتمييز ومعاداة الأجنبي والأحكام المسبقة[٤٢]. يقول أسبوزيتو (URL1) في روبورتاج نشرته صحيفة يني شفق « Yeni Şafak»: «أعتقد أن الإسلاموفوبيا حقيقة هي مقولة أو خطاب ينتهك الحريات الدينية، والحريات المدنية، وحقوق الإنسان للمسلمين، ودائماً ما يفتح الباب أمام العنصرية والتمييز والكراهية والأحكام المسبقة، أو يحرض عليها»؛ لأن الإسلاموفوبيا تعني الخوف والشعور بالقلق والاضطراب تجاه الدين الإسلامي وأتباعه بذريعة أنهم يشكلون تهديداً لوجود المصابين بهذه الحالة من الخوف والقلق.

جذور الإسلاموفوبيا التاريخية:

يمكن الرجوع بتاريخ ظاهرة الإسلاموفوبيا إلى الوراء حتى الفترة الأولى لنزول الوحي. حيث إنه مع النزول الأول للوحي بدأ يتشكل التفريق بين «نحن»، أي «المؤمنون بالله»، وبين «هم»، أي «الوثنيون والمشركون». وبالتزامن مع هذا الفراق أو الانشقاق الذي اكتسب محتواه المعرفي والعاطفي بالوحي بدأ تشكل هوية إسلامية نوعية ومتميزة. فبناء على الفهم أو التصور المتكون عن الله والإنسان والمجتمع كان يتم في الفترة المكية التوقف أو التأكيد على الاختلاف والتمايز عن مشركي مكة؛ وأما في الفترة المدنية فحصل تمايز وانفصال

(٤٠) Budak, 2009: 292.

(٤١) Bakırcıoğlu, 2012: 364.

(٤٢) Karslı, 2013: 80-81.

أولاً عن اليهود، ثم امتد فيما بعد ليشمل المسيحيين أيضاً، وفي النتيجة ظهرت هوية إسلامية نوعية(٤٣). وهنا لا بد من الإشارة إلى أن الهوية لا تتشكل فقط بكيفية تصور الجماعة لذاتها وإدراكها لها. حيث إن لتصورات المجموعات الأخرى بحقها وكيفية نظرتها إليها دوراً مهماً في هذه العملية أيضاً. لأن الهوية تتشكل بالتفاعل والتأثير المتبادل. وإن كنا سنتناول العملية بالدراسة والتقييم من زاوية التطور التاريخي للإسلام وتشكل الهوية الإسلامية، فيمكننا القول: إن العهد المكي، والعهد المدني شكلا البنية النفسية والاجتماعية والسياسية والاقتصادية والدينية للأزمات والصراعات والصدامات بين الهويات الدينية – الاجتماعية وذلك في سياق «نحن» و«هم».

لقد توجه المسلمون إلى حركة الفتوحات مندفعين بالثقة الناتجة عن النجاحات المستمرة والمعنويات العالية التي أكسبهم إياها الإسلام والهوية الإسلامية التي حازوا عليها(٤٤). ولما بسطوا سيطرتهم على مناطق واسعة من العالم وفي مقدمتها القدس وفلسطين ومناطق الأناضول وإسبانيا؛ أي أراضي المسيحيين، أثار الأمر مخاوف المسيحيين، وأخذوا ينظرون إلى هذه التطورات على أنها تهديد لهوياتهم، ونتيجة لذلك حاولوا مواجهة المسلمين الذين وصفوهم بـ«الملحدين» و«البربر»، ومحاربتهم من خلال الغزوات الصليبية المعروفة(٤٥). ولما حقق المسلمون الانتصارات على الدول والبلدان المسيحية تزايدت في العالم الأحكام المسبقة والتصورات والأفكار السلبية والسيئة تجاه الإسلام والمسلمين، تلك التي كانت تتهم الإسلام بأنه «دين العنف» و«الضلال والوثنية والإلحاد»، وتصف المسلمين «بالظلم» و«الهمجية»، واشتدت حدة هذه الأفكار والتصورات بتحريض من القساوسة والباباوات حتى وصلت في القرن الحادي عشر الميلادي لذروتها متوجة بالحملات والغزوات الصليبية(٤٦). وتذهب بيفرلي ميلتون إدواردز Milton-Edwards (٤٧) إلى تقييم مصطلح الإسلاموفوبيا في سياق الاستمرارية التاريخية التي تبدأ مع الحملات الصليبية، وتؤكد على أن هذه الاستمرارية لا تزال قائمة حتى الوقت الحالي.

حيث يقول البابا أوربان الثاني، صاحب الخطبة الشهيرة التي كانت تحريضاً على الحملة الصليبية وإطلاقاً

(٤٣) Yapıcı, 2004: 104-105.

(٤٤) Parry, 1988: 399.

(٤٥) Coşar, 2000: 51. رغم أن الدين الإسلام في السنوات الأولى لظهوره اعتبر كافراً ووثنياً، إلا أنه لم يُنظر إليه على أنه مذهب أو طائفة ضالة ومنحرفة من طوائف المسيحية، ومن ثم لم يُعلن طرد أتباعه من الكنيسة (Coşar, 2000: 50-51)، ولكن في مرحلة لاحقة وخاصة في المرحلة التي بدأت مع يوحنا الشامي صار يوصف الإسلام على أنه مذهب مسيحي كافر ومنحرف ظهر داخل الدين المسيحي مثل الأريوسية، وليس باعتباره دين مختلف وقائم بذاته، وقد توحدت مثل هذه المقولات والخطابات لأسباب مختلفة، وانتشرت على نطاق واسع. (Aydın, 2001: 37-40).

(٤٦) Miles, 2000: 31.

(٤٧) ٢٠٠٢: ٣٣.

لشرارتها الأولى: «دعوا الذين اعتادوا على محاربة أهل الإيمان والتضييق عليهم في حياتهم الخاصة يحاربوا الكفار اليوم. دعوا الذين كانوا لصوصاً وقطاع طرق في الأمس يصيروا جنوداً ضد الأعداء اليوم. دعوا الذين كانوا يتصارعون ويقتتلون فيما بينهم بالأمس يحاربوا البرابرة والهمج اليوم». وإن المسلمين الذي يُوصفون في هذه الخطبة بصفات «الكافر»، و«العدو»، و«البربري» يتهمون بدورهم المسيحيين بالكفر، ويصفونهم بـ«الكفار» بالشكل ذاته. لأنه كما بين لويس Lewis (٤٨) أيضاً: «فإن المسيحيين واليهود أناس حمقى في نظر المسلمين حيث يردون آخر دين وأكمل دين يُقدم إليهم، بالرغم من فساد أديانهم وانحرافها وبطلانها». ولا شك ان السلوكيات والمواقف العنصرية التي تركز على أفضلية «الأنا» وتفوقها موجودة لدى أي جماعة من المجموعات الدينية. لأنه كما قال واط(٤٩): لا ينتمي أحد إلى دين لا يعتقد أنه يمثل جوهر الحقيقة. وإلى جانب ذلك لا بد لنا من الإشارة إلى الأمر الآتي: وهو أن اليهود والمسيحيين رغم عدّهم كفاراً عاشوا حياتهم داخل المجتمع الإسلامي بكل راحة واطمئنان من غير إقصاء ونبذ، ودون تعرض لأي اعتداء في المال أو النفس، وكما تمتعوا بحرية الاعتقاد والعبادة، كان كل ذلك بشرط واحد؛ وهو «دفع الجزية المفروضة عليهم»(٥٠). ويلخص لويس Lewis (٥١) هذه الحالة فيقول: «لم يُجبر اليهود ولا المسيحيون في ظل حكم المسلمين على الاستشهاد في سبيل دينهم وإيمانهم، كما لم يُكرهوا على الاختيار بين النفي والطرد أو تغيير الدين، أو الموت كما حدث للمسلمين واليهود في إسبانيا».

إن الاتهامات التي يوجهها مارتن لوثر Martin Luther للإسلام والقرآن الكريم تبرز الجذور التاريخية لنظرة المسيحيين إلى المسلمين: حيث يقول لوثر: «القرآن كتاب بغيض وفظيع وملعون، ومليء بالأكاذيب والخرافات والفظائع»، فهو بقوله هذا يُظهر للمسيحيين كذب القرآن وبطلانه وفساده من جهة، ومن جهة أخرى يحاول إلحاق الأذى بالنبي محمد وبالأتراك، وتحفيز المسيحيين وتحريضهم ورفع معنوياتهم(٥٢). إن موقف لوثر العدواني تجاه دين الإسلام ومصدره الأول القرآن الكريم له علاقة بوصول الدولة العثمانية إلى أبواب فيينا، أكثر من كونه موقفاً دينياً، أي إنه موقف اجتماعي سياسي. وفي الوقع له في هذا السياق مقولة ملفتة أيضاً، وهي قوله: «إن كنا نريد مواجهة الأتراك ومحاربتهم فعلينا أن نبدأ على الأقل من هنا (فيينا) حيث المكان الذي يقفون فيه الآن»(٥٣). لذا يمكن القول إن العامل المحدد في تشكيل أحكامه المسبقة هو المناخ السلبي المتكون ضد الإسلام نتيجة الأحداث السياسية الجارية في ذلك العصر.

(٤٨) ١٩٩٦: ١٩.
(٤٩) ٢٠٠٢: ٨٤.
(٥٠) سورة التوبة: ٢٩.
(٥١) ١٩٩٦: ١٧-١٨.
(٥٢) Hıdır خضر 2007: 154.
(٥٣) Hıdır خضر، ٢٠٠٧: ١٥٤.

إن الأحكام المسبقة التي تنتقل بعد تشكلها الأول إلى الأجيال اللاحقة عن طريق عملية التعلم الاجتماعي تحافظ على وجودها كتمثيلات اجتماعية في الوعي الجماعي للمجتمعات. ويمكن رصد مثل هذه الحالة وملاحظتها في نظرة المسيحيين إلى المسلمين اليوم. حيث يتحدث واط Watt [٥٤]عن مشكلات وأزمات مختلفة يعاني منها المسيحيون الغربيون في فهم الإسلام ونبيه محمد ﷺ، ويعود السبب في ذلك إلى عدم تخلص المسيحيين من الأحكام المسبقة التي توارثوها فيما بينهم منذ العصور الوسطى. وحسب واط فإن الآلام والمعاناة التي تسببت بها الغزوات الصليبية، والحروب والمعارك الأخرى التي جرت مع المسلمين كانت سبباً لأن يعدّ المسيحيون أن الشرور كلها قد تجسدت في المسلمين، وخاصة نبيهم محمد، أي يعدونهم أصل الشرور. ويرى واط أن تأثير البروباغاندا والأعمال الدعائية اللتين نظمتا في تلك الفترة ومفعولهما لا يزال مستمراً في تصورات الغربيين تجاه الإسلام [٥٥]، ويقول إنه من السهل أن تجد مقولات وأشياء جيدة وإيجابية تقال وتنتشر بحق البوذية في العالم المسيحي اليوم، ولكن من الصعب العثور على مثل تلك الأشياء الجيدة التي تقال بحق الإسلام.

يقول مايلز Miles [٥٦]: إنه جرى في الغرب ربط صفات «الهمجي»، و«الفاسد» و«السيئ الشرير»، و«الظالم» بالإسلام، وتم تقييم الإسلام على أنه دين «مزيف»، و«منحرف وضال»؛ وتم تصوير محمد ﷺ بصورة النبي الكذاب والمزيف، والمهووس بالعنف والجنس، والعدو الشيطاني للنبي عيسى عليه السلام. فالمسيحيون لم ينظروا إلى الدين الإسلامي على أنه دين أناس يؤمنون بالإله مثلهم، وإنما عدّوا الإسلام إما تياراً أو مذهباً أو طائفة ضالة ومنحرفة عن المسيحية، وإما ديناً ملفقاً ومزيفاً أسسه محمد بدفع وتحريض من الشيطان عدو عيسى اللدود بهدف الانتقام من المسيحيين. وخلال هذه المرحلة التي وصف فيها النبي محمد وقُيّم على أنه محتال وكذاب، صار ينظر إلى القرآن الكريم أيضاً على أنه كتاب «مليء بالكذب والأخطاء والأذى أنتجته نوايا شيطانية خبيثة»[٥٧]. وحسب ما يذهب إليه آيدن Aydın[٥٨] فإن الدافع الأساس للأحكام المسبقة والتصورات النمطية التي شكلها المسيحيون تجاه النبي محمد والقرآن الكريم إنما هو رغبتهم الجامحة في كبح جماح التقدم الذي حققه المسلمون ضد المسيحيين (روما الشرقية – البيزنطيين) وإيقافه في مختلف الميادين العسكرية والسياسية والجغرافية. حيث إنهم رأوا أن الحل الفعال والمجدي في المرحلة الأولى للحيلولة دون قبول أعداد كبيرة من المسيحيين البيزنطيين للإسلام يكمن في إنتاج أحكام مسبقة وخلق صور نمطية سيئة ومهينة؛ أي نشر فكرة بين المسيحيين تقوم على أساس أن النبي محمداً نبي محتال وكذاب ومزيف، بهدف حماية الهوية المسيحية، حتى وإن كانت هذه الأحكام والصور أو الفكرة لا تستند على معلومات ومعرفة موضوعية.

(٥٤) ١٩٨٨: ٤٥.
(٥٥) ١٩٨٨: ٤٥.
(٥٦) ٢٠٠٠: ٣٠-٣١.
(٥٧) Watt, 1991; Aydın , 2001; Adam, 2002; Yapıcı & Albayrak, 2002.
(٥٨) ٢٠٠١: ٤٢.

وقد استمرت التطورات والأحداث في هذا الجانب، حتى إن أحكامهم المسبقة ومعاداتهم للإسلام والمسلمين انعكست في الفترات اللاحقة على الأعمال الأدبية والفنية أيضاً. فمثلاً تقول شيمل Schimmel : إن تصوير النبي محمد والإمام علي وهما في أدنى طبقات (قعر) جهنم كما ورد في رواية «الكوميديا الإلهية/ لدانتي Dante» إنما يعكس آراء غالبية المسيحيين الرافضين لفكرة ظهور دين الإسلام في العالم بعد المسيحية، ذلك الإسلام الذي ينادي بمبادئ عالمية، ويتبعه خلق كثير(٥٩). ووفقاً لرأي ميلز Miles(٦٠) فإن هذه التصورات الموجودة في أذهان المسيحيين ليست توصيفات شخصية مقتصرة على النبي محمد ﷺ فحسب، وإنما يتصور المسيحيون أن المسلمين أيضاً مثل نبيهم محمد؛ أناس همجيون مهووسون بالجنس، وميالون إلى العنف، ومنحرفون في عقيدتهم. وتم إظهار الدين الإسلامي على أنه نظام عقائدي مزيف يسمح بتعدد الأزواج، وبالمثلية الجنسية، ويتهاون بشأن العلاقات الجنسية بشكل عام، وحتى إنه يحرض على مثل هذه الخبائث والشرور ويشجعها بشكل مستمر. وادعى المسيحيون أن الإسلام المؤسس على «العدوان» و«الحرب» هو معتقد يقوم على «الجهاد» (الحرب المقدسة) الذي يدعو إلى قتل غير المسلمين وإراقة دمائهم أو استعبادهم. ولهذا فإن المسلمين مستعدون لارتكاب مختلف الشرور(٦١).

أعتقد أن هناك دوراً وأثراً كبيراً لهذا النوع من الأحكام المسبقة التي تشكلت خلال العصور الأولى في التصور الذي يتبناه المسيحيون تجاه الإسلام اليوم، الذي يرى أن الإسلام دين متشدد، ومتزمت وجبري يقوم على العنف ولا يقبل بالديمقراطية(٦٢). وهذا الحالة تدل على أن التصورات التي تتشكل تجاه الجماعات الدينية الأخرى تحافظ على استمراريتها بسهولة دون تعرض للتغيير. إلا أنه لا بد لنا من الإشارة إلى أن طبيعة العلاقات بين المجموعات إذا ما كانت علاقة عداوة أو صداقة تعلب دوراً مؤثراً في تحديد طبيعة محتوى الصور النمطية ما إن كانت إيجابية أو سلبية. لأن السلوكيات العدائية، والتقييمات السلبية والمنفرة، والكراهية بين الجماعات الدينية ليست مدفوعة بالتعصب الديني والحاجة إلى تحقيق هوية اجتماعية إيجابية فقط، وإنما إلى جانب ذلك يكون لطبيعة العلاقات بين الجماعات الدينية دور مهم للغاية في هذا المجال أيضاً.

من الأحكام المسبقة التاريخية بحق المسلمين إلى الإسلاموفوبيا:

إن الأحكام المسبقة التاريخية لدى المسيحيين تجاه المسلمين تشكل الأسس الأولى لظاهرة الإسلاموفوبيا. إلا أن تفسير ظاهرة الإسلاموفوبيا الموجودة في عصرنا هذا من خلال ما تم توارثه من العصور الوسطى من تصورات نمطية وأحكام مسبقة وأشكال معينة من السلوكيات والتصرفات فقط غير كاف. فينبغي هنا

(٥٩) akt. Aydın, 2001: 43-44.

(٦٠) ٢٠٠٠: ٣١.

(٦١) Yapıcı, 2004: 123; Yapıcı & Albayrak, 2002: 39.

(٦٢) Öğütçü, 1997.

الانطلاق من التمييز بين «الأسباب الضرورية» و«السبب الكافي» الذي يُعد من المبادئ الأساسية لنظرية الهوية الاجتماعية. لا شك أن السبب الكافي هو تصور «نحن» و«هم». وهذا التصور الذي يمتلئ محتواه بالثقافة والتراث لا يعني تصنيف الناس من ناحية الهوية الاجتماعية إلى مسيحيين ومسلمين بكل بساطة. فهنا يجب الانتباه إلى شكل عمل العقل الغربي ونشاطه الذي يستند إلى نظرية التطور والارتقاء الاجتماعي. حيث إن تصور «نحن» و«هم» حسب الذهنية الغربية المسيحية، التي تعتقد أنها أكملت عملية التطور والارتقاء، يتضمن تصنيفاً ثنائياً ذا خطين متوازيين منفصلين على شكل الإنسان وأسلاف الإنسان، الذين أكملوا عملية التطور والذين لم يكملوها، الذين تطور دماغهم والذين لم يتطور دماغهم، الأسياد والعبيد، الأوروبيون والآخرون، المتحضرون والمتوحشون، ومن ثم الذين يبنون الحضارة والذين يهدمون الحضارة(٦٣). فمثلاً؛ حتى المفكر والكاتب والأديب الفرنسي أندري جيد André Gide الذي يُعد من أتباع الفلسفة الإنسانية والأخلاق الفردية يقول عند زيارته لإسطنبول عام ١٩١٤: «إن القسطنطينية (إسطنبول) تصوب كل الأحكام المسبقة... فزي الأتراك وثيابهم من أبشع أشكال الثياب والأزياء في العالم. وبطبيعة الحال فإن الأتراك شعب يستحق هذه الثياب البشعة. وإن الحضارة الغربية ليست جميلة فحسب، وإنما هي في الوقت ذاته الحضارة الوحيدة»(٦٤).

ولا بد أن نأخذ بعين الاعتبار اللاوعي الجماعي الغربي في مسألة فهم ظاهرة الإسلاموفوبيا. حيث إن المسيحيين يواجهون صدمة نفسية (جرحاً نفسياً) قوية سببتها انهزاماتهم وتراجعهم وتقهقرهم المستمر أمام المسلمين حتى القرن السادس عشر الميلادي، وهذه حقيقة لا يمكن تجاهلها(٦٥). وهذا الهاجس لم ينته إلى الآن، وإنما رُحل إلى منطقة اللاوعي الجماعي. ومن المعلوم أن اللاوعي الجماعي يستمر بتأثيره في السلوك والتصرفات لدى الإنسان. وهو كذلك في الواقع. وإلى جانب ذلك فإن الاكتشافات الجغرافية والثورة الصناعية قد جلبت معها الأخلاق الاستعمارية لدى الغربيين. وإن أوروبا التي عادت مع عصر النهضة إلى الأخلاق الرومانية مجدداً(٦٦) قد عملت في عملية بناء العالم الجديد وضمن تلك المرحلة على رد العلاقة بين الإنسان والميتافيزيقيا (ما وراء الطبيعة)، وانتقلت إلى الاهتمام بالعلاقة بين الإنسان والإنسان، هذه العلاقة التي تقوم على النفعية والشهوات والملذات الدنيوية. وعندما التقت هذه الحالة مع المنطق الاستعماري دفعت بأمريكا التي أكملت دورة تطورها وارتقائها إلى استعباد الشعوب الأفريقية والآسيوية تحت غطاء «جلب الحضارة والمدنية»، واستغلال الثروات الباطنية وخيرات هذه الشعوب دون مبالاة بمصيرها. لقد دفع الأوروبيون بالفظائع والمظالم والأعمال الوحشية التي ارتكبوها سواء في المرحلة الاستعمارية أم خلال الحربين العالميتين إلى منطقة لاوعيهم.

(٦٣) Göka, 2016.

(٦٤) akt. Kalın, 2016: 245.

(٦٥) Göka, 2016: 102; Kirman, 2010: 25-26.

(٦٦) Esed, 2011.

وفضلاً عن ذلك فإنهم لم يتواجهوا ولم يستطيعوا أن يتواجهوا مع الصدمات النفسية الناجمة عن الوحشية التي ظهرت في فترة الاستعمار وفي الحربين العالميتين. وحتى إنهم دخلوا في محاولة البحث وخلق عدو مشترك (كبش فداء) متناسين التوترات القائمة فيما بينهم. وأفضل كبش فداء في هذه المرحلة هو دين الإسلام والمسلمون(٦٧).

قام المسيحيون وعلى رأسهم الأمريكيون والأوروبيون أولاً بإخفاء الأعمال الوحشية التي اقترفوها بحق الإنسانية بما ذلك الحروب العالمية والسياسات الاستعمارية والأحكام المسبقة التاريخية بحق الإسلام والمسلمين، وذلك عن طريق آلية الإنكار، ثم تحولوا فيما بعد إلى عملية تحويل جرائمهم إلى المسلمين وإلصاقها بهم عن طريق آلية العَكْس(٦٨). وقد ساندهم الوضع الراهن في هذا الأمر. حيث إن المسلمين اليوم ومع عصر العولمة ينتشرون في كل أنحاء العالم. والمسلمون يشكلون، خاصة في أوروبا، أكبر تجمع ديني بعد المسيحيين. ومعلوم أن أصول أغلب المسلمين الموجودين في أوروبا تعود إلى آسيا، وأفريقيا الشمالية، والشرق الأوسط. وبالإضافة إلى ذلك فإن تكيف الشعوب المسلمة مع المجتمع الذي يعيشون فيه في أوروبا واندماجهم معه يختلف من بلد لآخر(٦٩).

لقد أوجدت أوروبا وأمريكا في البداية مصطلح الإسلام المعتدل، ثم طورت الأمر فخرجت بمصطلح الإسلام الأوروبي، وكأنها أرادت بذلك ترويض الإسلام وتشكيله وفق النمط الذي ترغب فيه. ولما ثبت إخفاق هذه المخططات ولم تؤت أكلها تسارعت وتيرة الإقصاء والنبذ بحق المسلمين. لأن الأوروبيين يرون أن القيم الإسلامية لا تنسجم ولا تتفق مع الديموقراطية الغربية وحقوق الإنسان. وهنا نجد أنه لا مفر لنا من إجراء نقد ذاتي داخلي. فللمسلمين أنفسهم دور في ظهور التصورات والأحكام المسبقة والصور النمطية السلبية تجاههم. ومن الظواهر الموجودة في بعض المجتمعات المسلمة التي تدعم وتثير هذه التصورات السلبية بحقهم هي تقييد حقوق المرأة وجرائم الشرف(٧٠). وهنا يمكن القول إن مصدر الخوف الأساس لدى الغربيين هو عدم تكيف المسلمين الذين يزداد عددهم في العالم الذي أسسه الأوربيون لأنفسهم مع قيم هؤلاء الأوروبيين، وحتى النظر إلى هؤلاء نظرة العدو. تبين الدراسات والأبحاث التي أجريت حول «العنصرية والإسلاموفوبيا والتمييز والكراهية المتزايدة في أوروبا» أن أعداد المسلمين في أوروبا كانت قرابة ثمانمئة ألف مسلم في الخمسينات من القرن العشرين، بينما وصل هذا الرقم اليوم إلى ثلاثة وعشرين مليوناً تقريباً. وبذلك فإن المسلمين يشكلون نسبة ٥,٤٪ من المجتمع الأوروبي. وكل عام يهاجر إلى أوروبا ما يقارب المليون مسلم. وإن نسب مواليد المسلمين في أوروبا تفوق غير المسلمين بثلاثة أضعاف. وحسب التقديرات فإن نسبة

---

(٦٧) Göka, 2016: 103-104.

(٦٨) Göka, 2016; Kirman, 2010.

(٦٩) Kirman, 2010.

(٧٠) UHİM, 2005.

المسلمين في أوروبا حتى عام ٢٠٥٠ سوف تشكل ٢٠٪ من سكانها. وهذه الحالة لا تعني ازدياد عدد المسلمين، وإنما تعني زيادة عدد سكان أوروبا أيضاً. لذا فإنه يبدو وكأن هناك علاقة وثيقة بين تصاعد وتيرة الإسلاموفوبيا لدى الأوروبيين، وبين ازدياد عدد المسلمين الموجودين، وعدد المهتدين (أتباع الأديان الأخرى الذين يدخلون الإسلام)[٧١]. لقد صار المسلمون ابتداءً من النصف الثاني للقرن العشرين وللأسباب المختلفة التي ذكرناها الآخرون في أوروبا بعد اليهود. بحالة تدرج وتطور من معاداة السامية إلى الإسلاموفوبيا.

نهاية التاريخ، أم صراع الحضارات؟

يبدو لنا أن القرن التاسع عشر والقرن العشرين هما الفترة التي تخلف فيها المسلمون تخلفاً شاملاً، وذلك على الصعيد العلمي والسياسي والاجتماعي والعسكري، وفقدوا خلالها ميزتهم التي تجعلهم العامل المحدد لوجهة التاريخ ومساره. وخلال هذه الفترة زاد الأوروبيون من أنشطتهم وأعمالهم الاستعمارية بوتيرة هائلة، وذلك في ميدان: النفط، ومصادر الثروة والطاقة الطبيعية وقوة العمل. وقد استُخدم المسلمون خلال سنوات الحرب الباردة كقوة مسلحة وورقة ضغط ملائمة وفعالة في مواجهة الاتحاد السوفيتي (اتحاد الجمهوريات السوفيتية الاشتراكية). وإن إعلان الرأسمالية الليبرالية، التي تشكل الولايات المتحدة الأمريكية محورها الأساس، هيمنتها المطلقة على العالم كله؛ أي القضاء على تهديد الاتحاد السوفيتي، كان بمثابة إفلاس الأيديولوجيات، وإعلان نهاية التاريخ بحسب تعبير الفيلسوف السياسي الأمريكي فوكوياما Fukuyama (٢٠١٦). ولما ظهرت الحاجة إلى إيجاد آخر قوي لهذا النظام الذي تأسس حديثاً أُقحم الإسلام والمسلمون في الأمر، وسُلطت الأضواء عليهم. وإن نظرية صدام الحضارات هي الأخرى تصب في هذا الاتجاه[٧٢]. فالحضارات المتصادمة والمتصارعة المقصودة هنا هي في الواقع الحضارة الإسلامية والحضارة المسيحية، وليست حضارات أخرى. فالغرب بدأ عن طريق مفهوم «نحن» و«هم» الذي أعاد إحياءه وإنتاجه بالتعريف عن نفسه، وعمل خلال هذه المرحلة على إعادة إحياء مخاوفه وهواجسه التاريخية المترسبة في لاوعيه الجماعي وتجديدها، وبذلك توجه إلى الإعلاء من شأن هويته الاجتماعية بخلق طرف آخر قوي. وبرأينا أن الغربيين عملوا على إنشاء عدو مفترض غير موجود في الوقت الحاضر إلا أنهم يتصارعون معه ويحاربونه وكأنه موجود من أجل عدم ظهوره مستقبلاً. إنهم يتخذون تدابير قاسية ومكثفة، ويبذلون جهوداً كبيرة، ويخوضون صراعاً مريراً للحيلولة دون عودة الحضارة الإسلامية التي يرون أنها بديلة عنهم إلى الحياة مجدداً.

إذا ما تناولنا صراع الحضارات في هذا السياق نجد أن أحداث الحادي عشر من أيلول تتمتع بأهمية مركزية في تصاعد وتيرة ظاهرة الإسلاموفوبيا. إلا أن هذا التاريخ لا يشير إلى ولادة ظاهرة إسلاموفوبيا غير

(٧١) UHİM, 2005; PEW FORUM, 2010.

(٧٢) Huntington, 2014.

موجودة في الذهن الغربي، وإنما يشير إلى إعادة تجديد معاداة الإسلام الموجودة أساساً، وتسويقها ونشرها على نطاق عالمي[٧٣]. ومصداق ذلك التقرير الذي نشر عام ١٩٩٧ تحت عنوان : «Islamophobia: A Challenge For Us All الإسلاموفوبيا هي التحدي الأول لنا جميعاً»، فهذا التقرير يُعد دليلاً قاطعاً على أن ظاهرة الإسلاموفوبيا ليست وليدة أحداث ١١ أيلول، وإنما موجودة منذ فترات تاريخية سابقة. ويشير هذا التقرير إلى أن معاداة الإسلام والخوف منه موجود في وعي الإنسان الغربي منذ قرون طويلة، إلا أنها وصلت إلى أبعاد خطيرة خلال السنوات العشرين الأخيرة. لقد استخدم مصطلح «الإسلاموفوبيا» لأول مرة في هذا التقرير، وقد تم تصوير الإسلام في الذهن الغربي عن طريق منهج تحليل الخطاب بالشكل الآتي:

١) الإسلام كتلة واحدة مترابطة ومتجانسة (monolithic). ولهذا فإنه دين مختلف عن الأديان، وغير قابل للتغيير.

٢) الإسلام دين مختلف ومتميز تماماً من غيره من الأديان، وليست له قيم مشتركة مع الثقافات الأخرى أبداً، وبهذا المعنى فإنه «الآخر» تماماً.

٣) الإسلام في نظر الغرب دين «حقير»، و«دنيء»، و«همجي»، و«غير عقلاني»، «بدائي»، ويعمل على «التمييز بين الجنسين».

٤) الإسلام «عدو»، و«عديم الرحمة»؛ ودين يقوم على «العدوان»، و«العنف»، و«يدعم الإرهاب»، و«يحض على الصراع بين الحضارات».

٥) الإسلام أيديولوجيا سياسية ماكرة تُستخدم معتقداتها لتحقيق المصالح السياسية والعسكرية.

٦) انتقادات المسلمين بحق الثقافة الغربية لا تتمتع بأية أهمية، ولا تستحق التوقف عليها، ومرفوضة جملة وتفصيلاً.

٧) الإسلام دين إقصائي وتمييزي لأنه ينبذ المسلمين الذين لا ينتمون إلى التيار الرئيس (أي التيار السني).

٨) ولهذه الأسباب فإن معارضة الإسلام ومواجهته أمر طبيعي وعادي[٧٤].

إن تطابق الأحكام المسبقة المهينة والسلبية المستخدمة بحق الدين الإسلامي والمسلمين في التقرير المذكور مع الأحكام المسبقة التي تشكلت في التاريخ وانتقلت إلى عصرنا الحالي أمر ملفت للانتباه من ناحية دلالاته على خاصية الاستمرارية والديمومة الموجودة في الصور النمطية.

يتبين من مختلف التقارير أن الإسلاموفوبيا أصبحت بعد أحداث ١١ أيلول حالة ظاهرة ومنتشرة في أوروبا وفي الولايات المتحدة الأمريكية. فمثلاً أُخضع المسلمون في ألمانيا لدى خروجهم إلى صلاة الجمعة إلى عملية مراقبة وتفتيش جماعية وصلت إلى درجة المضايقة والتحرش. وتبين من الدراسات والأبحاث التي أجريت أن المسيحيين ينظرون إلى المهاجرين المسلمين الذين يعيشون في أوروبا على أنهم تهديد وخطر داهم،

(٧٣) Kirman, 2010: 24.

(٧٤) akt. Kirman, 2010: 24.

ولا يرغبون بوجودهم في أوروبا(٧٥). ويعاني المسلمون الموجودون في لندن من حالات مشابهة(٧٦). وكان من إحدى الدراسات التي تناولت أبعاد التمييز العنصري الذي يواجهه المسلمون بسبب ظاهرة الإسلاموفوبيا وجوانبه في التقرير الذي نشره «اتحاد هلسنكي الدولي لحقوق الإنسان» عام ٢٠٠٥. إذ تشير النتائج المأخوذة من إحدى عشرة دولة إلى أنه يُنظر إلى المسلمين على أنهم «العدو الداخلي»، وإلى ازدياد الحركات المناهضة والمعادية للإسلام، وأن كل شخص من خمسة أشخاص يرفض طلبه في العمل بسبب اسمه العربي(٧٧). وحسب دراسة مشابهة أجراها ويلهام هايتماير Wilhelm Heitmeyer حول الإسلاموفوبيا فإن ٢٨,٥٪ من الألمان يطالبون بمنع هجرة المسلمين إلى ألمانيا. وازدادت هذه النسبة ٤,٥٪ خلال أربعة أعوام. وكذلك أثبتت الدراسة أن ٨٠٪ من الألمان يماثلون كلمة «الإسلام» ويساوونها مع «التعصب»، و«اضطهاد المرأة»(٧٨). وأعدت منصة «بلجيكا لحقوق المسلم» تقريراً في المضمار ذاته يبيّن أن الوضع لا يختلف كثيراً في بلجيكا أيضاً. حيث سجل هذا التقرير ٧١٣ حالة تمييز عنصري وقعت ضد المسلمين في العام الواحد. وإلى جانب ذلك فقد تبين في «التقرير الذي أعدته (ORİV) حول ظاهرة الإسلاموفوبيا والعنصرية في البلدان الأوروبية الناطقة بالفرنسية» أنه: ما يزال مستوى الأعمال المعادية والمناهضة للمسلمين غير معروف بشكل تام؛ لأن الإحصاءات الموجودة غير كافية. وتشير نتائج الدراسة التي نشرت تحت عنوان «الدين في وسائل الإعلام: ٢٠١٠» من قبل منظمة المجتمع المدني « The Pew Research Center's Forum on Religion and Public Life» في الولايات المتحدة الأمريكية إلى أن الإسلام والمسلمين هم أكثر من تم تناولهم في الأخبار ذات الموضوعات الدينية المذاعة في الإعلام الأمريكي عام ٢٠١٠، وبالإضافة إلى ذلك فإن التقرير يشير إلى أن محتوى الأخبار المتعلقة بالمسلمين تم تقديمه بشكل يشتمل على عنصر العنف أكثر من غيرها من الأخبار المتعلقة بالمعتقدات والأديان الأخرى. وكذلك بيّن التقرير أن ٣٥٪ من الشعب في أمريكا يصف الدين الإسلامي والمسلمين بصفات سلبية(٧٩).

تدل هذه البيانات والمعطيات على أن ظاهرة معاداة الإسلام ومعارضته، وما يترافق مع ذلك من تصور للمسلمين كتهديد وخطر محدق، تزداد يوماً بعد يوم. وانطلاقاً من ذلك يمكن القول: إن الأحكام المسبقة التاريخية اكتسبت استمرارية وديمومة من خلال إعادة تجددها وتحديثها مع الظروف الجديدة.

ما دور المسلمين في ظاهرة الإسلاموفوبيا؟

عندما يحكم الغربيون على الإسلام والمسلمين فإنهم يجنحون إلى عملية انتقائية في اختيار الدلائل

(٧٥) Open Society Institute, 2009.

(٧٦) Open Society Foundations, 2012.

(٧٧) Canatan, 2007: 38.

(٧٨) Yavuzcan, 2007: 316.

(٧٩) İKV Değerlendirme Notu, 2012.

والصور، حيث دائماً ما يختارون النماذج السلبية ويعممونها على جميع المسلمين. وإنهم يكنون الكراهية للمسلمين ويعدّونهم عدواً لهم، ومن ثم لا يرغبون في رؤيتهم في أوروبا وأمريكا، أي في البلدان والمناطق التي تهيمن عليها الثقافة المسيحية. وإن الأحداث الأخيرة التي جرت في آراكان تشير إلى أن البوذيين بدورهم استسلموا لظاهرة الإسلاموفوبيا أيضاً. وإن التجهيل المعلوماتي[٨٠] بحق المسلمين، وخاصة في ميدان الصحف وقنوات التلفزة الفضائية وشبكة الانترنت، يلعب دوراً بارزاً في تزايد هذه الظاهرة. وعند تحليل الحالة الراهنة يمكننا القول وبكل سهولة: إن الإسلاموفوبيا التي تتغذى من العوامل السياسية والاجتماعية والاقتصادية والنفسية قد هيمنت على المسيحيين، بل تحولت لديهم إلى ظاهرة مرضية (رهابية) على الصعيد العاطفي والفكري. وهنا لا بد لنا من التساؤل الآتي: هل أعطى المسلمون ذرائع كثيرة للمسيحيين في مجال نمو ظاهرة الإسلاموفوبيا وانتشارها؟ وإننا مضطرون للأسف للإجابة عن هذا التساؤل بـ«نعم». وانطلاقاً من ذلك يمكننا القول: لا شك أنه يجب انتقاد ظاهرة الإسلاموفوبيا التي أنتجها الذهن الغربي والنتائج السلبية وغير المرغوبة المترتبة عليها، والتنديد بها؛ ولكن في الوقت ذاته لا ينبغي غض النظر هنا، وخاصة في عصرنا الحالي، عن الإسهامات والأدوار السلبية التي لعبها المسلمون في هذه العملية سواء بوعي أم بغير وعي. فالتغاضي عن المصائب والأزمات التي تعصف بالعالم الإسلامي، وغض الطرف عن الخطوات الرجعية التي تحول الدين والتدين المنتج للقيم والحضارة إلى بنية أو عملية هادمة ومستهلكة للقيم والحضارة، والاكتفاء باتهام الغرب يُعد ضعفاً وإخفاقاً وعجزاً خطيراً للمسلمين[٨١].

لا ريب أن هذا الوضع شديد الصلة بمسألة التغير الاجتماعي والتجديد والتحول إلى الحداثة. حيث إنه في مرحلة العولمة التي تعرض خلالها نظام هوية الفرد بأكمله لاهتزاز وصدمة شديدتين تصبح الرموز والمعاني الثقافية والدينية، التي من شأنها توفير الإحساس بالانتماء، مبهمة وغامضة باستمرار[٨٢]. وهذا الأمر يجلب معه حالات وظواهر خطيرة مثل: الاغتراب والانصهار وفقدان القيم وتآكل القيم. فيبرز تياران مختلفان يقصي أحدهما الآخر، وذلك على الصعيد السياسي والاقتصادي والثقافي والنظري والأخلاقي؛ أولهما تيار (منفتح على الخارج)، يميل إلى الحداثة والتطور على النمط الغربي الأوروبي تماماً، وثانيهما تيار (منغلق على الداخل) يميل إلى التمسك بالتراث كلياً. ووفقاً ل لقمان Luckmann[٨٣] فإن القيم والمعتقدات التي تشمل وتحتضن الحياة بكليتها تفقد في هذه المرحلة خاصيتها هذه، وتتحول إلى معايير جزئية. وبالإضافة إلى ذلك فإن الهويات الدينية الاجتماعية تتخذ في هذه المرحلة حالة ضبابية من جهة، ومن جهة أخرى تلجأ إلى المقاومة الفعلية ضد مرحلة ما بعد الحداثة التي تحولت إلى إمبريالية عالمية تشعر هذه الهويات في الأصل أنها تشكل ضغطاً وتهديداً لها. وتظهر هذه المقاومة في كثير من الأحيان في أعمال وأنشطة تتضمن العنف. وبعبارة أخرى: إن المسلمين في

(٨٠) Avcı, 1990.
(٨١) Yapıcı, 2009.
(٨٢) Sayar, 2003.
(٨٣) ٢٠٠٣: ٣٤.

مناطق جغرافية مختلفة يتحدَّون الثقافة الغربية والقوى الإمبريالية بأعمال وأنشطة تحتوي على العنف والإرهاب. ولكن لكون هذا الشكل من التحدي ليس في ميدان العلم والإلهيات والفلسفة والفن والأدب، ومقتصراً على ردود أفعال قولية أو فعلية تتضمن العنف فقط، فإنه يؤدي إلى تصاعد وتيرة الإسلاموفوبيا أكثر. ولا بد هنا من التذكير أيضاً بنقاط ضعف المسلمين الناتجة عن تخلفهم وتراجعهم في مسائل أو مجالات عدة أخرى مثل: العيش المشترك والديمقراطية وحقوق الإنسان. حيث إن الإخلال بهذه القيم التي تُعد من الشروط أو الأمور الضرورية للعالم الحديث يُضاف كدليل جديد على الإسلاموفوبيا الموجودة أساساً. وهنا أرى أن محاربة ظاهرة الإسلاموفوبيا ومكافحتها لا تكون بانتقاد الغرب المسيحي، وتخطئة فكره، وتوجيه اللوم إليه بالقول: «إنكم مخطئون بفكركم وتصوراتكم»، وإنما من الأولى إلى جانب ذلك مواجهة أنفسنا بتساؤل: «أين نقف نحن من هذه المسألة؟».

النتيجة والمقترحات:

حسب الأسئلة الواردة في بداية البحث التي نبحث عن إجاباتها يمكننا القول:

إن ظاهرة الإسلاموفوبيا التي تتضمن الأحكام المسبقة والتمييز تمتد بجذورها إلى العصور التي تغلب فيها الإسلام على المسيحية وشكل تهديداً للهوية المسيحية. وإن الحروب والحملات الصليبية هي شكل الإسلاموفوبيا وذروته في تلك الفترة. وإلى جانب ذلك فإن أحداث ١١ أيلول لعبت دوراً بارزاً ورئيساً في إعادة إنتاج الإسلاموفوبيا في عصرنا الحالي. ومع أن أحداث ١١ أيلول هي الوجه المرئي للإسلاموفوبيا، إلا أنها في الواقع ما كانت إلا تمهيداً لظهور الخوف والكراهية الكامنين والمختمرين في اللاوعي منذ زمن طويل.

وإن الإسلاموفوبيا التي أبدعها العقل الغربي ليست عبارة عن أحكام مسبقة موجهة للمسلمين فقط، وإنما تتضمن إهانة للمسلمين وإقصاءً وتمييزاً، وإنكاراً لحقهم في الحياة، وباختصار هي عدّ المسلمين أعداء بكليتهم؛ لأنه ينظر إلى الإسلام والمسلمين على أنهم تهديد حيوي للمسيحية والمسيحيين.

ولا شك أن هناك تشابهاُ كبيراً بين الأحكام المسبقة التي كانت موجودة ضد الإسلام والمسلمين عبر التاريخ، وبين الإسلاموفوبيا الموجودة في عصرنا الحالي. والأبعد من ذلك هو أنه تتم إعادة إنشاء العداوة للإسلام والمسلمين وتجديدها بإضافة المخاوف والهواجس والأحكام المسبقة المستحدثة على الرواسب التاريخية. فالإسلاموفوبيا التي ظهرت ملفوفة بالإعجاب والكراهية عندما كان المسلمون في أوج قوتهم في الميادين الاقتصادية والسياسية والفنية والصناعية والعسكرية تخلصت من الإعجاب مع فقدان العالم الإسلامي لقوته القديمة، ووصلت إلى الكراهية فقط. وهذا ناتج عن اغترار الإنسان الغربي بنفسه وبالحضارة التي أنشأها، وتصوره أنها الحضارة المثلى والوحيدة والمطلقة التي لا نظير لها. وفي الحقيقة فإن الآخر اللازم لهذه الحضارة، الذي يحمل في داخله الطاقة والقوة البديلة هو الإسلام.

من غير الممكن في الوضع الراهن القضاء على الإسلاموفوبيا وإنهاؤها بصورة مطلقة. لأن هناك عوامل وأسباباً كثيرة شكلت الإسلاموفوبيا في سياق الأحكام المسبقة والتمييز، وغذتها ونمتها، وقوتها وصلبتها حتى صارت بحالة غير قابلة للكسر بسهولة. ومن هذه العوامل والأسباب: الظروف التاريخية، والأعراف والتقاليد الثقافية، والعائلة، والتربية والتعليم، والكتب المدرسية، والمعلمون، ورجال الدين، والتعاليم الدينية، وسائل الإعلام المكتوبة منها والمسموعة والمرئية، والسياسيون، والسياسات الداخلية والخارجية وغيرها. فيجب على المسلمين بذل أقصى جهودهم والعمل بكل طاقتهم من أجل مكافحة آثار هذه العوامل السلبية ومحاربتها، وإعادة إنشاء حضارة إسلامية قائمة على العشق والمحبة والتسامح والفضيلة والعدالة. ولا بد لتحقيق ذلك من بناء أساس متين في ميادين العلم والصناعة والتقنية الحديثة والفن والأدب والعلوم الشرعية والإلهيات والفلسفة. ويجب تحويل المعلومة إلى حالة محلية دون إقصاء ونبذ الغرب. ومن الأهمية بمكان الابتعاد عن التعليم والتعاليم الدينية التي أصبحت جزءاً من الماضي ولا تخاطب عصرنا الحالي. وإن تكوين نموذج الإنسان والمجتمع القائم على أساس الوحدة التي جاء بها الإسلام شرط ضروري لا بد منه للحضارة الإسلامية. وفي هذا السياق يجب إعلان حالة النفير العام من قبل المؤسسات والهيئات والتشكيلات كافة لتأمين الوحدة بين القلب والعقل، وبين المادة والمعنى، وبين الروح والبدن، وبين الطبيعيات وما وراء الطبيعة، وبين العلم والدين، وبين الدنيا والآخرة، وبين الشكل والجوهر. وإن تحقيق القوة في السياسة والاقتصاد من شأنه إتاحة إمكانية التخلص من العقد النفسية والشعور بالنقص تجاه الغرب. لأنه لا يمكن لذهن مصاب بالعقد النفسية والشعور بالنقص إنشاء الحضارة.

المراجع:

- Arkonaç, S. A. (1998). Sosyal Psikoloji. İstanbul: Alfa Basım-Yayım Dağıtım.
- Avcı, N. (1990). Enformatik Cehalet - Kitle Kültürü. İstanbul: Rehber Yayınları.
- Aydın, M. (2001). Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Müslüman Hıristiyan Diyalogu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü. Ankara Anı Yayınları.
- Baki, A. (2002). Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bilgin, N. (1996). İnsan İlişkileri ve Kimlik. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Budak, S. (2009). Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Canatan, K. (2007). İslamofobi ve Anti-İslâmizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım. K. Canatan & Ö.Hıdır (Ed.) Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm içinde (ss. 19-63). Ankara: Eskiyeni Yayınları.
- Coşar, F. M. (2000). Din Savaşları. İstanbul: Büke Yayıncılık.
- Esed, M. (2011). Yolların Ayrılış Noktasında İslâm (Çev. H. Karaman). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2016). Tarihin Sonu ve Son İnsan.(Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Profil Yayınları.
- Giddens, A. (2000). Sosyoloji. (Yay. Haz. H. Özel & C. Güzel), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gorsuch, R. L. (1998). Din Psikolojisi (Çev. Ali Kuşat). Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10, 226-248.
- Göka, E. (2016). Mutedil Müslümanların Günümüzdeki Düşmanları. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Harlak, H. (2000). Önyargılar: Psikososyal Bir İnceleme. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Hıdır, Ö. (2007) Tarihte Bir 'Anti-Islamist' Olarak Martin Luther. K. Canatan & Ö. Hıdır (Ed.) Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm içinde (ss. 145-178). Ankara: Eskiyeni yayınları.

- Hortaçsu, N. (1998). Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler. Ankara: İmge Kitabevi.
- Huntington, S. (2014). Medeniyetler Çatışması (Çev. M. Yılmaz). İstanbul: Vadi Yayınları.
- İKV Değerlendirme Notu. (2012). 13 Dakika 51 Saniye'de İslamofobi (Haz. M. Önsöz). İktisadi Kalkınma Vakfı. (www.ikv.org.tr).
- Kalın, İ. (2016). Ben, Öteki ve Ötesi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karslı, N. (2013) İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 13 (1), 75-100.
- Kirman, M. A. (2010). İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu? İslâmî Araştırmalar 21 (1), 21-39.
- Lewis, B. (1996). İslâm Dünyasında Yahudiler (Çev. B. S. Şener). Ankara: İmge Kitabevi.
- Loewenthal, K. (2017). Din Psikolojisi: Kısa Bir Giriş (Çev. Mustafa Ulu). Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Luckmann, T. (2003). Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi (Çev. A. Çoşkun & F. Aydın). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Miles, R. (2000). Irkçılık (Çev. S. Yaman). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Noelle-Neumann, E. (1995). Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi (Çev. M. Özkök). Ankara: Dost Kitabevi.
- ORİV/Organisation Islamophobia Watc. (2014). Fransızca Konuşulan Avrupalı Ülkelerde Islamofobi ve Irkçılık Üzerine Hazırlanan Rapor. Strasbourg.
- Öğütçü, M. (1997). Batı İslâm Ve Türkiye: Önyargılı Hıristiyanlar. Milliyet, 18 Nisan 1997.
- Parry, V. J. (1988). Savaşçılık. (Çev. Y. Yazar). P. M. Holt, A. K. S. Lambton & B. Lewis (Ed.) İslâm Kültür Ve Medeniyeti 5 içinde (ss. 399-422). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Sayar, K. (2003). Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları. http://psikiyatri.net/links2/pages/Detailed/91.shtml
- Şerif, M. & Şerif, C. W. (1996). Sosyal Psikolojiye Giriş I-II (Çev. M. Atakoy & A. Yavuz). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- UHİM (2005). Avrupa'da Yükselen Ayrımcılık, Nefret, İslamofobi ve Irkçılık (Haz. A. Temel, A. Küçük, H. Türkan, M. H. Alkan, M. Karaca, M. E. Altındiş, M. Özkaya, Ö. Özçelik & V. Başar). İstanbul: Uluslar Arası Hak İhlalleri İzleme Merkezi Yayınları.
- URL1. Http://www.Yenisafak.Com.Tr/Roportaj/Obama-Da-İslamofobiyi-Guclendirdi-568827
- Vanbeselaere, N. (1999). Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına. S. A. Arkonaç (Ed.) Gruplar Arası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi içinde (ss. 1-38). İstanbul: Alfa Basım-Yayım.
- Watt, W. (2002). Dinlerde Hakikat: Sosyolojik ve Psikolojik Bir Yaklaşım (Çev. A.V. Taştan & A. Kuşat). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Watt, W. M. (1988). Hz. Muhammed (Çev. İ. Kutluer), P. M. Holt, A. K. S. Lambton & B. Lewis (Ed), İslâm Tarihi Kültür Ve Medeniyeti I içinde (ss. 45-70). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Yapıcı, A. & Albayrak K. (2002). Ötekini Algılama Bağlamında Dini Gruplar Arası İlişkiler. Dini Araştırmalar 5, 35-60.
- Yapıcı, A. (2004). Din Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yapici A. (2009). Küreselleşme ve Değerler Krizi. DEM Dergi 3, 14-18.
- Yavuzcan, H. G. (2007). Almanya'da İslamofobi. K. Canatan ve Ö. Hıdır (Ed.) Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslâmizm içinde (ss. 309-329). Ankara: Eskiyeni Yayınları.